

Romano džaniben

časopis romistických studií | 31. ročník | 2/2024

EDITORKY ČÍSLA:

Helena Sadílková

Oddělení romistiky, Ústav etnologie a středoevropských a balkánských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

a

Lada Víková

Katedra sociální a kulturní antropologie, Fakulta filozofická Univerzity Pardubice

Na obálce:

Detail z dopisu Anny Koptové redaktorovi *Rudého práva*, v němž A. Koptová reaguje na zavádějící článek o Mezinárodním kongresu Romů v Ženevě, který *Rudé právo* otisklo po jeho skočení.

A. Koptová se jako jediná z ČSSR kongresu zúčastnila a dostala se proto pod intenzivní dohled STB. | 24. 5. 1978, ze soukromého archivu Anny Koptové

Obsah

Lada Viková, Helena Sadílková

Editorial

5

RECENZOVANÁ ČÁST

Monika Stachová

Romové jako aktéři vyjednávání bytové agendy v době státního socialismu.

Případová studie Podunajských Biskupic a Plaveckého Štvrtku (1950–1989)

13

Alexander Mušinka

**Riešenie situácie Rómov na Slovensku v rokoch 1989 – 2020 prostredníctvom
idey komplexného prístupu a participácia Rómov na jeho tvorbe a definovaní**

51

Jenny Ulrich

**Návraty k výkladu pojmu „národ“. Odpovědi na umlčování občanského jazyka
a jazyka „vlasti“ jako společného domova**

71

NERECENZOVANÁ ČÁST

Anna Koptová

Spomienky na počiatky môjho zapojenia do hnutia za práva Rómov

101

Janka Gáborová-Kroková, Lada Viková

E romaňi čhib ča barola – kada hin perdal ma realita /

Romština se bude jistě dál rozvíjet – to je pro mne realita

135

RECENZE | ANOTACE

Sveto Biblija Andre Romaňi Čhib / Romaňi Biblija. O névo zákonos.

Džas le Devleskere dromeħa (Pavel Kubaník)

151

Celia Donertová

Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu (Marie Juláková)

157

Jiří Smlsal

**Holokaust a majetková perzekuce Romů v protektorátu Čechy a Morava
(Petr Lhotka)**

161

Eva Danišová

Jekh, duj, trin! Jak jedna malá žabka dohopkala do školy

Tera Fabiánová

Jak jsem chodila do školy / Sar me phiravas andre škola

Tera Fabiánová a Milena Hübschmannová

Čavargoš/Tulák

Gunilla Lundgrenová, Sofia Taikonová a Amanda Erikssonová
ŽOFI Z-4515

Stanislava Miková

Vařená vejce / Tade jandre

Květoslava Podhradská

O vakeriben paš o lekvaris / Povídání u povidel

Michal Šamko

Májky a totemy

Editorial

Dostává se vám do rukou druhé číslo časopisu *Romano džaniben* z roku 2024, které představuje pokračování tématu společenské a politické angažovanosti Romů a boje za rovnoprávné postavení Romů od historie po současnost (Sadílková, Viková 2024b). Texty publikované zde se tedy dále různým způsobem soustřeďují nejen na historii romských hnutí, ale především na aktérství konkrétních lidí, z něhož mnohé romské kolektivní společenské iniciativy, včetně těch sebeorganizačních, často vycházejí a vycházejí.

První číslo bylo složeno z příspěvků mapujících tato úsilí převážně v Čechách a na Moravě – a čistě ke Slovensku se vztahoval pouze příspěvek zaměřený na lokální romskou iniciativu dokumentace a veřejné prezentace historie místní romské komunity v Brekově (Cinová, Gunár, Ort 2024).³ Ve druhém čísle je tomu přesně naopak – převládají v něm příspěvky sledující dění na Slovensku a pouze jeden příspěvek se týká kauzy, jež probíhala v České republice. Analyzuje ovšem jev, který by bylo možné zdokumentovat i v mediálním prostředí Slovenska.

Romano džaniben tak přináší na svých stránkách v tomto roce celkově deset různých textů, které na téma romské emancipace nahlízejí z různých úhlů pohledu, v různých oblastech i obdobích: od začátku 20. století (viz Hajska 2024, Slačka, Viková 2024) přes období státního socialismu (zejména texty Moniky Stachové a Anny Koptové v tomto čísle) až po dobu společenských změn v devadesátých letech (též v textu Anny Koptové a dále v rozhovoru s paní Elenou Gorolovou – viz Sadílková, Viková 2024a), včetně období rozpadu Československa a nárůstu otevřeného rasismu, a to i mezi politiky, až po současnost (text Jenny Ulrich v tomto čísle). Vedle boje s různými projevy otevřeného protiromského rasismu v novodobé historii obou samostatných republik ovšem Romové a Romky pracovali a pracují nadále především na tom, aby došlo ke skutečnému vyrovnání jejich pozic jako rovnoprávných členů zdejší společnosti, v politické i společensko-kulturní rovině. Ačkoli právě na začátku devadesátých let došlo konečně k naplnění snahy několika generací romských aktivistů a aktivistek skrze ústavně ukotvené uznání Romů jako národnostní menšiny v obou částech bývalého Československa, nijak tím neskončil boj za to, aby byl jejich hlas skutečně slyšet. Na statečné trvání

1 Helena Sadílková působí na Oddělení romistiky, ÚESEBS FF UK. E-mail: helena.sadilkova@ff.cuni.cz

2 Lada Viková působí na KSKA FF Univerzita Pardubice. E-mail: lada.vikova@upce.cz

3 Pro upřesnění je třeba dodat že přeshraničně jsou informativní i další dva texty: text o romských králich, který je do značné míry rozkročený mezi Polsko, Slovensko a Česko (Hajska 2024), a dále text zabývající se snahami o uznání holokaustu Romů a Sintů v USA, který je ovšem psaný s významným přesahem do českých zemí, odkud autorka, účastnice tohoto boje, pochází (Gelbart 2024).

romských aktérů na nutnosti neignorovat Romy a Romky jako rovnocenné partnery v různých společenských a politických diskuzích upozorňují zejména texty, zveřejněné v tomto ročníku *RDŽ*, které mapují vývoj v současné době či nedávné minulosti a zaměřují se na formování určitých částí státní politiky (viz text A. Mušinky v tomto čísle), mezinárodní politiky paměti (Gelbart 2024), ale i na plánování rozvoje romštiny (viz text J. Gáborové-Krokové v tomto čísle). Svědčí o tom, že nastavení (místní) neromské společnosti nadále osciluje převážně mezi paternalismem, nevstřícností a rasismem, a dokumentují či jinak nepřímo odrážejí i různou míru úspěchu s tím, jak a ve kterých oblastech se romským aktérům a aktérkám daří toto nastavení měnit.

Recenzovanou část tohoto čísla zahajuje text Moniky Stachové, který se zabývá možnostmi participace slovenských Romů a Romek v oblasti zlepšení bytových podmínek romských rodin na slovenském venkově v padesátých až osmdesátých letech. Autorka svůj příspěvek „Romové jako aktéři vyjednávání bytové agendy v době státního socialismu: Případová studie Podunajských Biskupic a Plaveckého Štvrtku (1950–1989)“ postavila na analýze dochovaných archiválií, novinových článků a také na rozhovorech s pamětníky těchto lokálních snah. Dokazuje při tom, že ač se konkrétním aktérům z počátku dařilo vyjednat mnohé návrhy směřující k řešení neuspokojivé úrovně v oblasti bydlení romských rodin a obě místa se mohla stát příkladem participace Romů na řešení bytových požadavků pro další slovenské obce, konkrétní návrhy nakonec nebyly zejména v Plaveckém Štvrtku realizovány. V textu jsou připomínány významné místní romské osobnosti, které se prosadily i ve vedení Zväzu Rómov (1969–1973). Konkrétně z Podunajských Biskupic to byli členové rodiny Rigových – Ján Rigó, Ernest Rigó či Vojtech Rigó – a z Plaveckého Štvrtku Viliam Zeman. Připomínána je v této souvislosti i romská aktivistka Margita Kukiová z Tomášova.

Druhým příspěvkem je článek Alexandra Mušinky „Riešenie situácie Rómov na Slovensku v rokoch 1989 – 2020 prostredníctvom idey komplexného prístupu a participácia Rómov na jeho tvorbe a definovaní“ věnovaný tvorbám politik směřovaných do místních romských komunit na Slovensku, na nichž se od devadesátých let podíleli i romští aktéři. Text je příspěvkem k mapování období 1989–2020, přičemž se v něm autor soustřeďuje zejména na fungování Úřadu zplnomocněnce vlády SR pro romské komunity jako zásadního tělesa na nejvyšší státní úrovni zaměřeného na identifikaci a řešení problémů romské menšiny na Slovensku. Zviditelňuje formulování či prosazování konkrétních politik – zejména tzv. komplexního přístupu. Jeho logika byla unikátní jednak tím, že se odkláněla od vypisování vzájemně izolovaných dotačních schémat v jednotlivých oblastech a nabízela komplexní řešení napříč všemi rezorty současně, a zároveň tím, že byla do značné míry formulována a podpořena odborníky i aktivisty z řad Romů a Romek. K jeho plné realizaci ovšem na Slovensku nikdy nedošlo.

Text Jenny Ulrich nazvaný „Návraty k výkladu pojmu ‚národ‘“ je příspěvkem analyzujícím jednu konkrétní mediálně zviditelněnou kauzu z července roku 2007 v ČR, kdy se starostka a senátorka Liana Janáčková vyjádřila (byť jen poloveřejně) otevřeně rasisticky o romských občanech ČR, v kontextu přesídlování romských obyvatel v rámci Ostravy. Na její slova publikovaná v tehdejší tisku reagovala v úvodníku časopisu *Romano vodi* jeho tehdejší šéfredaktorka Jarmila Balážová. Prostřednictvím diskursivní analýzy těchto i dalších vyjádření autorka ukazuje, že svým prohlášením ostravská politička de facto upřela Romům právo náležet do českého státu jako „společného domova“ a zároveň že tento diskriminační projev vyvolal u romské žurnalistky a aktivistky reakci, v níž lze sledovat silné pocity „negace sebe samé“, znejistění a nedůvěru ve stát jako takový. Skutečnost, že senátorka Janáčková nebyla vydána k trestnímu stíhání a že se jí navíc dostalo mediálního prostoru, kde se hájila dalšími protiromskými výroky, autorka interpretuje jako posílení snah o „umlčování občanského jazyka“ ve veřejné debatě. Zároveň příspěvek připomíná, že boj Romů může mít různé formy, konkrétně i takové, které zahrnují mediální odpovědi.

Příspěvky v revuální části opět představují různé pohledy na boj za rovnoprávné postavení Romů na Slovensku. Prvním z nich je autorský text Anny Koptové, novinářky, političky, aktivistky a také úspěšné manažerky – připomeňme, že byla první šéfredaktorkou časopisu *Romano lil nevo* a první vedoucí prvního romského profesionálního divadla v Československu, divadla Romathan, založeného v Košicích v roce 1992. Od roku 1997 stojí v čele Nadace Dobrá víla Kesaj, která se věnuje podpoře vzdělávání romských dětí a mládeže a díky které se podařilo v Košicích založit tři vzdělávací instituce, v nichž se žáci a studenti setkávají s romským jazykem. Text Anny Koptové přináší její vzpomínky na dětství, rodinné zázemí, studium a zejména na začátky jejího zapojení do romského hnutí v sedmdesátých letech včetně její účasti na druhém Romském světovém kongresu v Ženevě a na problémy, kterým následně čelila jak ona sama, tak i její rodina. Mimochodem, její aktivismus se projevil právě i ve formě odpovědi na dehonestující novinový článek v *Rudém právu* o nedávno skončeném romském kongresu. Tehdy se Anně Koptové nedostalo uznání a její reakci coby reakci čtenářky a účastnice kongresu deník nejen že neotiskl, ale možno říci smetl ze stolu. Celou tuto konverzaci ovšem v tomto čísle *RDž* zveřejňujeme, včetně dalších dobových dokumentů a fotografií z jejího soukromého archivu.

Posledním příspěvkem k tématu romské emancipace je rozhovor Lady Vikové s Jankou Gáborovou-Krokovou, který byl záměrně veden v romštině (do češtiny jej převedl Pavel Kubaník). Janka Gáborová-Kroková, mladá vědkyně a odbornice na romskou literaturu, jíž se věnuje jak v roli vysokoškolské pedagožky na Ústavu romských studií na Prešovské univerzitě v Prešově, tak i jako odborná pracovnice ve Státní vědecké knihovně v Prešově – je zároveň rodilá mluvčí a propagátorka romského jazyka. V romštině přednášela své odborné příspěvky na několika

posledních mezinárodních konferencích romistické oborové organizace Gypsy Lore Society v sekci Pal o Roma romanes a v romštině v rámci tohoto panelu diskutovala i s dalšími romsky mluvícími akademiky a akademičkami z jiných oblastí Evropy. Lze ji tedy jistě zahrnout mezi aktivisty usilující o rozvoj vlastního jazyka. V rozhovoru vzpomíná na svá první setkání s romskou literaturou a také reflektuje, jak se postavení romského jazyka na Slovensku během jejího života mění a z čeho čerpá svůj optimismus, že romština na Slovensku nezanikne.

Také v recenzích zařazených do tohoto čísla lze nalézt mnohé spojitosti s tématem boje Romů za vlastní práva, a to včetně práva Romů na rozvoj vlastního jazyka, popř. s upozorněním na další oblasti, kde byla a jsou romská práva pošlapávána. Prvním příspěvkem je recenze Pavla Kubaníka přibližující překlady Bible do romského jazyka, které se na území bývalého Československa v poslední době objevily. Recenze z pera Marie Julákové představuje knihu britské historičky Celie Donert *Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu*, která vyšla nedávno v českém překladu. Autorka recenze představuje nejen v knize sledovanou historii toho, jak byli Romové v Československu mezi lety 1948–1989 systematicky diskriminováni pod rouškou snah o jejich začlenění a asimilaci a jak dlouho trval jejich boj za uznání jejich práv, ale upozorňuje i na zásadní nedostatek českého překladu této knihy, kdy překladatelka a redaktorka patrně dostatečně nedomyslely možné způsoby převodu termínu „Gypsy“. Knihu historika Jiřího Smlsala nazvanou *Holokaust a majetková perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava* představil jiný historik (a současně i právník) Petr Lhotka. Kniha přibližuje holokaust Romů a Sintů z dosud málo probádané perspektivy majetkového (ne)vyrovnání, neboť majetek, který byl romským rodinám zabrán, byl rozebrán či rozprodán a v dokumentovaných případech nebyl přeživším vrácen, resp. nedošlo k majetkovému vyrovnání. Poslední recenzí je souhrnná recenze dvojice Anny Terezie Kratochvílové a Lady Vikové na publikace, kterými nakladatelství Kher obohatilo knihovny určené (nejen) pro romské děti a mladé čtenáře. Na tomto místě lze konstatovat, že i vydáním těchto knih určených dětskému a mladému publiku se daří pomalu splácet dluh, který má společnost vůči mluvčím romského jazyka. Konečně se daří romským rodičům či učitelům romských dětí zpřístupnit romskou literaturu, kterou mohou dětem zakoupit, věnovat a spolu s nimi i číst. Zároveň se daří zpřístupnit romskou literaturu také neromskému publiku, rodičům a dětským čtenářům.

Literatura

- Cinová, E., Gunár, K., Ort, J. 2024. Romové v Brekově. Rodinné fotografie a historicko-etnografický text Kolomana Gunára. *Romano džaniben* 31 (1): 129–143. Dostupné z: <https://www.dzaniben.cz/files/f1d9c1b947bc4aab2b6e0a8165781810.pdf> [cit. 15. 12. 2024].
- Gelbart, P. 2024. „Mě taky spalte.“ Anamnéza vzpomínání a zapomínání v jedné rodině. *Romano džaniben* 31 (1): 101–109. Dostupné z: <https://www.dzaniben.cz/files/546e0fd56d5bcd6c61e5d2056d2567e7.pdf> [cit. 15. 12. 2024].
- Hajská, M. 2024. Volby romských králů jako příklad sebeorganizování Romů v meziválečném období. *Romano džaniben* 31 (1): 19–52. Dostupné z: <https://www.dzaniben.cz/files/c82eb7687496fde8b8e230a28aa39255.pdf> [cit. 15. 12. 2024].
- Sadílková, H., Viková, L. 2024a. „Já sama bych to takhle nedotáhla“ / Rozhovor s Elenou Gorolovou. *Romano džaniben* 31 (1): 111–127. Dostupné z: <https://www.dzaniben.cz/files/74cd592ebd0b49fedf2cf9e86431d2e6.pdf> [cit. 15. 12. 2024].
- Sadílková, H., Viková, L. 2024b. K úsilí Romů o rovnoprávné postavení a k různým podobám tohoto boje. *Romano džaniben* 31 (1): 5–15. Dostupné z: <https://www.dzaniben.cz/files/67455efd0afe93d8ea620c791edcb183.pdf> [cit. 15. 12. 2024].
- Slačka, D., Viková, L. 2024. „...kde hrají, stávají se sensací vesnic“/ Romské divadlo ve Strážnici a jeho snahy zlepšit vnímání Romů. *Romano džaniben* 31 (1): 53–98. Dostupné z: <https://www.dzaniben.cz/files/3034e21730868c805536eda389a918d5.pdf> [cit. 15. 12. 2024].

Recenzovaná část

Romové jako aktéři vyjednávání bytové agendy v době státního socialismu. Případová studie Podunajských Biskupic a Plaveckého Štvrtku (1950–1989)

Roma as actors in negotiating housing policies during state socialism. The case study of Podunajské Biskupice and Plavecký Štvrtok (1950–1989)

Abstract

The text examines the negotiation of local housing politics in Slovakia between the 1950s and 1980s and the agency of local Roma in this process, focusing on the diversity of their political strategies, their positioning, influence and limits of their political participation. The research is based on data from two municipalities in western Slovakia. In one of them, the Romani actors were fighting against existing discriminatory strategies and other factors posing limits to their participation. The other municipality was honored as a model of inter-ethnic cooperation for the rest of Slovakia. Nevertheless, during the late 1970s, the situation has rapidly changed also in this locality. The text inserts the two specific experiences within the broader historical, social, and political context. The author attempts to analyze the dynamics of the changes in the local policies and the determinants that played a crucial role in the success or failure of the demands by the Roma. While doing so, the author focuses on two levels of political participation – on the one hand in the framework of the Slovak Union of Gypsies Roma, and on the other hand, within the local administrative structures.

Key words

political participation, local Romani politicians, agency, state socialism, Podunajské Biskupice, Plavecký Štvrtok, Union of Gypsies-Roma, western Slovakia

Jak citovat

Stachová, M. 2024. Romové jako aktéři vyjednávání bytové agendy v době státního socialismu. Případová studie Podunajských Biskupic a Plaveckého Štvrtku (1950–1989). *Romano džaniben* 31 (2): 13–50.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15423869>

¹ Autorka je doktorandkou na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK a akademická pracovnice v Collegiu Carolinu v Mnichově. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3175-8581>. E-mail: monika.stachova@collegium-carolinum.de

„Je známa skutočnosť, že na neplnení koncepčných zámerov v tejto oblasti sa v dosť podstatnej miere podieľajú samotní cigánski obyvatelia, ktorým chýba potrebná aktivita, cieľavedomosť, vytrvalosť a často aj finančné prostriedky. Podstatne horšia je však tá skutočnosť, že brzdu v riešení bytových problémov Cigánov je často aj negatívny postoj ostatných obyvateľov, ba i funkcionárov národných výborov k presťahovaniu cigánskej rodiny do obce, ulice, susedného domu.“

(Olga Hanselová, tajmnice komise rady Západoslovenského KNV pre otázky cigánskych obyvateľov)

Uvedený citát formulovala na začátku osmdesátých let tajemnice Olga Hanselová ze Západoslovenského krajského národního výboru ve svém bilančním příspěvku věnovaném státní a stranické politice, která se dotýkala romského obyvatelstva v Západoslovenském kraji (Ambrušová 1983: 23). Zmiňovala v něm, že realizace toho, co bylo v okrese Bratislava-vidiek dobovým pojmem nazýváno jako „spoločenská integrácia“, nebylo brzděno výhradně jen samotnými Romy a Romkami,³ ale že právě i jejich aktivita často narážela na negativní přístup neromského obyvatelstva v obci. Tento přístup v kontextu řešení bytové situace místních Romů a Romek nejenže mohl zablokovat, omezit či pozdržet přestěhování konkrétní rodiny z romské osady do jiné lokality, ale mohl také omezovat politickou participaci místního romského obyvatelstva.

Ve své studii se zaměřuji právě na politickou participaci romských aktérů a akterek⁴ v kontextu bytové politiky na příkladu dvou lokalit západního Slovenska, a to v období padesátých až osmdesátých let. Text je součástí připravované disertační práce⁵ a vycházela jsem v něm především z pramenů vytvořených

2 Na úvod bych chtěla moc poděkovat F., T. a celé jejich rodině za vřelé přijetí a sdílení vzpomínek. Příslušné pasáže ze svědectví jsou zveřejněné s jejich autorizovaným souhlasem. Stejně tak bych chtěla srdečně poděkovat za cenné informace, které mi poskytla, další pamětnici, jejíž osobní údaje jsem anonymizovala. Anonymizaci v tomto textu podléhají prakticky všichni aktéři nebo akterky, pokud se nejednalo o exponované politické představitele a představitelky.

3 Pokud hovořím o Romech a Romkách, vycházím především z materiálů Zväzu Cigánov-Rómov, „Cigáni“ či adjektivum „cigánský“ využívám pouze v kontextu dobového pojmenování a používám v textu slovenský tvar tohoto exo-etnonyma. Podobně jako jiné dobové pojmy z archivních pramenů, uvádím i toto označení v uvozovkách a kurzívě. V případě, že nevycházím z pramenů ZCR a přímo necituji dobový pramen, užívám termín Romové a Romky ve snaze zahrnout do příběhu i Romy a Romky (prakticky výlučně z Podunajských Biskupic), kteří se vymezovali vůči dobovému označení „C/cigán“ ve svých žádostech, zaznamenaných v zápisech rady MNV.

4 Politické akterky chápu jako individua vykonávající v praxi politická práva a zakoušející své aktérství v rámci hegemonie (Laclau, Mouffe 2014), a ne úzce institucionálně (Říchová 2015: 21). V tomto pojetí by Romové a Romky představovali terminologicky spíše nepolitické či společenské akterky.

5 Snažím se o větší fokus na samotné Romy a Romky v pramenech a zaměřuji se spíše na méně známé lokální politické představitele a představitelky, než je tomu např. u Celie Donert (Donert 2017).

pracovníky a pracovníci daných obcí, většinou neromskými, ale i romskými a také z rozhovorů, které jsem vedla s pamětníkem a pamětnicí v Plaveckém Štvtku. V článku se rovněž snažím popasovat s asymetričností a odlišnou povahou archivních pramenů, které se v rámci daných obcí dochovaly. Využila jsem v něm také orálně-historické prameny (svědectví pamětníka a pamětnice z Plaveckého Štvtku) a audiovizuální prameny (dobové dokumentární filmové spoty o Podunajských Biskupicích).

Problém asymetričnosti se v rámci této srovnávací studie vývoje politiky bydlení ve dvou lokalitách týká i faktu, že sledovaný vývoj se v každé z lokalit odehrával v odlišných, jen částečně se překrývajících časových obdobích. Právě tato asynchronnost podle mne ukazuje odlišné místní podmínky a otevírá otázky, proč v některých lokalitách nové imaginace sociálního prostoru⁶ vznikly dříve, v jiných později a v některých např. vůbec nebyly formulovány. Zároveň lze i na těchto odlišujících se příkladech sledovat jeden z možných posunů v bytové politice vůči Romům a Romkám od přelomu šedesátých a sedmdesátých let, odrážející se i v jiných sledovaných lokalitách, tj. směřování od tzv. politiky „rozptylu“, od níž bylo upuštěno v roce 1968, ke komplexnějšímu územnímu plánování bydlení pro Romy a Romky, které, jak podotýká Jan Ort, mohlo přispět k jejich mnohem větší teritorializaci (Ort 2023a: 78).⁷ Prameny také poukazují na posun od svépomocné výstavby, jako v případě plánované individuální bytové výstavby (IBV) v Plaveckém Štvtku, k její kombinaci s komplexní bytovou výstavbou (KBV), popř. výstavbou družstevní.

Sledovanými lokalitami jsou Podunajské Biskupice a Plavecký Štvtok, vzdálené od sebe necelých 44 kilometrů. Přestože se v obou obcích s časovým posunem objevily různé koncepce bytové politiky řešící bydlení místních Romů, v jedné z nich plán realizován byl, zatímco v druhé ne. Zajímalo mne, jakou roli při formování těchto koncepcí bytové politiky měli místní romští aktéři a aktérky a jaké faktory mohly sehrávat důležitou roli v (ne)realizaci těchto záměrů. Obě lokality se po roce 1960 nacházely v obvodu nově vzniklého okresu Bratislava-vidiek, který se skládal z původních okresů Malacky, Senec, Pezinok a Bratislava-okolie, kam spadaly právě Podunajské Biskupice. Ty se pak na začátku sedmdesátých let staly součástí Bratislavy, tedy odlišného urbánního prostředí, zatímco Plavecký Štvtok, který spadl původně pod okres Malacky, v působnosti okresu Bratislava-vidiek zůstal i po roce 1972. Právě tento okres se vyznačoval složitou bytovou situací místního romského obyvatelstva. Ještě v roce 1983 zde existovalo

6 Prostor nechápu jako přirozený a apriori daný, ale s odkazem na Henriho Lefebvra jako sociálně konstruovaný odrážející mj. sociální vztahy či politiku v příslušné lokalitě (Lefebvre 1991).

7 Jan Ort zde zmiňuje obecní výstavbu po roce 1989, která představovala kontinuitu segregáčnických praktik. Podobné aspekty měly některé případy plánované výstavby IBV a KBV již dříve v rámci pozdní státněsocialistické výstavby, např. Nižný Tvarožec na Bardejovsku, Plavecký Štvtok a jiné lokality.

nejvíce tzv. „*chatrči*“ v rámci celého Západoslovenského kraje, přesněji 113 v celkem 6 romských osadách. Jednalo se o vyšší počet, než tomu bylo v případě okresů Senica nebo Galanta (Ambušová 1983: 22). Jednou z těchto šesti osad byl právě i Plavecký Štvrtok.

Při samotné typologizaci romské politické participace vycházím z klasifikace politologů Timofeye Agarina a Aidana McGarryho (Agarin, McGarry 2014), kteří ve své studii o politické participaci Romů a Romek rozlišují mezi politikou přítomnosti (*politics of presence*), politikou hlasu (*politics of voice*) a politikou vlivu (*politics of influence*). Jedná se o stupně vyjadřující míru participace. Politika přítomnosti popisuje stav, kdy je daná osoba fyzicky přítomna na nějakém jednání nebo je členkou nějaké instituce či organizace, což ale nemusí nutně znamenat, že má v rámci jednání na dané půdě i příslušný vliv. Druhý typ participace, označený za politiku hlasu se vztahuje na možnost artikulovat svůj názor či požadavek, rovněž třeba právě v dané organizaci nebo komisi, jenž však nutně nemusí být vyslyšen. Pokud je však daný požadavek realizován či hlas dané osoby náležitě vyslechnut a má důsledky na další průběh příslušné agendy, hovoří pak Agarin a McGarry o tzv. politice vlivu. Toto jednoduché rozdělení mi pomáhá v článku sledovat nejen perspektivu reprezentativního zastoupení Romů a Romek v místní a okresní správě a dalších organizacích, ale rovněž pozorovat v archivních pramenech, např. v zápisech ze schůzí, stopu jejich politiky hlasu. Pomocí stručných záznamů o aktivitách romských politiků a političek, o dobovém hodnocení jejich činnosti či přímo záznamů o jejich projevech na schůzích atp., které zasazují do historického, sociálního a politického kontextu, se posléze pokouším rekonstruovat míru jejich vlivu na realizaci agendy, která se bezprostředně dotýkala místní a okresní politiky. Na zápisy ze schůzí je zároveň potřeba pohlížet kriticky jako na dokumenty podléhající možné selekci ze strany jejich autorstva (Gjuričová 2022).⁸ Velice specifickým archivním pramenem jsou pak dobové interní kádrové posudky a hodnocení, které, přestože jsou ovlivněny subjektivním vnímáním hodnotitele či hodnotitelky a ideologicky zabarveny, poskytují cenné informace právě o společenské a politické participaci daných romských aktérů a akterek.

Předkládaný text představuje pouze jednu z mnoha perspektiv na danou problematiku a neklade si proto nárok na univerzální platnost. Moje pozicionalita je notně omezená na sociálně-historickou a politologickou perspektivu. Tématu bytové politiky ve státním socialismu, jež se týkala Romů a Romek, se ostatně věnovala již řada autorů a autorek. Syntetizující a faktograficky cenné dílo zaměřené na státní politiky, jež cílily na tzv. „*cigánské obyvatelstvo*“, poskytla

8 Adéla Gjuričová poukázala ve svém koreferátu v semináři Ústavu pro soudobé dějiny na jistou diskrepanci mezi videonahrávkami a klasickými zápisy ze schůzí frakcí, kterou zaznamenali kolegové z Parlamentního institutu německého Bundestagu. Zatímco se ženy podle zápisů v diskusích vůbec nevyjadřovaly, ve videonahrávkách se ukázalo, že v debatách promlouvaly. Zapisovatelé nebo zapisovatelky však jejich repliky patrně nepovažovali za důležité.

v roce 1993 historička Anna Jurová (Jurová 1993).⁹ O zachycení vztahů širšího spektra aktérů a akterek v kontextu asimilační politiky tzv. „rozptylu“ usilují např. antropologicky zaměřené mikrohistorické studie Jana Orta (2023b) nebo Heleny Sadílkové (2017). Zároveň je podle mne na těchto pracích cenná snaha zviditelnovat aktérství Romů a Romek a problematizovat panující dominantní narativ týkající se asimilační politiky.

Helena Sadílková ve svém sborníkovém příspěvku v roce 2017 ukázala, že státní asimilační politika nemusela být notně v protikladu vůči záměrům samotných Romů a Romek opustit osadu nebo se přestěhovat na jiné místo v obci (Sadílková 2017; též Ort 2023b: 36–37). Jan Ort zmiňuje další představitele, kteří se zabývali ve svém bádání socialistickou asimilační politikou, zejména příčinami jejího selhání, jako např. Willa Guye (1977) a Celi Donert (2017). Politika tzv. „rozptylu“ mohla narážet i na rasismus a diskriminační praktiky ze strany místní neromské populace, která nechtěla Romy a Romky z osady v obci přijmout (Sadílková 2017, Scheffel 2009, Stewart 2005, Ort 2023a, b).

Nejen pro příklad Plaveckého Štvrtku je tedy důležitá kategorie teritorializace, se kterou pracuje Jan Ort (2023a, b), která vytyčuje a konstruuje hranice mezi pomyslným romským a neromským prostorem dané obce. Tyto charakteristiky nejsou danému prostoru přirozeně vlastní, ale jsou utvářeny sociální praxí a jsou do jisté míry i odrazem sociální politiky aplikované v dané lokalitě. Snahy a možnosti vykročit z podobně teritorializovaného prostoru již v minulosti ohledávali autoři jako např. Michael Stewart (2005), zaměřující se na Romy a Romky v socialistickém Maďarsku, nebo David Scheffel (2009 a 2015). Nuancovanější rozlišení přináležení Romů a Romek k obci podal Tomáš Kobes (2012). Přímou sledovaným lokalitám se již v minulosti věnovalo autorstvo z oborů jako etnologie, antropologie či historie, na které budu posléze odkazovat v příslušných pasážích.

V následujícím textu se budu věnovat načrtnutí pozice romských aktérů a akterek převážně na poli lokální bytové politiky ve dvou zmíněných lokalitách. Obě spojuje jistý typ specifického a novátorského experimentování v bytové politice spolu s některými typickými znaky státní politiky daného období. Pokusím se alespoň fragmentárně vysledovat vliv místních Romů a Romek na agendu, která se jich bezprostředně dotýkala, a limity politické participace, se kterými se potýkali. Plavecké a biskupické Romy a Romky při tom tedy nechápu jako oběti a pasivní objekty státně-socialistické politiky (Marushiakova, Popov 2021: xviii), ale jako aktérstvo, které mohlo více či méně omezeně zasahovat do lokální politiky. Podobně jako Marushiaková a Popov se domnívám, že archivních pramenů mapujících aktivní roli Romů a Romek je i v kontextu slovenské lokální politiky poměrně dost, jen stále nejsou dostatečně zmapovány (Marushiakova,

⁹ Autorka však podle mého názoru v knize prakticky nedává prostor romské perspektivě a místy nekriticky přijímá perspektivu pramenů.

Popov 2021: xix). V závěru studie se pak vrátím k výše zmíněné klasifikaci politické participace (Agarin, McGarry 2014) a budu se snažit pojednat sledované dění v rámci kategorií této klasifikace.

1 Podunajské Biskupice

1.1 Socialistický vzor

„Až v posledných mesiacoch sa vážnejšie pristupuje k vypracovaniu plánov na likvidáciu cigánskych osád, no ide tu zatiaľ o plány dlhodobé. (...) Najďalej sú v tomto smere v Bratislavskom kraji, kde možno zaznamenať pri uskutočňovaní tejto úlohy zatiaľ najväčší úspech, a to v prípade likvidácie známej osady v „jame“ v Podunajských Biskupiciach.“ (Práca medzi cigánskym obyvateľstvom, 1959: 10)

Podunajské Biskupice byly prezentovány na sklonku padesátých let v příručce pro národní výbory jako vzorová obec. Nasvědčuje tomu i uvedený úryvek, který představoval jakousi závěrečnou bilanci celoslovenského aktivu z konce ledna 1959 věnovaného *„práci medzi cigánským obyvateľstvom“*. Příklad Podunajských Biskupic inspiroval lokální úřady natolik, že v této době vznikl manuál, který byl posléze odeslán na východní Slovensko a měla být podle něj provedena nová bytová výstavba pro romské obyvatelstvo v Bardejově.¹⁰

Koncepce bytové politiky v Podunajských Biskupicích byla formována na pozadí utváření nového směřování státních politik vůči tzv. *„cigánskému obyvateľstvu“* po skončení druhé světové války. K 1. lednu 1949 bylo zrušeno domovské právo¹¹ a o rok později přestal platit zákon č. 117/1927, který dosud upravoval přístup státu vůči tzv. *„cikánům“*. Následující léta se nesla ve znamení proměn, přesouvání agendy týkající se romského obyvatelstva mezi jednotlivými odbory státních orgánů, inspirací sovětskými vzory, různých sociálních experimentů (Spurný 2012: 246–285), úvah o převýchově a také hledání nové jednotící legislativní úpravy, která by tento zákon nahradila. V březnu 1952 vznikla v české a slovenské období směrnice „o úpravě poměrů pro osoby cikánského původu“ zaměřená na přístup národních výborů vůči Romům a Romkám, která kromě dalších témat zahrnovala mj. i téma bydlení (Kára 1975: 53). Další výraznější celostátní změna přišla s usnesením ÚV KSČ „o práci mezi cikánským obyvatelstvem“ z dubna roku 1958 a na něj navazujícím zákonem č. 74/1958

¹⁰ Ta však byla realizována ve zcela jiné podobě coby sídliště Poštárka až v 70. letech 20. století. AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959.

¹¹ <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-174?text=domovské+právo> [cit 5. 10. 2024].

„o trvalém usídlení kočujících osob“.¹² Pro tuto pasáž bude určující „Zpráva o stavu práce mezi cikánským obyvatelstvem“ z roku 1958, k níž se tematicky vztahoval daný celoslovenský aktiv, jehož výstupem byla výše citovaná brožura. Demolice romské osady v Podunajských Biskupicích byla dobově označovaná jako „likvidácia cigánskej osady“, a byla realizována dříve, než vzniklo vládní nařízení č. 502 z roku 1965 týkající se politiky tzv. „organizovaného rozptylu“, určující hlavní směr státní politiky vůči Romům a Romkám až do roku 1968, kdy od ní bylo upuštěno.

Popisovaná biskupická romská osada „Jama“ prakticky ve středu obce (pojmenovaná podle jámy u cesty, ve které se nacházela, nebo „Velká kolónia“) představovala v očích Jana Štencla, místopředsedy Zboru povereníkov a autora jednoho z příspěvků v citované brožuře z roku 1959, odstrašující příklad bydlení ve špatných podmínkách s vysokou hustotou osídlení, kde na jednoho člověka připadl pouze jeden m² prostoru.¹³ Vzniku a realizace plánu na její zrušení se však neúčastnila jen speciální komise při MNV, místní „komisia pre starostlivosť o prevýchovu cigánskeho obyvateľstva“,¹⁴ která měla na starosti agendu týkající se zdejších Romů a Romek, ale aktérstvím se stávali i samotní místní Romové a Romky, kteří aktivně vystupovali a promlouvali do bytové politiky, která se jich bezprostředně dotýkala.¹⁵ Komise zorganizovala několik schůzí s místními Romy a Romkami a v jejich řadách se nacházelo hned několik Romů.¹⁶

V čem byl přístup aplikovaný v Podunajských Biskupicích v poválečném období tak novátorský? MNV v Podunajských Biskupicích se ve své agendě nejprve zaměřoval výhradně na osvětovou činnost cílenou na místní romské obyvatelstvo a zlepšení školní docházky. Postupně si osvětoví pracovníci i samotní poslanci rady MNV začali všimnout nedostatečnosti a bezzubosti aplikovaného důrazu na osvětu bez zlepšení materiálních podmínek a života

12 <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-74> [cit 5. 10. 2024].

13 Dohromady zde žilo pro představu zhruba 252 osob v 15 chatrních boudách. Celkem žilo v Podunajských Biskupicích zhruba 1000 Romů a Romek z 6880 obyvatel. Projekt bytové výstavby byl zaměřen jen na romské rodiny bydlící právě „v Jame“. ŠABA, f. KNV BA, sekretariát předsedu (1949–1960), inv. č. 266, kart. 25, fasc. 257/2: Návrhy MNV v Podunajských Biskupiciach na riešenie cigánskej otázky v obci, Riešenie zaostalosti bytovej a kultúrnej otázky osôb cigánskeho pôvodu – žiadosť o poskytnutie výpomoci od R-MNV z února 1958, s. 1. AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959, s. 1.

14 Nejčastějším dobovým označením byla „Komisia pre otázky cigánských obyvateľov“, v pramenech v rámci slovenských lokalit, kterým se věnuji v disertaci, jsem se setkala s různými pojmenováními, viz i disertace Jana Orta (Ort 2023b: 45).

15 K aktérství v bytové agendě v kontextu východního Slovenska 60. let viz nejnověji disertační práce Jana Orta (Ort 2023b). Jan Ort není zdaleka jediným autorem, který se aktérské perspektivě věnoval a snažil se polemizovat s převládajícími viktimizačními narativy o opresivní státní moci uplatňované nad Romy a Romkami v roli obětí a snaží se vykreslit aktérství romského obyvatelstva mnohem plastičtěji (viz např. Sadíková 2020, 2016; Sadílková, Slačka, Závodská 2018 aj.).

16 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 36, Zápisnica R-MNV PB 13. 3. 1957, Súpis osôb cig. pôvodu a zostavenie komisie pre prevýchovu osôb cig. pôvodu.

samotných Romů a Romek.¹⁷ V marxistickém duchu mělo být nejprve myšleno na zlepšení materiálních podmínek, tzv. „ekonomické základny“, než došlo ke změnám v tzv. „nadstavbě“. Koncept individuální svépomocné bytové výstavby pro místní romské obyvatelstvo¹⁸ byl vypracován nejprve v první polovině roku 1958 v rámci dvacetiletého aktivu rady MNV,¹⁹ přičemž jeho hlavním autorem byl její dlouholetý člen Imrich Mandli, tehdejší předseda „komisie pre starostlivosť o prevýchovu cigánskeho obyvateľstva“.²⁰ V druhém kroku byli k jednání o svépomocné výstavbě vedenému na MNV přizváni i romští obyvatelé a obyvatelky. Takových schůzí s místními Romy a Romkami bylo svoláno několik, než byla dosažena shoda. „Hned to všetci nepochopili, podajedni odmietali a niektorí ani tomu neverili, že by sme mali záujem sa o nich starat.“²¹ Přestože je pro zprávu MNV zachycující tato jednání typický jistý paternalistický tón, ukazuje panující prvotní nedůvěru mnohých Romů a Romek vůči opatřením ze strany státu a přístupu obce, obzvlášť v poválečných poměrech, a obavu z jejich potenciálně opresivního charakteru. Zároveň zmiňovaná věta, přestože nespecifikuje míru rozrůzněnosti názorů jednotlivců a jejich zastávaná stanoviska, poukazuje na pluralitu perspektiv a postojů romského aktérstva k plánované výstavbě.

Z úsporných zápisů rady MNV z inkriminovaných let 1958–1959 by se mohlo zdát, že místní Romové a Romky daný návrh pasivně přijali nebo o něm byli přesvědčováni. V dřívějších záznamech např. z let 1954–55 se poměrně hojně objevovaly promluvy aktivních místních Romů, ať již na tzv. „Rozhovorech s ľudom“ nebo na plenárních schůzích. Třeba místní Rom B. v jedné z diskusí zmiňoval:

„Bývame v jame a nestará sa o to nikto, aby sme bývali na inom lepšom mieste. V roku 1952 súdruh M.²² chcel cigáňov vystahovať, ale vtedy sme to odmietli, prečo by sme išli preč z rodnej obce.“²³

17 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959, s. 1.

18 Individuální svépomocná výstavba tehdy probíhala v Podunajských Biskupicích jak pro romské, tak pro neromské obyvatelstvo. Konkrétně to znamenalo, že se budoucí vlastníci domů sami podíleli na jeho výstavbě. Čerpali sice státní příspěvek, zároveň ale oproti jiným druhům výstavby na nich leželo břemeno mnohem větší finanční spoluúčasti (Vilímek, Pažout 2023: 251).

19 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959, s. 1.

20 ŠABA, f. KNV BA, sekretariát predsedu (1949–1960), inv. č 266, kart. 25, fasc. 257/2 Návrhy MNV v Podunajských Biskupiciach na riešenie cigánskej otázky v obci, Riešenie cigánskej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu, 7. 1. 1958, s. 1. Jednalo se o zprávu Krajské hygienické stanice. Viz i AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 36, Zápisnica napísaná na zasadnutí R-MNV PB 26. 11. 1958, Zpráva o výstavbe rodinných domkov občanom cigánskeho pôvodu, s. 1.

21 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959, s. 2.

22 Příjmení anonymizováno autorkou, nejednalo se o Imricha Mandliho.

23 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 35, Diskusia o návrhu ústavného zákona a zákona NV na Rozhovore s ľudom, 30. 1. 1954, s. 2.

Je zajímavé, že pan B. argumentoval hodně ze stranických pozic a neromští obecní představitelé mu dávali za pravdu v tom, že přístup dřívějších národních výborů byl chybný. Přestože i jednání v roce 1958 provázela jistá mocenská nerovnost, z uvedených zápisů vyplývá, že Imrich Mandli patrně reagoval na dlouhodobou poptávku místních Romů a Romek na zlepšení jejich bytových podmínek, protože místní Romové a Romky na špatný stav opakovaně poukazovali ve veřejných debatách. Zároveň de facto biskupičtí Romové a Romky (u)hájili své setrvání v obci, neboť jak B. v diskusi upozornil, někteří místní političtí představitelé a představitelky se je snažili vymístit pryč z obce.

Místní vývoj lze vnímat svým způsobem jako přelomový. Romové a Romky – přestože lze diskutovat o reálné míře jejich vlivu – byli pozváni k jednacímu stolu a mohli vyjádřit svá stanoviska, ideje, problémy či návrhy na zlepšení u jednoho stolu s nejvyššími představiteli MNV, tj. předsedou a tajemníkem MNV, předsedou komise pro výstavbu a zdravotní komise, vybranými romskými zástupci v komisi, řediteli škol či s předsedy a předsedkyněmi společenských organizací (často např. ze Socialistického svazu žen) nebo komunistické strany,²⁴ což do té doby nebylo příliš obvyklé. V kontextu asimilační politiky²⁵ nastolené usnesením ÚV KSČ, stvrzené zákonem č. 74/1958, a zmiňovaného aktivu o „*práci medzi cigánským obyvateľstvom*“ zde vznikala ambivalentní politický prostor, který na jednu stranu cílil na státem řízenou asimilaci Romů a Romek a na druhou stranu umožňoval a prohluboval jejich aktérství. Pokud bychom nahlíželi na bytovou politiku pouze prismatem asimilace, tento narativ by nám nedokázal vysvětlit dobrovolnost a angažovanost některých aktérů a akterek. Komunistická strana navíc dlouhodobě cílila na participaci Romů a Romek v rámci budování socialismu a později v rámci socialistické společnosti. Představy o tom, jak by tato participace měla vypadat, se však nemusely vždycky shodovat s představami samotných Romů a Romek, což ostatně ukázal i autorský kolektiv (Sadílková, Slačka, Závodská 2018) na příkladu snah romských politicky činných představitelů a představelek o uznání za národnost.

Kromě angažovanosti samotných Romů a Romek na výstavbě v Podunajských Biskupicích zde byla také poměrně dobrá konstelace pro výstavbu domků, která vznikla díky relativně velkému množství disponibilních pozemků v intravilánu obce. Ty obec získala konfiskací soukromě vlastněné velkostatkářské půdy a přidělila je pro plánovou výstavbu.²⁶ Vzhledem k nedostatku stavebního materiálu

24 Tamtéž.

25 O tomto narativu píše i Jan Ort ve své disertační práci v souvislosti např. s Annou Jurovou (Ort 2023b: 27–28, Jurová 1993: 51). Will Guy se zmiňuje o třech cílech asimilační politiky po roce 1958, kterými byla tzv. „likvidace osad“, jež by na tento případ pasovala nejvíce, zaměstnanost a omezení romské migrace mezi Slovenskem a českými zeměmi.

26 Podunajské Biskupice byly převážně maďarskou obcí, ve které podle sčítání obyvatelstva v roce 1930 žilo 2 509 osob maďarské a 121 německé národnosti z celkového počtu 3 108 obyvatel (Štatistický lexikon 1936:100). Po druhé světové válce zde bylo podle sčítání obyvatel méně zhruba o 600 osob přihlášených k národnosti maďarské a o 100 k německé.

a jeho poměrně vysokým veľkoobchodním cenám se osvědčilo získávání materiálu na stavbu z bouraček z centra nedaleké Bratislavy, s jejímž národním výborem MNV Podunajské Biskupice v tomto ohledu navázal spolupráci.²⁷ Výstavba nových domů se tak stala pro místní romské obyvatelstvo cenově dostupnější. Hlavní organizátorku bytové agendy představovala Rada MNV v Podunajských Biskupicích, která také koordinovala a směřovala žádosti o financování a materiální podporu na různé instituce, jako např. ÚV KSS, Národní výbor v Bratislavě či Krajský národní výbor. Právě aktivizace MNV, oslovení více institucí ohledně financování stavby byly patrně klíčovými faktory úspěšné realizace, důležitou roli hrálo i zapojení ze strany místních Romek a Romů či dostatek stavebních parcel v katastru obce.

V plánu bylo nejprve vybudovat zhruba 25 domů s obytným prostorem asi 40 m². Cenově vyšel jeden v průměru na 40 000 Kčs. V domě se měla původně nacházet samostatná kuchyň, pokoj a špajz.²⁸ Stavba měla probíhat skrze svépomocnou bytovou výstavbu v rámci akce Z,²⁹ zbytek stavby měl být financovaný půjčkou jednotlivcům od státní spořitelny ve výši zhruba 15 000 Kčs. Obec navíc usilovala o získání finančních prostředků od státu na zbývajících zhruba 7–9 domů pro rodiny, které se pro nemoc nebo věk nemohly zapojit aktivně do svépomocné výstavby.³⁰ MNV v Podunajských Biskupicích se zároveň snažil romské aktéry a aktérky motivovat k rychlé výstavbě poskytnutím stavebních pozemků a chybějících odborníků či řemeslníků.

Podle údajů v projevu Jana Štencla a podkladů z MNV v Podunajských Biskupicích začala výstavba sedmi domů již v roce 1958, svépomocí vlastníků a za asistence dalších pomocníků. Čím více práce zvládl vlastník na stavbě svého domku svépomocí, o to se snižovaly náklady na stavbu. Dovoz materiálu mohl zabezpečit přes podnik, ve kterém byl stavebník zaměstnán.³¹ Výstavbu některých domků zajistil celou MNV, pokud se na ní nikdo z domácnosti nemohl podílet. Stavební pozemky byly vlastníkům přiděleny záměrně na různých parcelách

27 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959, s. 3.

28 ŠABA, f. KNV BA, sekretariát predsedu (1949–1960), inv. č 266, kart. 25, fasc.257/2 Návrhy MNV v Podunajských Biskupiciach na riešenie cigánskej otázky v obci, Riešenie zaostalosti bytovej a kultúrnej otázky osôb cigánskeho pôvodu – žiadosť o poskytnutie výpomoci, s. 4. O rok mladší zpráva pro Bardejov hovořila hned o dvou pokojích. AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu z roku 1959, s. 3.

29 Jednalo se o systém občanské výpomoci na rozvoji dané lokality, dobově označovaný jako „zvelebenie“, měst a obcí.

30 ŠABA, f. KNV BA, sekretariát predsedu (1949–1960), inv. č 266, kart. 25, fasc.257/2 Návrhy MNV v Podunajských Biskupiciach na riešenie cigánskej otázky v obci, Riešenie zaostalosti bytovej a kultúrnej otázky osôb cigánskeho pôvodu – žiadosť o poskytnutie výpomoci, s. 4.

31 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu, s. 3.

7 obci, aby nebyly vytvořeny nové čistě romské lokality. Tímto se „vzorové“ Podunajské Biskupice odlišovaly od jiné obce v bratislavském kraji, Nových Košarisk, kde si místní Romové a Romky sice postavili nové velice kvalitní domy, ale koncentrovaně, v rámci jediné ulice (Práca medzi cigánskym obyvateľstvom, 1959: 12). Podunajské Biskupice byly propagovány jako „socialistický vzor“ pro jiné obce nejen v rámci příruček pro národní výbory, ale také prostřednictvím filmu a novinových článků.³²

Například filmové záběry z „*Týždňa vo filme*“, pocházející z roku 1959, zobrazovaly zbývající dřevěné domky v osadě Jama, které byly zdemolovány v témže roce, a stavěly je do kontrastu s nově vystavěnými domy. Komentátor zde spojoval nové politické a bytové podmínky s novým způsobem života Romů a Romek v kontextu budování socialismu „*skoncujuč[ím] s biednou minulosťou*“.³³ Ve filmovém šotu byly především vyzdvihovány zásluhy MNV v Podunajských Biskupicích, jmenovitě zde figuroval např. předseda MNV Jozef Kiss sledující práci na novostavbě, ovšem už ne autor konceptu Imrich Mandli. Ukazovalo se zde širší zapojení romských rodin, neboť na stavbě participovali nejen dospělí muži, ale také ženy a děti vybírající ze suti z bouraček materiál, který by se dal zrecyklovat na stavbu nových neomítnutých domů. Jejich názor ovšem snímek nereflektoval.

V roce 1959 byla v Podunajských Biskupicích schválena výstavba dalších rodinných domů.³⁴ Měly poměrně typizované dispozice v podobě kuchyně, špajzu, schodiště a dvou pokojů. Realizace – nakonec celkem 29 domů oproti původně plánovaným 25 – měla být dokončena v září 1959 (Práca medzi cigánskym obyvateľstvom, 1959: 11). Dostavbou domu však jednání nových vlastníků s příslušnými úřady nekončilo. Stavební úřad obvykle nařídil tzv. komisionální pochůzku. Hodnotitelé následně posoudili stav nemovitosti a navrhli případné úpravy a termín jejich realizace. Pokud bylo vše v pořádku či byly zjištěny pouze dílčí nedostatky, bylo vlastníkovu uděleno povolení k užívání nemovitosti. Jak podobná prohlídka vypadala, lze ilustrovat na kontrole novostavby M. K., který dokončil výstavbu svého domu na konci června 1959.³⁵ Při pochůzce byly zjištěny menší nedostatky v podobě nenamontovaných okapových rour, nedokončené elektroinstalace nebo dosud provizorních vchodových schodů.

Do jednání ohledně stavebních záležitostí nebyli zapojeni pouze muži, ale ve dvou případech se u dokumentů objevuje i podpis jejich manželek, které

32 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu, s. 4.

33 SFÚ, Občania rómskeho pôvodu. 3. šot, In: Týždeň vo filme 11/1959.

34 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 3, fasc. ONV BA – okolie, Odbor VaVH, Stavebné povolenie pre výstavbu RD pre občanov cigánskeho pôvodu, 1959, s. 1.

35 Tamtéž, fasc. M. K., f. 2.

36 Tamtéž, fasc. Š. R. st. a podpis jeho manželky M. a fasc. Š. R. ml. a podpis jeho manželky V.

patrně vyřizovaly záležitosti v pracovní době svých manželů.³⁶ Jednalo se rovněž o případy komisionální pochůzky týkající se kontroly dané novostavby. I když se podpis týkal patrně zastoupení manželů právě v nepřítomnosti muže, ukazuje romské ženy v obecních dokumentech jako spoluaktérky bytové agendy. Pod jedním rozhodnutím o poskytnutí stavebního materiálu se navíc objevuje podpis jak muže, tak i ženy, což nelze odůvodnit nepřítomností mužského aktéra a jeho zástupem v podobě přítomné ženy.³⁷

V souladu s tímto „vzorovým socialistickým chováním“ bylo i širší zapojení v rámci struktur komunistické strany. Mnoho místních Romů začalo vstupovat do KSS již brzy po skončení války. Místní Rom B. zmiňoval v *„Rozhovorech s ľudom“*:

„[...] keď bola založena [MO KSS] v Pod[unajských] Biskupiciach, bolo tam hodne cigánov. Za buržoazie títo boli vylúčení z komunistickej strany. Pri voľbách tiež boli vylúčení z volebného práva. Poukázal na to, že to bola určite chyba národných výborov.“³⁸

Kritizoval tak snahy osekát politickou participaci Romů a Romek na minimum. Prozatím se mi však nepodařilo sehnat soupis veškerých členů a členek místní (*dedinské*) organizace (DO/MO KSS), abych zjistila jejich přesný počet. Motivací k vstupu do komunistické strany mohla být i např. angažovanost komunistické strany, resp. DO KSS, v organizování individuální bytové výstavby pro Romy a Romeky.³⁹ Účast Romů i Romek v dalších místních společenských organizacích byla poměrně vysoká i v následujících letech.

Avšak jak politická, tak i bytová situace rozhodně nebyly ideální. Podunajské Biskupice se totiž na začátku šedesátých let potýkaly se všeobecnou krizí angažovanosti, a to jak romských, tak neromských občanů a občanek, kteří se neúčastnili veřejných zasedání MNV.⁴⁰ Tato skutečnost probleskuje např. v zápisech z plenárních schůzí MNV z roku 1962 při hodnocení činnosti jak samotných poslanců a poslankyň a místní rady, tak i místních komisí MNV. Obecná pasivita mohla být projevem kumulace funkcí některých členů MNV, kteří posléze nebyli schopni plně zastávat svou pozici v komisi nebo se aktivně účastnit schůzí. Mezi výraznými kritiky situace na plénu byl i poslanec MNV a dělník Ernest Rigó,⁴¹ který na začátku šedesátých let zastával pozici předsedy místní dopravní komise. Právě on kritizoval chaos panující v obci, neúčast členů komise na schůzích, což

37 Tamtéž, fasc. M. R.

38 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 35, Diskusia o návrhu ústavného zákona a zákona NV na Rozhovore s ľudom, 30.1.1954, s. 2.

39 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 132, fasc. Oznámenie o riešení bytovej a kultúrnej zaostalosti osôb cigánskeho pôvodu, s. 5.

40 Tamtéž, kart. 19, zápisnica napísaná z P-MNV v PB, 3. 7. 1962, s. 3.

41 ŠABA-M, MNV PB 1959–60. Volby 1960 PB, neinventarizovaný, Prihláška kandidáta na registráciu – Ernest Rigó.

následně blokovalo její akceschopnost a také distanci představitelů a představitelk politické moci v obci od jejích obyvatel, když podle jeho slov prakticky neznali své voličstvo a nebyli s ním v kontaktu. Někteří poslanci nevládali plnit své politické povinnosti kvůli pracovnímu vytížení. Neaktivita poslanců a poslankyň MNV byla široce diskutována i v rámci plenárních schůzí MNV, neboť panovala obava, aby nezačala představovat negativní příklad pro zbytek obyvatelstva obce.

Členství v komisích rady nebo účast na plenárních schůzích MNV však nebyla jediným typem participace Romů a Romek v Podunajských Biskupicích. Od roku 1971 bylo možné se v obci setkat s dalším, poněkud odlišným druhem participace v rámci celoslovenské romské organizace, Zvazu Cigánov-Rómov (ZCR), jenž fungoval mezi léty 1969–1973. Přestože byli místní Romové velice aktivní na úrovni okresního výboru ZCR, místní organizace vznikla teprve v roce 1971.⁴² Do místní organizace Zvazu vstoupilo z Podunajských Biskupic podle dochovaných archivních dokumentů maximálně 40 osob.⁴³ Nepříliš vysoký počet členů a členek svědčil patrně spíše o neatraktivnosti svazu oproti angažmá v jiných společenských organizacích nebo MNV. Někteří členové a členky MO ZCR byli organizováni paralelně i v jiných organizacích Národní fronty a dalších sdruženích, např. v místní tělovýchovné jednotě.⁴⁴ Veřejně činní biskupičtí Romové byli také většinou zaměstnání v bezprostřední blízkosti svého bydliště, nemuseli proto dojíždět na větší vzdálenosti za prací. Právě dojíždění za prací, které znamenalo častou nepřítomnost v dané obci a navyšovalo časové vytížení aktérů a akterek, mohlo potenciálně znesnadňovat jejich angažmá v lokální politice. Jména některých členů, např. člena sociální komise Jána Riga nebo zmiňovaného Ernesta Riga, byla známá z jejich angažmá v místní politice již z předchozích let, konkrétně jako členů pléna MNV. Další z místních Romů, Vojtech Rigó, se stal v roce 1969 předsedou OV ZCR Bratislava-vidiek. Tajemníkem OV ZCR Viliamem Zemanem byl charakterizován jako obětavý a aktivní člověk, který neváhal obětovat volný čas pro řešení problémů romského obyvatelstva v okrese, které pravidelně na svoje náklady navštěvoval.⁴⁵ Zdá se však, že se Vojtech Rigó na

42 Přitom lze vysledovat z materiálů UV ZCR, že se v březnu 1969 konala ustavující schůze MO ZCR v Podunajských Biskupicích, patrně ale místní organizace nebyla funkční. Viz SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. MO ZCR Bratislava-vidiek, různé, Zápisnice zo zakladajúcej schôdze MO ZCR v PB. Zároveň se však píše v zápisu z pléna 6. 3. 1971 OV ZCR Bratislava-vidiek „*zatiaľ nemame organizáciu založenú*“. Viz tamtéž, fasc. Zápisnice z pléna OV ZCR Bratislava-vidiek 1971–1972, Zápisnica z plenárneho zasadnutia OV ZCR Bratislava-vidiek, 6. 3. 1971, s. 2.

43 Srov. rozdílné počty ve fondu OV ZCR na seznamu (12 osob) s počtem přihlášek ve fasciklu (cca 36), viz ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 4, fasc. Členské legitimace PB, Zoznam členov MO ZCR PB. V zápisích „*komisie pre otázky cigánskeho obyvateľstva*“ je 32 osob. AMB, f. MNV PB – cigánská komisia, neinventarizovaný, kart. 66, Zápisnica zo zasadnutia komisie pre otázky cigánskych obyvateľov R-MNV 29. 11. 1972, s. 2.

44 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 4, fasc. Členské legitimace PB, Členské přihlášky Viliama R. a Michala I.

45 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 2, fasc. Zápisnice z pléna OV ZCR Bratislava-vidiek 1971–1972, Zápisnica z plenárneho zasadnutia OV ZCR Bratislava-vidiek, 6. 3. 1971, s. 3.

vypracované koncepci bytové politiky OV ZCR patrně příliš nepodílel, což bude pojednáno ve speciální podkapitole věnované ZCR a bytové politice.

Obyvatelé a obyvatelky osady Jama se sice přestěhovali do nových domů, některé romské rodiny však stále nežily v dobrých bytových podmínkách či jejich domy byly určeny k asanaci. Zpozdňovala se také dostavba domů, mj. i kvůli nejrůznějším sporům. ONV kvůli tomu údajně odmítlo udělovat další stavební povolení, přičemž tento krok dále zpomaloval realizaci dalších staveb a vyvolával bytovou krizi.⁴⁶ V druhé polovině šedesátých let sice nadále nebyl problém s nedostatkem stavebních parcel, ale zpozdňovala se výstavba a MNV čekal na univerzální celoslovenské řešení pomoci stavebníkům, kteří stavěli své domky svépomocně.⁴⁷ Obec se snažila neúspěšně čelit problému nedostatku bytů i státní výstavbou nejméně 24 bytových jednotek na několika parcelách v rámci intravilánu obce. Neustále se navíc odkládal začátek komplexní bytové výstavby v podobě sídliště Medzi jarkami s finálním počtem 1 570 bytů v bytových domech,⁴⁸ a Dolné hony, do jejichž realizace si obec projektovala i řešení stávajících nedostatků tzv. občanské vybavenosti, např. dobudování základních škol nebo nového kulturního zařízení.

1.2 Podunajské Biskupice jako součást velké Bratislavy

V roce 1972 přestaly Podunajské Biskupice existovat jako samostatná obec a staly se součástí Bratislavy, která v tomto období zaznamenala výraznější územní zvětšení a nárůst počtu obyvatelstva na více než 300 tisíc.⁴⁹ Dokončení výstavby místního sídliště Dolné hony, jinak zvaného sídliště Podunajské Biskupice, kde mělo být podle plánu komplexní bytové výstavby z roku 1975 zbudováno v několika etapách (1974–1978) celkem 4 768 nových bytů,⁵⁰ a sídliště Medzi jarkami (1973–1979), představovalo změnu důrazu bytové politiky z individuální svépomocné výstavby na komplexní bytovou výstavbu. Tato proměna se dotkla i romského obyvatelstva v Podunajských Biskupicích z asanovaných domů, které tvořilo většinu Romů a Romek na sídlišti. Kromě nich byly na sídliště Dolné hony sestěhovány romské rodiny z dalších čtyř bratislavských městských obvodů,⁵¹

46 Tamtéž, s. 2.

47 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, kart. 43, zápisnica zo zasadnutia R-MNV v PB, 3. 9. 1969, Správa o výstavbe a územným rozvoji Podunajských Biskupíc, s. 1–2.

48 *Obytný súbor Medzi jarkami*. Dostupné z: <https://www.register-architektury.sk/objekt/295-obytny-subor-medzi-jarkami> [cit. 20. 11. 2024].

49 *Náš Dunaj*, roč. 23, č. 25, 1. 9. 1971, s. 1.

50 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzu rady ObNV II BA II dňa 6. 5. 1975, Správa odbor výstavby a územného plánovania ObNV II o plnení úloh na úseku IBV, KBV, výstavby a evidencii garáží, majetkoprávnej agendy, s. 6–7.

51 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzu rady ObNV II BA II dňa 3. 5. 1977, Informatívna správa o situácii v stave cigánskych obyvateľov na novobudovaných sídliskách v obvode Bratislave II, s. 1.

přičemž z pozdějších zpráv rady ObNV Bratislava II (dále jen obvodní výbor) bylo patrné, že jeho představitelé a představitelky ztratili od roku 1977, kdy stěhování nových obyvatel a obyvatelek probíhalo, přehled o Romech a Romkách bydlících na tomto sídlišti. Přičleněním Podunajských Biskupic k Bratislavě se přesunula část zásadnější agendy z MNV právě na tento obvodní výbor.

Přístup obvodního výboru k romskému obyvatelstvu byl spíše kontrolně-represivní.⁵² Oproti výstavbě realizované v Podunajských Biskupicích na konci padesátých let zde téměř vymizelo aktérství samotných Romů a Romek, v zápisech rady dále figurovali spíše v pozici objektů místní bytové politiky. Ani ve členstvu zmiňované rady obvodního výboru navíc nebyli přítomni ani jeden Rom nebo Romka. Teprve od roku 1981 se stal členem rady dělník J. R., hodnocený jako svědomitý pracovník,⁵³ jenž dokonce obdržel titul nejlepšího pracovníka Slovnaftu a spojoval v sobě socialistický ideál pracovního nasazení a politické angažovanosti. Kontinuitu je však možno spatřovat v osobě tehdejšího předsedy MNV Imricha Mandliho, přívržence „politiky rozptylu“, který se nejprve aktivně podílel na plánu výstavby domů pro romské obyvatelstvo v Podunajských Biskupicích jako v tehdy ještě samostatné obci a v sedmdesátých letech se zabýval stížnostmi neromských obyvatel na několik romských domácností⁵⁴ v novém bytovém domě, kvůli hluku nebo devastování veřejných prostor.⁵⁵ Právě těmto domácnostem se posléze obvodní výbor snažil soudně zrušit jejich užívací právo k bytům. Při pohovorech se zástupci a zástupkyněmi Domovní správy artikulovaly romské rodiny přání zůstat alespoň v rámci obvodu Bratislava II.⁵⁶ V tomto ohledu obvodní výbor částečně reflektoval jejich přání a snažil se tyto romské rodiny vystěhovat do bytů nižší kategorie v obvodu nebo do starých domů, které mělo poskytnout MNV v Podunajských Biskupicích.⁵⁷ Přesídlování se nemělo týkat jen domácností, na které si neromské obyvatelstvo stěžovalo, ale také Romů a Romek z horších sociálních poměrů. Mezi nimi byly jak

52 Např. AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzku rady ObNV BA II dňa 18. 12. 1984, Správa o plnení opatrení na riešenie problémov cigánskych obyvateľov v obvode Bratislava II v zmysle uznesenie vlády SSR č. 23/1983 nebo Uznesenie č. 129 k Správe o situácii cigánskych obyvateľov na novobudovaných sídliskách v obvode Bratislava II, ktoré hovorí o zintenzívnení hliedok VB.

53 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzku rady ObNV BA II dňa 16. 12. 1986, Návrh na zloženie komisie pre otázky cigánskych obyvateľov ObNV BA II, s. 4.

54 Tamtéž. Materiál pre schôdzku rady ObNV BA II dňa 3. 5. 1977, Informatívna správa o situácii v stave cigánskych obyvateľov na novobudovaných sídliskách v obvode Bratislave II, s. 1.

55 Podľa predchádzajúcej správy sa jednalo patrne zhruba o 7 pripomienok ze zhruba 107 podnetů shromážděných na občanských veřejných setkáních na sídlišti *Dolné bony*. Viz tamtéž, Správa o príprave, priebehu a výsledkoch volieb občanských výborov v obvode Bratislava II, s. 6. Více obyvatele trápila doprava na sídliště, bytové problémy a závady.

56 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzku rady ObNV BA II dňa 18.12.1984, Správa o plnení opatrení na riešenie problémov cigánskych obyvateľov v obvode Bratislava II v zmysle uznesenie vlády SSR č. 23/1983, s. 1.

57 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzku rady ObNV BA II dňa 3. 5. 1977, Informatívna správa o situácii v stave cigánskych obyvateľov na novobudovaných sídliskách v obvode Bratislave II, s. 1.

některé romské rodiny pocházející původně z Podunajských Biskupic, tak i rodiny z jiných obvodů, konkrétně Bratislava I-III. Jednou z argumentací, která zaznívala na radě obvodního výboru, bylo nebezpečí výbuchu způsobeného špatnou manipulací s plynovým sporákem.⁵⁸ Přesun těchto rodin do bytů nižší kategorie byl dlouhodobým procesem a jako takový byl přítomný v bytové agendě prakticky až do druhé poloviny osmdesátých let. Ještě v roce 1986 ovšem výše zmíněné rodiny nedostaly přidělený jiný byt.⁵⁹

Proměny v bytové politice korespondovaly s proměnami v politické a společenské participaci. Přestože činnost Romů a Romek ve veřejné politice neustala ani v období po přiřazení k Bratislavě, pozice a vliv MNV Podunajské Biskupice oslabil a spolu s ním i vliv místního romského obyvatelstva, jakkoli byli zástupci místních Romů a Romek nadále přítomni na různých pozicích ve struktuře místního MNV. Na plénu MNV se v roce 1972 angažovali hned čtyři místní romští poslanci, obdobně jako na začátku šedesátých let. Romové a Romky měli své zastoupení v komisích MNV, konkrétně v komisi ochrany veřejného pořádku, v sociálně-zdravotní komisi a v tzv. „*komisii pre otázky cigánskeho obyvateľstva*“, v níž v roce 1972 působili dva romští zástupci. Od druhé poloviny sedmdesátých let byla účast romských členů a členek této komise notně proměnlivá a rovněž se poněkud vytrácel hlas Romů a Romek ze zápisů ze schůzí, které se následně stávaly čím dál stručnější. Při zkoumání kádrových materiálů z jednání této komise se ovšem ukázalo, že některé Romy mohla omezovat při projevoování větší aktivity například i nedostatečná znalost slovenského jazyka. Například poslanec MNV Ján Rigó se na schůzích podle členky provádějící hodnocení pravděpodobně příliš nevyjadřoval k projednávané agendě kvůli jazykové bariéře, když údajně plně neovládal slovenštinu, neboť na rozdíl od maďarštiny nebyla jeho primárním jazykem. Na schůze přitom docházel pravidelně, z jednání se omlouval pouze výjimečně.⁶⁰ V roce 1974 měl dokonce nejvyšší účast ze všech členů a členek komise.⁶¹

Kromě působení na MNV Romové a Romky ve sledovaném období rovněž participovali ve společenských organizacích, jako např. ve Zvazu československo-sovětskeho priateľstva, Socialistickom zväzu žien, Socialistickom zväzu mládeže, v *Nók klubja* (Maďarském klubu žen), v ZCR, nejvíce pak v místní tělovýchovné jednotě.⁶² Z celkového počtu⁶³ zhruba 200 Romů a Romek žijících

58 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzu rady ObNV BA II dňa 3. 5. 1977, Zápisnica zo zasadnutia R-ObNV BA II, 3.5.1977, s. 5.

59 AMB, f. ObNV II BA, nezinventarizovaný, odb. org., fasc. Materiál pre schôdzu rady ObNV BA II dňa Materiál pre schôdzu rady ObNV BA II dňa 16.12.1986, Opatrenie na zabezpečenie ďalšieho skultúrneho cigánskych obyvateľov v obvode BA II do r. 1990, s. 5.

60 AMB, f. MNV PB – cigánska komisia, neinventarizovaný, kart. 66, Hodnotenie členov Komisie pre riešenie cigánskej otázky za rok 1972, s. 2.

61 AMB, f. MNV PB – cigánska komisia, neinventarizovaný, kart. 65, Zhodnotenie činnosti komisie pre otázky cigánskych obyvateľov pri MNV PB za rok 1974, s. 2.

62 Tamtéž, Zápisnica zo zasadnutia komisie pre otázky cigánskych obyvateľov R-MNV 29. 11. 1972, s. 2.

63 V roce 1974 žilo v Podunajských Biskupicích 1 244 Romů a Romek. Tamtéž, Správa o činnosti komisie pre otázky cigánskych obyvateľov za 1. polrok 1974 – príloha.

v Podunajských Biskupicích to byl však jen zlomek.⁶⁴ Proto byly společenské organizace neustále vyzývány, aby ve svých řadách angažovaly více romských obyvatel.

Politické či nepolitické aktivity místních Romů a Romek a jejich participace na socialistickém projektu podléhaly kvantifikaci a bedlivé kontrole ze strany příslušných komisí. Ta se netýkala jen sledování ukazatelů jako byla zaměstnanost dospělých i mládeže, která čerstvě dokončila povinnou školní docházku, či školní docházky samotné, ale také například stavu zahrádek.⁶⁵ Tento typ vyžadované participace ze strany místního národního výboru, který například vypisoval soutěže mobilizačního charakteru, nebudil mezi Romy a Romkami příliš velké nadšení.⁶⁶ Do soutěže „*Prilož i Ty ruku k dielu*“ zaměřené pouze na romské rodiny, ve které se soutěžilo o peněžní odměny a další hmotné ceny, se tak například zapojilo jen 11 místních romských rodin z celkového počtu cca 1200 Romů a Romek.⁶⁷ Nepopulární byly především pravidelné kontroly, které mohly mít pro romské aktéry nebo aktérky negativní dopady. Pokud totiž stav zahrádek neodpovídal neromským představám o normativitě, mohli být vyzváni úředně k nápravě, pokutováni nebo předvoláni k pohovoru na MNV.⁶⁸ Pokračoval tak systém kontroly, který se ustanovil již dříve: pozornost, která se dříve zaměřovala především na komisionální prohlídky domů, se jen během sedmdesátých let přesunula spíše na stav zahrádek a nakládání s odpadem.

Počáteční optimismus spočívající v pokroku bytové výstavby a představu Podunajských Biskupic jako vzorového příkladu pro celé Slovensko z období padesátých let brzy vystřídala realita pořadníků na komunální byty, opakující se zmínky o požadavku na zvýšení příslušných nízkých kvót pro romské obyvatele a přetrvávající špatné bytové podmínky místních Romů a Romek, kdy se v jednom bytu nebo domě tísnilo více rodin.⁶⁹ Situaci příliš nezlepšila ani pozdější nová sídlištní výstavba a asanace starých nevyhovujících obydlí. Samotná „*komisie pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva*“ MNV v Podunajských Biskupicích otevřeně přiznávala selhání ze strany místní správy. Tempo výstavby nových domů totiž

64 Obecně k tomuto tématu viz Sonja Dümpelmann, která se věnuje krajinné historii (landscape history) a výzkumu specifického typu urbánní občanské participace (Dümpelmann 2015), podléhající kontrole státu či různých institucí (Dümpelmann, Kargruber 2023).

65 AMB, f. MNV PB – cigánská komise, neinventarizovaný, kart. 66, Správa o činnosti komisie rady pre riešenie cigánskej otázky pri MNV BA-PB za 2. polrok 1976, s. 3: „*Cigánsk[i] občania neboli nadšení s týmito previerkami, ale časom si na ne zvykli.*“

66 AMB, f. MNV PB – cigánská komise, neinventarizovaný, kart. 66, Vyhodnotenie súťaže „Prilož i Ty ruku k dielu“ konanej medzi cigánskymi rodinami v Bratislave Podunajských Biskupiciach, 6. 2. 1976.

67 Tamtéž, Správa o kontrole obrobených záhrad z roku 1976.

68 Tamtéž, Zápisnica zo zasadnutia komisie pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov, 17. 12. 1975. Dále viz tamtéž, Uspokojovanie bytových požiadaviek obyvateľov cigánskeho pôvodu, 17. 9. 1974.

69 Tamtéž, Zápisnica zo zasadnutia komisie pre riešenie cig. otázok za roky 1978, 1979, 1980, zápisnica z 12. 3. 1979.

zdaleka nezvládalo pokrýt požiadavky ze strany romského obyvateľstva.⁷⁰ V roce 1978 se navíc objevují zmínky o tom, že vážnul samotný systém pridělování bytových jednotek podle kvót ze strany Obvodního národního výboru Bratislava II., kdy romským rodinám nebyl přidělen jediný byt.⁷¹ Obdobná krizová situace přetrvávala až do osmdesátých let, kdy lze zaznamenat případy romských rodin čekajících na přidělení bytu už více než deset let. Důraz na komplexní bytovou výstavbu a přidělování komunálních bytů bez doplnění individuální bytovou výstavbou a svépomocnou výstavbou se ukázal jako nedostatečný.⁷²

2 Koncepce bytové politiky optikou OV ZCR

Koncepce bytové politiky nebyla pouze doménou centrálních státních orgánů a místních či okresních národních výborů. Návrhy na zlepšení bytové situace Romů a Romek se objevovaly i v rámci OV ZCR v okrese Bratislava-vidiek. Ten se totiž rovněž pokoušel – nepříliš úspěšně – o prosazení vlastní bytové politiky a asistování svému členstvu při individuální bytové výstavbě.⁷³ V dokumentech OV ZCR lze nalézt koncepci podpory bytové výstavby, sepsané Viliamem Zemanem, jež byla podobná zmiňované podpoře v Podunajských Biskupicích v druhé polovině padesátých let, tj. spočívající v zajištění levného stavebního materiálu z tzv. bouraček v Bratislavě na zbudování nových domků pro romské obyvateľstvo v okrese. Realizaci bouraček, zprostředkování stavebního materiálu a jeho převoz zde neměli zajišťovat odborní stavebníci jako v případě Podunajských Biskupic, ale asistenci při výstavbě měl poskytnout hospodářský podnik ZCR Butiker. OV ZCR se rovněž dle tohoto záměru měl podílet na poměrně finančně náročném výkupu dřevěných domků. OV ZCR se ovšem navíc stavěl negativně k žádostem lidí, kteří nebyli členy a členkami ZCR, a na plénu v tom smyslu zaznívaly i formulace jako v případě stanoviska k žadateli ze Zohoru, „že kým nebude členom zväzu, aby mu nebola žiadosť vybavená.“⁷⁴

Při snahách o realizaci této koncepce bytové politiky však OV ZCR narážel především na neakceschopnost predsednictva, jež kritizovala i pozdější tajemnice

70 Tamtéž, Zápisnica z 6. 6. 1978. Viz i tamtéž, kart. 65, Správa o činnosti komisie R-MNV PB pre otázky cigánskych obyvateľov od 1. 1. 1978, s. 2.

71 Tamtéž, Vyhodnotenie plnenia uznesenia vlády SSR č. 94 z roku 1972 a č. 377 z roku 1972, z hľadiska Koncepcie riešenia a postupného zvyšovania kultúrnej a sociálno-ekonomickej úrovne cigánskeho obyvateľstva za obdobie 1972–1974, s. 8. Ve sledovanom období 1972–74 bylo schváleno pouze šest projektů IBV.

72 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. Zápisnice – predsedníctvo OV ZCR BA-vidiek 1971–2. Zápisnica z predsedníctva OV ZCR 23. 1. 1971, s. 2.

73 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. Zápisnice – plénum OV ZCR BA-vidiek 1971–3, Zápisnica z plenárneho zasadnutia, 16. 9. 1972, s. 4.

74 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. Zápisnice – predsedníctvo OV ZCR BA-vidiek 1971–2. Zápisnica z predsedníctva OV ZCR 11. 11. 1971, s. 3.

„komisie pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva“ ONV Bratislava-vidiek Margita Kukiová, na omezený vliv právě na bytovou agendu a nedostatek financí, kdy se ukazovalo, že OV ZCR prakticky neměl peníze ani na tzv. plánovaný „výkup chatrčí“.⁷⁵ Podobně jako mnohé jiné OV ZCR na Slovensku, se i ten místní potýkal se sháněním finančních prostředků na zajištění svých aktivit. Zároveň se některé OV ZCR snažily vytvořit paralelní struktury bez dostatečného vlivu a financí, které nemohly dostatečně suplovat roli státu v bytové politice. Akceschopnost OV ZCR se také na počátku sedmdesátých let částečně vyčerpávala spory mezi svými čelnými představiteli, tj. tajemníkem Viliamem Zemanem a předsedou Vojtechem Rigem, který rezignoval v březnu 1971.⁷⁶

Tehdy na plenární schůzi OV ZCR vyvrcholily dlouhodobější neshody mezi těmito politickými aktéry. Nejednalo se pouze o osobní rozepří, ale do celé záležitosti se promítly tenze na úrovni ÚV ZCR, odlišné představy o hospodaření okresního výboru a kritika činnosti místních organizací ZCR, ve kterých se V. Zeman a V. Rigó angažovali.

Přestože oba aktéři, tj. Vojtech Rigó a Viliam Zeman, byli dle slov Vojtecha Riga velice aktivní, koncepci bytových podmínek na úrovni ZCR promýšlel pouze druhý z nich. Inspirativní pro něj byl přístup MNV v Podunajských Biskupicích ve zlepšení bytových podmínek. Možným důvodem, proč pro Vojtecha Riga nebyla tato problematika palčivá, mohla být probíhající stavební činnost v Podunajských Biskupicích, především tedy sídlištní výstavba a větší podpora svépomocné bytové výstavby již od padesátých let. Zajímavé je sledovat, jak byly tyto imaginace sociálního prostoru promýšleny a reformulovány, tj. jakým způsobem byl koncipován posun v bytové politice a zlepšení bytových podmínek Romů a Romek v Plaveckém Štvrtku, jak byl koncept výstavby přetvářen různými aktéry a aktérkami až do podoby tendující k adaptované typizované výstavbě z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let.

3 Plavecký Štvrtok

3.1 Obec na samém chvostu bytové politiky

Pamětnice, se kterou jsem vedla rozhovor o vývoji v Plaveckém Štvrtku,⁷⁷ se narodila krátce po skončení druhé světové války v zdejší romské osadě,⁷⁸ někdy

⁷⁵ Tamtéž, s. 3.

⁷⁶ Rozhovor se odehrál 15. 8. 2024 bez zvukového záznamu s psanými poznámkami. Na žádost pamětnice neuvádím její jméno ani přesný rok narození. Mnohokrát jí tímto děkuji za příjemný rozhovor a informace, které se mnou byla ochotna sdílet.

⁷⁷ Pokud není specifikováno jinak, pod „romskou osadou“ rozumím v následujícím textu právě druhou osadu v Plaveckém Štvrtku umístěnou u plynovodu, jež existuje dodnes.

⁷⁸ Děkuji F. B. za přesnější lokalizaci dřívější osady. Ručně psané poznámky z rozhovoru vedeného s F. B. 8. 5. 2024.

nazývané „*Kolónia*“ (Podolinská 2015: 495). Osada se dnes nachází u plynovodu, Její rodina přitom pocházela z druhé místní romské osady, ležící na hranici katastrů obce Láb a Plavecký Štvrtok, v blízkosti dnešní chatařské oblasti směrem na Láb a Zohor.⁷⁹ Byla označována jako „lábská“, zanikla v roce 1965.⁸⁰ Lábské Romy a Romky líčila pamětnice jako velice dobrosrdečné a pracovité, přičemž zdůrazňovala, že se jednalo o vyučené kováře, zpracovatele plechu či pracovníky a pracovnice u místních sedláků.⁸¹ Takto mluvila o generaci svých rodičů – jak otec, tak matka se v poměrně brzkém věku museli vyrovnat se ztrátou či odchodem rodičů a postarat se o domácnost a mladší sourozence. Mnozí z lábských Romů a Romek zahynuli během druhé světové války či bezprostředně po ní na zranění nebo na choroby, zejména tyfus.

Kromě dichotomie pracovité, pilné, starší generace versus mladší, nevyučené, kladla narátorka, podobně jako jiný místní romský pamětník F. B. (nar. kolem roku 1970), velký důraz na starobylost romského osídlení v katastru Plaveckého Štvrtka. Právě délka romského osídlení v Plaveckém Štvrtku se totiž po roce 1989 stala předmětem neustálého zpochybňování, obzvláště ze strany místních neromských politických představitelů a představitelk.⁸² Snažili se často prokázat, že stávající romská osada, ležící v blízkosti místního plynovodu, vznikla mnohem později a že domky v ní byly postaveny nelegálně. Poukazovali také na nepočtenost skutečně místního romského obyvatelstva⁸³ a usilovali často o to, aby byla obydlí místních Romů a Romek zbourána. Dokladem dlouhodobé přítomnosti romského obyvatelstva v obci mohou být mj. osobní údaje uvedené v členských legitimacích některých členů zdejšího historického MO ZCR nebo sčítací archy ze sčítání provedeného roku 1930.⁸⁴

Plavecký Štvrtok zůstal i během konce osmdesátých let mezi obcemi západního Slovenska, kde nebyla realizována systematická výstavba nových domů, která by řešila existenci místní romské osady. Přitom v sedmdesátých letech se

79 ŠABA-M, f. ONV BA-vidiek (1960–1990), VLK, neinventarizovaný, Stažnosti 1970, Stažnost M.O. z Lábu.

80 S kolektivizací v zemědělství se struktura zaměstnanosti v okrese Malacky proměnila a romské obyvatelstvo se přesunulo do zemědělských podniků a průmyslu (128 z 314 obyvatel nad 14 let) a do Jednotného robotnického družstva (JRD) 14. Viz ŠABA-M, f. ONV MA (1945–1960), odb. org. inv. č. 830, kart. 910, r. 1959, Zpráva o začleňování občanů cigánského původu do hospodářského a kulturního života v okrese (sic).

81 Podle matričních záznamů bylo romské obyvatelstvo v katastru Plaveckého Štvrtku přítomné již v 19. století (Turcsány, Duchoň 2015: 80).

82 Přitom ve zprávě z roku 1959 byl Plavecký Štvrtok společně s Lábem a Záhorskou Vsí zahrnut mezi tzv. „obce, kde sa nachádza väčšie množstvo občanov cig. pôvodu.“ Viz tamtéž.

83 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 4, fasc. Členské legitimácie PŠ. Viz i Sčítací hárok 1213/45, Plavecký Štvrtok (Malacky), Dostupné z: <https://slovakiana.sk/scitacie-harky?page=1&dm=0> [cit. 9. 10. 2024]. Ve statistických údajích ze sčítání lidu z roku 1930 se neobjevuje v případě Plaveckého Štvrtku žádná doplňující poznámka o přítomnosti tzv. „cigánského obyvatelstva“ (Štatistický lexikon 1936: 31).

84 Velké mobility z osady do obce nenavštěvuje ani počet rodin v obci v roce 1969, tj. devět.

místní Romové a Romky měli stát součástí podobného „bytového experimentu“, jako tomu bylo dříve v Podunajských Biskupicích. Projekt připravený pro romskou osadu v obci Plavecký Štvrtok měl však spočívat ve výstavbě nových domků v téměř bezprostřední blízkosti místního plynovodu. Z toho důvodu je časové těžiště této části studie posunuto na přelom sedmdesátých a osmdesátých let, kdy se o tomto experimentu v obci vyjednávalo.

3.2 Bytová politika v Plaveckém Štvrtku

Ne všichni místní Romové a Romky žili v osadě. Mimo osadu bydlel například poslanec MNV Viliam Zeman či kupř. dvě příbuzné výše zmíněné narátorky z Plaveckého Štvrtka. Podle údajů z roku 1977 žilo přímo v obci zhruba 11 romských rodin v 9 domech,⁸⁵ z toho tři domy byly novostavby.⁸⁶ Šlo o velice malou část místních romských rodin, neboť jejich celkový počet byl 70. „*Zmrzlých Cigánov*“,⁸⁷ jak nazývala pamětnice romské rodiny žijící v dřevěných domcích v osadě, bylo mnohem více, tj. 55. Tři další rodiny měly v osadě postavené starší domky⁸⁸ a jedna si v roce 1977 zbudovala nový dřevěný domek. Právě nepoměr mezi Romy a Romkami žijícími v osadě a v obci ukazoval na poměrně omezené možnosti přesunu romského obyvatelstva do obce. „*Rómovia tu mali domy, ale už ich deti boli v chatríach a búdach, [...] nechceli dovoliť, aby sme si stavali, množili sa*“,⁸⁹ upozornila místní romská pamětnice na nevráživost neromského obyvatelstva a diskriminační přístup jak vůči výstavbě nových domů Romů a Romek v obci, tak v samotné romské osadě. Zároveň tím poukázala na to, že se pro místní romské obyvatelstvo socioekonomické a bytové podmínky oproti předchozí generaci v době socialismu spíše zhoršily. Přitom již v padesátých letech probíhala v několika lokalitách malackého okresu, mj. i v Plaveckém Štvrtku komplexní bytová výstavba.⁹⁰ Ostatně v hospodářském výhledu na rok 1956 se hovořilo o zhruba 109 plánovaných bytových jednotkách.⁹¹ Jednalo se však většinou o podnikové byty, které údajně patřily především Československým naftovým dolům v Hodoníně a byly následně přiděleny jeho zaměstnanectvu. V rámci individuální bytové výstavby byla vydána pouze dvě stavební povolení kvůli

85 ŠABA-M, f. MNV PŠ, inv. č. 253, kart. 38, fasc. 2/1978, Bytová situácia cig. obyvatelov v obci PŠ.

86 Ručně psané poznámky z rozhovoru s pamětnicí z 15. 8. 2024.

87 O podobném počtu domků hovořila i pamětnice, viz výše.

88 Tamtéž.

89 ŠABA-M, f. ONV MA (1945–1960), odb. org. inv. č. 830, kart. 910, fasc. „Správa o plnění plánu národního hospodářstva okresu Malacky za 2. čtvrtrok 1957“, s. 17. Tehdy se za rok 1956 dokončilo zhruba 12 bytových jednotek.

90 Viz ŠABA-M, f. ONV MA (1945–1960), odb. org. inv. č. 830, kart. 910, fasc. Správa o plnění plánu národního hospodářstva okresu Malacky za 1. čtvrtrok 1956, s. 7.

91 Tamtéž.

omezení ze strany ONV v Malackách z důvodu vyšší míry nedostavěnosti dříve schválených staveb.⁹² Tato právně překerní situace byla často obcházena skrze „černou výstavbu“ domů bez stavebního povolení.

K zásadnější změně došlo až v druhé polovině sedmdesátých let. Roku 1978 vyčlenil MNV v Plaveckém Štvtku ve svém katastru lokalitu u plynovodu prakticky jako jedinou možnou pro výstavbu domů pro romské obyvatelstvo.⁹³ Stávající dřevěné i zděné domy, které se v té době nacházely v tehdejší místní romské osadě, neměly být legalizovány, neboť se počítalo s jejich likvidací a novou družstevní výstavbou v gesci bytového družstva v Malackách. Tento výběr měl být dále přezkoumán a podle vytyčeného plánu měla nejpozději v roce 1981 vzniknout zastavovací studie.⁹⁴ Tu vypracoval Útvar hlavního architekta ONV Bratislava-vidiek. Počítala se stavbou dvojdomků pro romské rodiny u ochranného pásma plynovodu. Celkem 41 rodinných domů mělo být postaveno ve dvou řadách oddělených zmiňovaným plynovodem, a to na třech parcelách, na nichž stála a dodnes stojí místní romská osada. Při výstavbě dvojdomků se pracovní skupina inspirovala především dvěma lokalitami, tj. dvojdomky v Trebišově a modelem výstavby v Zohoru. Ve složce s projektovou dokumentací se navíc nachází blíže nespecifikované projekty typizované výstavby vyžádané od ONV Košice-vidiek. Na základě projektu měl být vytvořen geometrický plán, který by sice pracoval s typizovanou výstavbou, ale přizpůsobenou lokálními požadavkům. S počtem domů však nekorespondoval počet romských rodin, kterých bylo 46. Podle harmonogramu, který byl schválen na pracovní poradě, měla být výstavba zahájena v květnu 1983.

V souvislosti s plánovanou výstavbou dvojdomků pro romské obyvatelstvo v Plaveckém Štvtku a přípravou jeho přestěhování z dřevěných a zděných domků do nových bytů byla v roce 1978 vytvořena tzv. čtrnáctičlenná „pracovní skupina pre experiment“, která se měla zaměřovat na zlepšení zdravotní výchovy a „zvyšovanie sociálno-hygienickej úrovne“ a připravovat místní Romy a Romky na přesun do moderního bydlení.⁹⁵ Tyto kroky se nesly v duchu státní politiky a usnesení vlády č. 133/1978, které se zaměřovalo dobovým pojmem na intenzifikaci „skultúrneho cigánskych obyvateľov“. Jeho rozpracování *Komisií vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov* zahrnovalo různé úlohy hlavně v oblasti bydlení a hygieny.⁹⁶ Plavecký Štvtok se stal jednou z devatenácti sledovaných romských osad, ve kterých měl

92 ŠABA -M, f. MNV PŠ, inv. č. 252, kart. 38, fasc. 187/1978.

93 Tamtéž.

94 SNA, f. EH, neinventarizovaný, kart. 20, Opatrenia Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov na zabezpečenie uznesení vlády SSR č. 133/78 a Výboru SNR pre veci sociálne a zdravotné č. 49/1978.

95 SNA, f. EH (Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov), neinventarizovaný, kart. 21, r. 1979, Poznatky z experimentu zvyšovania hygieny a zdravotného uvedomenia cigánskych občanov vo vybraných osadách, září 1979, s. 3.

96 ŠABA-M, f. ONV BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 103, Zápisnica zo zasadnutia P-ONV, 28. 8. 1980, Vývoj skultúrného zaostalo žijúcich cigánskych obyvateľov v okrese BA-vidiek v r. 1976–1980, referát na plénum, s. 3.

tento celoslovenský „experiment“ probíhat. Zmiňované komise vznikaly v září a říjnu 1978, měly monitorovat situaci a plnit vytyčené úkoly. Na základě získané empirie mělo následně probíhat pravidelné roční vyhodnocování a významné poznatky měly být následně aplikovány v jiných osadách po celém Slovensku.⁹⁷

Kromě výše zmíněného se skupina zaměřovala na zlepšení školní docházky romských dětí, výstavbu nových plechových záchodů nebo zaměstnávání místních Romek. V osadě v Plaveckém Štvrtku prováděla pravidelné kontroly, monitorovala tak situaci a místní bytové a hygienické podmínky. Z dokumentace k projektu není jasné, zda a do jaké míry se k jeho schvalování mohli vyjádřit místní Romové a Romky. I zde, podobně jako v Podunajských Biskupicích, byla patrná jistá snaha zapojit romské obyvatelstvo z osady do celého procesu. Po prvním zasedání pracovní skupiny v září 1978 byla uspořádána beseda s Romy a Romkami, které se účastnilo zhruba 28 lidí z osady. Kdo byl ale na jednáních pracovní skupiny přítomen pravidelně, byla Margita Kukiová z Tomášova, která v té době působila v pozici tajemnice „komisie pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva“ ONV Bratislava-vidiek a v osmdesátých letech se stala předsedkyní MNV v Tomášově. Právě zmiňovaná Margita Kukiová zastávala v celém „bytovém experimentu“ zásadní roli tajemnice, koordinovala jednání pracovní skupiny a přidělovala jednotlivé úkoly.

Tato výstavba však nikdy nebyla realizována, podobně jako nebyla nikdy zrealizována vodovodní přípojka a kanalizace, které v nově vzniklé části obce měly být podle zmiňovaného plánu zbudovány. V roce 1983 bylo na schůzi rady ONV konstatováno, že plánovaný „experiment“ selhával, romské obyvatelstvo údajně páchalo více přestupků než Romové a Romky z jiných okresů a nezúčastňovalo se „na akciách“.⁹⁸ Na změnu v politickém kursu týkajícího se bytové politiky ostatně poukazuje i aktivita tzv. místní „komisie pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov“, frekvence jejíchž schůzek poklesla z průměrného počtu 6–9x ročně na jednu jedinou schůzi v roce 1984, a to ještě se slabou účastí.⁹⁹ Zápis z diskuse týkající se zprávy o fungování MNV v Plaveckém Štvrtku ukazuje, že místní Romové a Romky rezignovali na vyčkávaní na možnou budoucí výstavbu a pokračovali v nelegální výstavbě dalších domků, jemuž se MNV snažil zabránit.¹⁰⁰ V tomto období, kdy došlo ke změně politiky MNV vůči Romům a Romkám v osadě v Plaveckém Štvrtku, lze pozorovat rovněž proměny v předsednictvu MNV. Předsedu MNV Joachima Kovára, který byl výstavbě nových domků pro romské obyvatelstvo nakloněn, nahradil v roce 1981 František Filípek. Problematické

97 ŠABA-M, f. ONV BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 120, Zápisnica zo zasadnutia R-ONV, 26. 4. 1983, s. 20.

98 ŠABA-M, f. ONV BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 135, Zápisnica zo zasadnutia R-ONV 26. 2. 1985, Správa o činnosti MNV PŠ od 1. 7. 1981.

99 Tamtéž, s. 5.

100 ŠABA -M, f. MNV PŠ, inv. č. 252, kart. 38, fasc. 187/1978, Záznam napísaný na MNV v PŠ, 11. 4. 1979 s príležitosti rokovania o výstavbe rodinných domov pre cigánskych obyvateľov.

bylo rovněž zajišťování financí určených na výstavu, obzvlášť v případě, kdy dané romské rodiny nebyly příliš majetné a nemohly splácet půjčky poskytnuté MNV na typizovanou výstavbu.¹⁰¹ Předseda MNV, zástupce Útvaru hlavního architekta i Margita Kukiová si již v dubnu 1979 při pohledu do katalogu jednotlivých typizovaných řadových domků uvědomovali, že jsou tyto domky „z *bladiska cenovej relácie* [...] *pre týchto občanov nedostupné*.“¹⁰²

Jedním z faktorů nerealizace výstavby dvojdomků či chybějící participace místních romských politických představitelů a představitelky mohl být i latentní konflikt mezi romským a neromským obyvatelstvem v Plaveckém Štvrtku. Charakteristika obce Plavecký Štvrtok vypracovaná v roce 1972 pro interní účely OV ZCR kvůli budoucí koncepci tamní kulturně-výchovné práce se zmiňovala o narušeném soužití mezi romským a neromským obyvatelstvem, mezi mládeží a dospělými, kteří se spíše izolovali a příliš se nezapojovali do dalších aktivit. U dětí tomu tak však údajně nebylo.¹⁰³ „*Narušovanie občianskeho spolunažívania*“, spojené v některých případech terminologicky s přídavným jménem socialistický, o kterém hovořila zpráva z komise ochrany veřejného pořádku z osmdesátých let, vyplývalo ze sledování romské kriminality, která se převážně skládala z rušení nočního klidu, potyček pod vlivem alkoholu nebo nelegálního prodeje hub či lesních plodů. Právě tyto aspekty se promítaly do vnímání romských aktérů a akterek z osady ze strany majority a také do vnímání možností jejich participace v osmdesátých letech.

Předseda MNV Filípek v Plaveckém Štvrtku hovořil např. v polovině osmdesátých let o neaktivním romském obyvatelstvu, které se de facto nezajímalo o změnu svých bytových podmínek.¹⁰⁴ Tvrzení však nekorespondovalo s předchozími snahami ze strany Romů a Romek o změnu jak prostřednictvím struktur ZCR, tak komise ONV „*pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva*“ a její tajemnice Margity Kukiové. Podobná argumentace a viktimizace romského obyvatelstva v osadě mohla posloužit k tomu, aby se plánovaná výstavba stala bezpředmětnou, protože na ní plavečtí Romové a Romky dostatečně neparticipovali. Přitom MNV v Plaveckém Štvrtku patrně pokračoval v dřívějších praktikách blokování odprodeje starších domů romským

101 Tamtéž. Dobrý postřeh vycházející z důvodové zprávy k dokumentu o bytové politice z předsednictva ÚV KSČ uvádí Tomáš Vilímek a Jaroslav Pažout. Družstevník nesl poměrně velkou finanční zátěž. Nejenže musel uhradit prakticky polovinu investičních nákladů, ale také musel pravidelně platit všechny provozní výdaje (Vilímek, Pažout 2023: 237).

102 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 1, fasc. Prejavy, uznesenia, správy, plány činnosti, hodnotenia, org. pokyny 1969–1972, Plán kulturně-výchovné práce medzi občanmi cigánskeho pôvodu v obci Plavecký Štvrtok na obdobie od 1. 10. 1972 do 31. 4. 1973.

103 ŠABA-M, f. MNV PŠ, inv. č. 257, kart. 39, fasc. Zápis do obecnej kronika za rok 1981, s. 5.

104 Více k tématu uplatňování podobných praktik viz SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. MO ZCR Bratislava-vidiek, různé, Zápisnica z ustanovujúcej schôdze založenia MO ZCR v PŠ, 26. 7. 1969, s. 1.

rodinám, neudělování stavebních povolení, což následně vedlo ke kritizované nelegální výstavbě v osadě.¹⁰⁵ Podle statistických dat uvedených ve zprávě „komisie pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov“ žilo v romské osadě u plynovodu v letech 1986–87 309 z celkového počtu zhruba 381 místních Romů a Romek, respektive 59 rodin v celkovém počtu 44 dřevěných domů.¹⁰⁶ Nadpoloviční většina z nich, tj. zhruba 30 rodin, usilovala o přestěhování z místní osady do zcela jiné lokality mimo Plavecký Štvrtok. Z tohoto důvodu místní Romové a Romky tedy ani v této době – až na jeden případ – prakticky nepodávali žádosti týkající se individuální bytové výstavby, popř. ve čtyřech případech svá nová obydlí postavili z vlastní iniciativy načerno. Pamětník F. B. zmiňuje, že v osmdesátých letech se přestěhovalo vícero romských rodin do různých lokalit v rámci okresu Bratislava-vidiek, do Nitry, na Moravu, do Podunajských Biskupic či jižních Čech.¹⁰⁷

Vykreslování místní romské osady jako hrozby představuje jakousi kontinuitu snah MNV postavit Romy a Romky do pozice objektů sekuritizace, a to až do současnosti.¹⁰⁸ Soužití romského a neromského obyvatelstva je v současné době v některých člancích charakterizováno na bázi binárních opozic. Zatímco s obcí je bezprostředně spojován klid, představa nebezpečí a konflikty jsou externalizovány do romské osady¹⁰⁹ – v posledních desetiletích se média zaměřovala na konflikt mezi tzv. „bučanskými“ a místními. Nejedná se o nový jev, topos „*naruš[ovanie] občansk[ieho] spolunažívani[a]*“¹¹⁰ se objevoval v obecní dokumentaci místního soužití minimálně od druhé poloviny osmdesátých let.¹¹¹ Je možné, že jeho využívání v dokumentech MNV v Plaveckém Štvrtku bylo podmíněno mj. selháním zmíněného „experimentu“ v Plaveckém Štvrtku.

105 Zuzana Kumanová se Plaveckému Štvrtku věnovala v sérii tří článků publikovaných v 90. letech ve *Slovenském národopise*. Ve své studii zaměřené na demografii uvádí údaje pro rok 1989, tj. 283 osob, necituje však, z jaké statistiky přesně vychází (Kumanová 1997: 88). V článku o etnicitě sice zpřesňuje, že se jedná o evidenci místní správy, ale dále ji blíže nespecifikuje (Kumanová 1998: 50). Poslední studie se věnuje věkovému rozložení (Kumanová 1999).

106 Ručně psané poznámky z rozhovoru vedeného s F. B., 8. 5. 2024.

107 Jedná se o koncept, který byl použit poprvé v 90. letech pro postihnout diskursivních snah vykreslit někoho nebo nějakou skupinu lidí jako sociální hrozbu (van Baar, Ivasiuc, Kreide 2019: vi). Důkladnější rozbor a souhrn literatury k sekuritizaci lze nalézt v úvodu tematického čísla časopisu *Romano džaniben* z roku 2023 (Ort 2023c).

108 *Pravda* 12. 2. 2022, Mikulíková, Ž. Temný mrak nad Plaveckým Štvrtkom. Osada nad plynovodom je problém. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/616659-temny-mrak-nad-plaveckym-stvrtkom-osada-nad-plynovodom-je-problem/> [cit. 5. 5. 2024].

109 ŠABA -M, f. MNV PŠ, kart. 17, inv. č. 78, Zápisnica P-MNV z 14. 6. 1988, Správa o porušovaní socialistickej zákonnosti v obci Plavecký Štvrtok za obdobie od 1. 6. 1987 do 1. 6. 1988.

110 Tamtéž, Správa o činnosti komisie OVP MNV za rok 1987.

111 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. MO ZCR Bratislava-vidiek, různé, Zápisnica zo zakládajúcej schôdze MO ZCR v PB.

Prítom napätí medzi romským a neromským obyvateľstvom v obci má mnohem hlbší kořeny a lze je pozorovat rozhodně již od období druhé světové války. Jak udává F. B., v Plaveckém Štvrtku bylo v této době mnoho místních Neromů zapojených do Hlinkovy gardy. Fungování pozdější MO ZCR, přestože nemělo zásadnější dopad na proměnu bytových podmínek biskupických a plaveckých Romů a Romek, dává rovněž nahlédnout do dynamiky vztahů mezi místním romským a neromským obyvateľstvem. Zatímco v zápise ze zakládající schůze MO ZCR v Podunajských Biskupicích je patrná angažovanost předsedy MNV Imricha Mandliho, který se schůze účastnil, přestože zde kritizoval nedostatečnou školní docházku romských dětí,¹¹² v zápisech ze schůzí MO ZCR v Plaveckém Štvrtku je patrný nezájem štvrteckého MNV. Na ignoraci aktivit místní romské organizace ze strany MNV si ostatně stěžoval i Viliam Zeman v korespondenci s předsedou ÚV ZCR Antonem Facunou.¹¹³ Jak zmiňovaná korespondence, tak i zápisy ze schůzí ukazují na napjaté vztahy mezi neromským a romským obyvateľstvem v Plaveckém Štvrtku, které byly poznamenány konflikty a aplikováním principu kolektivní viny na veškeré romské obyvateľstvo v osadě za kriminální činy spáchané jednotlivci, za bitky nejčastěji před hostincem nebo před místním bufetem.¹¹⁴

Předmětem stížností byla nelegální výstavba dřevěných domků či přistěhování Romů a Romek z jiných obcí do Plaveckého Štvrtka, které MNV nechťelo přihlásit k trvalému pobytu. Mezi nimi byly patrně i některé lábské rodiny, které se vystěhovaly ze zaniklé osady nejprve do českých zemí a vrátily se pak do osady v Plaveckém Štvrtku. Do zániku lábské osady a dalšího vyostření konfliktů mezi romským a neromským obyvateľstvem se patrně negativně propásala potyčka z první poloviny šedesátých let mezi lábskými Romy a neromským obyvatelem Plaveckého Štvrtka, který v důsledku konfliktu zemřel.¹¹⁵ Z usnesení rady MNV z března 1969 byl rovněž patrný nesouhlas s přestěhováním dalších romských rodin z osady u dnešního plynovodu do obce a tzv. „politikou rozptylu“ v rámci intravilánu. Představa zástupců a zástupkyň rady o bytové politice před tím, než se v obci projednával výše zmíněný „bytový experiment“, spočívala v záměru demolice domů v osadě a přestěhování tamějších romských rodin do jiných obcí.¹¹⁶ Rasistické projevy vůči místním Romům a Romkám se v šedesátých letech množily a stupňovaly. Zaznívaly nadávky jako „Hitlera na vás“,“¹¹⁷ na

112 Tamtéž, Dopis Viliama Zemana Antonu Facunovi, 20. 9. 1969.

113 Tamtéž, Dopis Viliama Zemana Antonu Facunovi, 20. 9. 1969.

114 Tamtéž, Usnesenie rady MNV v PŠ, 6. 3. 1969, s. 1.

115 Záznam rozhovoru z 16. 10. 2024 s pamětníkem F. B.

116 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. MO ZCR Bratislava-vidiek, různé, Usnesenie rady MNV v PŠ, 6. 3. 1969, s. 2.

117 Tamtéž, Dopis Viliama Zemana Antonu Facunovi, 20. 9. 1969.

železniční stanici křičel příslušník VB ze Zohoru na plaveckou Romku, že by ji měli vyhodit ze staničního bufetu se slovy „*Cigánov treba naložiť len na papierovú loď a preč s nima.*“¹¹⁸ Z dalších zpráv vyplývá, že místní neromské starší děti házely kameny a bily mladší romské děti. Zhruba 150 neromských sousedů a sousedek se účastnilo i napadení místní romské osady u plynovodu, ke kterému došlo v roce 1968 či 1969. Patrně v této době, na přelomu šedesátých a sedmdesátých let byl vypálen dům Roma (H.) U. Z.¹¹⁹ Silná nevraživost ze strany majority přetrvávala i v následujících dekádách.

Pokud srovnám pozdější situaci v Plaveckém Štvrtku s výstavbou v Podunajských Biskupicích, Plavecký Štvrtok se v první řadě potýkal s nedostatkem vhodných stavebních parcel, což je problémem do současné doby. Obyvatelstvo Plaveckého Štvrtku bylo většinově slovenské, takže v této lokalitě až na dvě výjimky nedošlo ke konfiskacím majetku (Turcsány, Duchoň 2015: 126), čímž by obec získala volné pozemky využitelné na výstavbu pro romské rodiny. Zároveň se zde neuvažovalo o výstavbě romských domků rozptýlených po obci jako v Podunajských Biskupicích, ale pouze o koncentrovaném, vymezeném a odděleném prostoru. Tato skutečnost je podmíněna i vztahy mezi romským obyvatelstvem z osady a neromským obyvatelstvem z intravilánu obce, které se stavělo odmítavě nejen vůči výstavbě nových obydlí, ale také se vymezovalo vůči početnějším snahám Romů a Romek z osady přesídlit do obce. V posledních letech je pro změnu diskutována nebezpečnost staveb postavených v bezprostřední blízkosti plynovodu. Přitom s pokračováním existence romské osady v jeho blízkosti bylo počítáno v roce 1978 samotným MNV, ONV a dalšími orgány okresní a místní správy. Romská osada je navíc situována v 3. ochranném pásmu přírodní rezervace Bezodné, jež vznikla v roce 1964.¹²⁰ Tento aspekt nebyl prakticky příliš tematizován až do počátku osmdesátých let. Tato diskursivní změna souvisela s příklonem k tématu životního prostředí a také s několikaletými snahami o vyhlášení CHKO Záhorie, které byly uskutečněny v roce 1988. Tehdy se lokace romské osady stala i předmětem kritiky ze strany úředníků a úřednic majících v gesci agendu životního prostředí.

I v Plaveckém Štvrtku bylo romské obyvatelstvo přizváno k diskusi nad plánovanou výstavbou – oproti Podunajským Biskupicím však byla účast Romů a Romek z osady v Plaveckém Štvrtku disproporčně malá. Plavecký Štvrtok navíc narážel na zásadní problém spočívající v nedostatku financí, který zde nebyl vyřešen jiným způsobem jako v případě Podunajských Biskupic, a to zajištěním

118 Tamtéž, Zápisnica z ustanovujúcej schôdze založenia MO ZCR v PŠ, 26. 7. 1969.

119 Ručně psané poznámky z rozhovoru vedeného s F. B., 8. 5. 2024, nahrávka rozhovoru s F. B. a z rozhovoru s pamětníci z 15. 8. 2024.

120 Zoznam osobitne chránených častí prírody SR. Dostupné z: <https://data.sopsr.sk/chrane-objekty/chrane-uzemia/detail/9> [cit. 5. 10. 2024].

materiálu z bouraček. V obou případech se rovněž ukazuje důležitost politické reprezentace v dané obci – zda byla výstavbě nakloněna, a především zda byla ochotna hledat cenově dostupné alternativy k zajištění bydlení pro místní Romy a Romky. V případě Plaveckého Štvrtku mohla proměna těchto faktorů sehrát roli v tom, proč nedošlo k zásadnější proměně bytových podmínek romského obyvatelstva v místní osadě, a to prakticky až dodnes, přestože byla „likvidácia“ tamější romské osady prioritizována ze strany nejvyšších státních orgánů na Slovensku, KNV a ONV a měla být uskutečněna již do roku 1990. Namísto toho dodnes pokračují sekuritizační tendence.

3.3 Politické angažmá místních Romů v ZCR a na MNV

„Chcem ako člen zväzu dať všetky sily na to, aby zväz svoje plánované úlohy zvládol a ciele splnil.“¹²¹

(Viliam Zeman, 1969)

Členská přihláška organizace Zváz Cigánov-Rómov byla oboustranná a v úplném závěru dávala možnost novým členům a členkám uvést ve vlastním vyjádření cokoli, co daný člověk považoval za důležité zmínit – artikulovat vlastní názor na vznikající svaz, očekávání či závazky týkající se aktivního zapojení do svazu či práce na prosazování jeho cílů. V tomto duchu v ní reagoval Viliam Zeman, autor koncepce bytové politiky OV ZCR, který sehrával klíčovou roli na MNV v Plaveckém Štvrtku i v Okresním výboru ZCR Bratislava-vidiek, a spojoval tak tyto dva odlišné druhy participace, či drobný počet jiných členů a členek místního ZCR.¹²² Kromě nejčastějších aktivit jako pořádání kulturních či sportovních akcí pro děti a dospělé a pohovorů s romskými rodiči ohledně školní docházky jejich dětí¹²³ se členové a členky MO ZCR zaměřovali právě na řešení praktických bytových problémů místních romských obyvatel, jako bylo například dokončení vodovodní přípojky nebo osvětlení přístupové cesty do místní romské osady.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let se v řadách členstva MNV v Plaveckém Štvrtku nacházeli hned dva Romové. Jedním z nich byl právě Viliam Zeman, poměrně výrazná figura romské lokální politiky, který byl od roku 1969

121 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 30, fasc. MO ZCR Bratislava-vidiek, členská přihláška Viliama Zemana.

122 Místní organizace ZCR v Plaveckém Štvrtku čítala více než 29 osob, z čehož bylo minimálně 11 žen.

U seznamu členů a členek MO ZCR PŠ, podobně jako v případě Podunajských Biskupic, není zmíněno, z jakého období přesně pochází, je zde pouze uvedeno časové rozpětí spisů 1971–1972. Viz ŠABA-M, f. OV – ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 4, fasc. Členské legitimace PŠ, Zoznam členov MO ZCR PŠ.

123 Tamtéž, Plán práce a činnosti na rok 1972.

i tajemníkem OV ZCR Bratislava-vidiek¹²⁴ a později dokonce kandidoval na předsedu okresního výboru svazu a tuto funkci také od roku 1971 vykonával. Jeho poslanecká dráha na MNV v Plaveckém Štvrtku začala již v roce 1964¹²⁵ a svou aktivitou zastíňoval i předsedu MO ZCR Jozefa Galbu a o něco později i Justýnu Galbovou.¹²⁶ Viliam Zeman pocházel z dělnické rodiny a sám se vydal podobnou cestou. Vyučil se zedníkem a následně pracoval na různých pracovištích v okolních obcích a v Bratislavě. Tehdejší předseda MNV v Plaveckém Štvrtku jej ve vyžádaném kádrovém posudku z června 1971¹²⁷ hodnotil velice pozitivně jako pracovitého, bezúhonného a otevřeného člověka, který byl „*stály v práci*“¹²⁸ a snažil se zabezpečit svou pětičlennou rodinu. Zároveň již v sedmdesátých letech pracoval jako poslanec MNV a zasazoval se o zlepšení podmínek v tamější romské osadě. Co však bylo vnímáno z pozice předsedy MNV negativně, bylo jeho nedostatečné zapojení do zlepšení školní docházky romských dětí a také zanedbávání podpory svépomocného vylepšení bytových podmínek v osadě.

Druhým romským poslancem MNV v Plaveckém Štvrtku byl Vojtech Biháry, který byl organizovaný i v ROH a pracoval v zemědělském stavebním sdružení v Blansku, kam dojíždělo za prací více místních Romů a Romek.¹²⁹ V Blansku byli na práci vždy kontinuálně 10 až 20 dní, a pak jeli na pár dní zpět domů za rodinami.¹³⁰

Na konci osmdesátých let byli v lokální politice aktivní opět dva Romové. Jeden z nich, zmiňovaný Viliam Zeman, který byl přímo zvoleným poslancem místního MNV a zároveň členem komunistické strany. V této době už pracoval jako mistr ve stavebním podniku v Bratislavě, kam pravidelně dojížděl. Druhý z nich, Milan Biháry pocházející z místního původně kovářského rodu, rovněž pracoval ve stavebnictví v Bratislavě. V této době byla většina místních Romů právě často zaměstnávána ve stavebních firmách buď v Bratislavě, v Malackách,

124 SNA, f. ÚV ZCR, inv. č. 61, kart. 32, fasc. Vznik OV ZCR Bratislava – vidiek, Okresná konferencia, Výpis zo zápisnice z ustavujúcej schôdze založenia Okresného výboru Zväzu Čigánov-Rómov – OV Bratislava – vidiek. Členem organizace byl již od září 1969. ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 4, fasc. Členské legitimace PŠ, Členská legitimace Viliama Z.

125 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 2, fasc. Kádrové posudky, Charakteristika tajomníka OV ZC-R pre Blavu-vidiek s. Z. ze 16. 6. 1971.

126 Tamtéž, Členská přihláška Justiny Galbové.

127 Kádrové posudky představovaly sice cenný zdroj informací o životních trajektoriích daných aktérů a akterek či jejich rodinného zázemí, je však potřeba k nim přistupovat kriticky jako k subjektivně utvářeným hodnocením z pozice moci místních státních a politických orgánů. Zároveň je potřeba přistupovat podobně kriticky i k údajům v nich poskytnutých, na nichž je vidět limity jejich informačních zdrojů, což je patrné i na kádrovém posudku pamětníka F. B. Výrazný je rovněž kontrast mezi pozitivním hodnocením Viliama Zemana a negativně laděnými posudky ostatních Romů a Romek žijících v místní osadě.

128 Tamtéž, k. 2, fasc. Kádrové posudky, Posudek předsedy MNV PŠ na Viliama Z. z 25. 6. 1971. Dokument je bez názvu, proto je charakteristika dokumentu v češtině stejně jako v podobně se vyskytujících situacích.

129 Tamtéž, kart. 4, fasc. Členské legitimace PŠ, Členská přihláška Vojtecha B.

130 Ručně psané poznámky z rozhovoru vedeného s F. B., 8. 5. 2024.

na Moravě, nebo v okolních obcích. Milan Biháry sice nebyl poslancem MNV, ale angažoval se v politické činnosti jako člen místní „komisie pre otázky cigánskych obyvateľov“, podobně jako i Viliam Zeman.¹³¹ Oba byli navíc v šedesátých a sedmdesátých letech organizováni v ZCR, Milan Biháry navíc pracoval v Buťikeru, hospodářském podniku ZCR.¹³² Na základě poznámky v zápisu z roku 1987 a výpovědi místního pamětníka F. B. se lze domnívat, že zatímco Milan Biháry bydlel v místní romské osadě, Viliam Zeman si postavil domek přímo v obci, což se stalo předmětem různých spekulací.¹³³

Práce pro MNV nebyla jediným projevem participace ve státním socialismu. Další z možností bylo členství v některé ze společenských organizací. Oproti Podunajským Biskupicím však byla participace místních Romů a Romek v Plaveckém Štvrtku ve společenských organizacích nižší. Důvodem mohlo být nepřijetí ze strany majority, nedostatečná atraktivita činnosti organizací nebo v případě dospělého romského obyvatelstva např. větší distance mezi pracovištěm a domovem.

3.4 Účast dobrovolná, ale o to více vyžadovaná

„Mám zato, že títo súdruhovia mali by sa zamyslieť nad takýmto ich prístupom k schôdzkovej činnosti v MNV, a v tomto roku vylepšiť a nájsť si čas zúčastniť sa každého plenárneho zasadnutia MNV, keďže je to v roku iba 5x.“¹³⁴

(Tajemnice MNV ve zprávě hodnotící činnost poslanců MNV, 29. 6. 1989)

Při hodnocení poslanců MNV, které předložila tajemnice MNV 29. června 1989, oproti dřívějším velice kladným popisům nevycházela bilance poslance MNV Viliama Zemana příliš pozitivně. Z šesti konaných zasedání v roce 1988 se účastnil pouze dvou, což tajemnice vnímala jako „nedoce[nenie] schôdzko[vej] činnost[i]“¹³⁵. Ve zprávě ovšem neuvádí možné důvody negativně hodnocené vysoké míry neomluvené absence, na kterou, mimo jiné, mohlo mít vliv i pravidelné dojíždění do Bratislavy za prací.¹³⁶ Ostatně vyšší neúčast pro pracovní vytížení rozhodně nebyla výjimečná a objevovala se

131 ŠABA -M, f. MNV PŠ, kart. 17, inv. č. 77, Správa o plnení „opatrení na zabezpečenie ďalšieho skultúrnenia cigánskych obyvateľov v rokoch 1986–1990 za 1. polrok 1987“.

132 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, kart. 4, fasc. Členské legitimace PŠ, Členská přihláška Milan B.

133 Ručně psané poznámky z rozhovoru vedeného s F. B., 8. 5. 2024.

134 ŠABA -M, f. MNV PŠ, inv. č. 79, kart. 17, Zápisnica P-MNV PŠ z 29. 6. 1989, Správa o účasti poslancov na zasadnutiach orgánov MNV a ich aktivita za r. 1988, s. 1. Pro rok 1989 se počítalo s pěti plenárními schůzemi, o jednu méně oproti předchozímu roku.

135 Tamtéž.

136 Tamtéž, kart. 16, inv. č. 74, Prezenčná listina P-MNV PŠ z 23. 8. 1984 je u jména Viliama Zemana uvedeno „omluven – v práci“.

i u jiných členů a členek komisí MNV.¹³⁷ Do neúčasti se patrně promítala i nemožnost prosadit svou agendu.

Předmětem kritiky tajemnice MNV nebyla jen neúčast, ale také ne-aktivní účast, která znamenala fyzickou přítomnost na jednání bez jakéhokoliv komentáře v diskusi. Navíc přitom podle ní nestačilo pouze artikulovat daný problém. Pojmenování palčivého místa sice znamenalo významný krok, ale vznášení pouhé kritiky nepřispívalo k tvorbě pozitivního programu na jeho řešení. Z pozice státních orgánů byla vnímána účast na schůzích jako výsada, obnášející i zodpovědnost vůči voličstvu, přestože byli kandidáti a kandidátky stvrzováni de facto formálně, v podobě ritualizovaných limitovaných voleb. Pravidelná neúčast na schůzích mohla rovněž představovat vyjádření neloajality vůči státně-socialistickému zřízení a neplnění povinností. Ideál politické participace představovala prakticky 100% účast a být aktivní v debatách na schůzích s konstruktivními návrhy na řešení partikulárního problému. Dříve však byl Viliam Zeman v obecních záležitostech nebyvale aktivní. Zápisy ze schůzí kulturně-výchovné komise z roku 1971 ukazují, že se účastnil pravidelně prakticky každé schůze, což nebylo mezi členstvem příliš obvyklé. Popisovaná změna a reflektovaný pokles participace Viliama Zemana mohly souviset s problematickým prosazováním agendy, která byla pro něj důležitá, čemuž by mohl nasvědčovat případ ze závěru osmdesátých let. V březnu 1989, při jednání rady MNV, na kterém byly projednávány i žádosti a stížnosti místního obyvatelstva, byla formulována jedna stížnost, která pocházela právě od Viliama Zemana, ohledně nepovolení romského plesu.¹³⁸ Její znění se mi prozatím nepodařilo dohledat, je možné, že se nedochovala. V každém případě je jistým dokladem formy politické participace, která se neshodovala s deklarovaným ideálem platným pro místní národní výbor. Zastupovala totiž pouze partikulární zájmy, nebyla osvětovou činností a nesměřovala ke zlepšení socioekonomických podmínek místního romského obyvatelstva, a nebyla tak v souladu se státní politikou.

Po sametové revoluci, v prosinci 1989, se na schůzi pléna MNV projednávaly i změny v poslanectvu MNV. Kádrové změny se téměř netýkaly nikoho jiného než Viliama Zemana, který se ovšem plenárního zasedání opět neúčastnil. Poslanec MNV Pavol Ruža tehdy navrhoval ONV zrušit příslušné „komisie pre riešenie cigánskej otázky“.¹³⁹ Přestože vyhlídky na angažovanost Romů a Romek na úrovni MNV se na sklonku roku 1989 zdály být poměrně chmurné a vypadalo to, že demokratická tranzice bude spojena s vytlačením Romů a Romek z lokální politiky,

137 Tamtéž, kart. 17, inv. č. 79, Zápisnica P-MNV PŠ z 28. 9. 1989, Správa Komisie školstva a kultúry o výchovno-vyučovacích výsledkoch v škol. roku 1988/89 a činnosti komisie, s. 2.

138 Tamtéž, Zápisnica P-MNV PŠ z 27. 4. 1989, Správa o činnosti rady MNV v PŠ za obdobie 8. 3. 1989 – 27. 4. 1989, s. 1.

139 Tamtéž, Zápisnica P-MNV PŠ z 28. 12. 1989, s. 3.

první i druhá plenární schůze roku 1990 naopak představovaly jistý příslib jejího dalšího rozvoje. Na konci března se totiž na MNV v Plaveckém Štvtku nově nacházelo pět romských poslanců. Konkrétně to byl Bohuslav Jankovič, členové zdravotní a sociální komise Milan Biháry a Pavol Zeman, původně na Moravě pracující strojní zámečník Bohuslav Zeman, jenž se stal členem komise ochrany veřejného pořádku, a – Viliam Zeman.¹⁴⁰ Přítomnost poslance MNV Viliama Zemana a Biháriových signalizuje jistou kontinuitu v personálním složení místní romské politiky, a to od Pražského jara až do období po sametové revoluci. Toto nadějně období netrvalo příliš dlouho (Hrustič 2015). Již po následujících volbách do obecního zastupitelstva zde nebyl přítomen ani jeden romský zastupitel (Kronika PŠ IV: 34). Romové a Romky v Plaveckém Štvtku ztratili zastoupení a možnost ovlivňovat z pozice členů či členek zastupitelstva mj. bytovou agendu.¹⁴¹

4 Závěr

V případě Podunajských Biskupic lze v kontextu bytové politiky týkající se romského obyvatelstva hovořit o nadějných padesátých letech, které představovaly jakýsi příslib nejen pro místní romské obyvatelstvo, ale i možný návod pro jiné lokality na Slovensku, jak dosáhnout skrze podílu samotných Romů a Romek zlepšení jejich bytové situace. Do struktur lokální politiky nejsilněji pronikla zmiňovaná rodina Rigových, v menší míře pak aktéři a aktérky z dalších romských rodin v obci. Nebyla tam tedy přítomná dominance jedné výrazné politické figury jako v případě Plaveckého Štvtku, kde byla převaha v politické aktivitě jedné osobnosti podmíněná menší aktivitou zbývajících romských obyvatel a obyvatelek obce. Biskupické romské obyvatelstvo bylo dlouhodobě hodnoceno ze strany MNV jako velice aktivní, přestože se v porovnání s celkovým počtem Romů a Romek nejednalo o poměrné zastoupení. Pozdější založení místní organizace ZCR a relativně malý počet členů a členek ukazuje, že ZCR nehrál pro aktivizaci místního romského obyvatelstva tak zásadní roli jako v jiných lokalitách.

Postupem času ale začala aktivita biskupických Romů a Romek mimo ZCR částečně upadat a u romských zástupců a zástupkyň v komisi „pro řešení otázek cigánského obyvatelstva“ se objevovala čím dále větší fluktuace, přestože jejich zastoupení zůstávalo relativně početné. Kvůli částečnému přesunu pravomocí z MNV Podunajské Biskupice na obvodní národní výbor zároveň došlo k oslabení vlivu romských poslanců MNV na agendu, která se týkala místních Romů

140 Tamtéž, Zápisnica P-MNV PŠ z 29. 3. 1989, s. 2. V zápisu se objevuje chybně jiné jméno romského poslance.

141 V článku publikovaném ve *Slobodném Piatku* tehdejší starosta Eduard Petrik Romy a Romky viktimizoval tvrzením, že si za svou porevoluční situaci mohou sami, neboť nebyli schopni postavit do voleb do nového obecního zastupitelstva žádného kandidáta nebo kandidátku – viz *Slobodný piatok*, 2 (22), 31. 5. 1991, Mucha, F. 1991. Demokracia po cigánsky, s. 5.

a Romek. Práce místní komise pověřené řešením problémů místních romských obyvatel se postupně čím dál více zaměřovala na aktivizaci romských dětí a mládeže v pionýrské organizaci nebo Socialistického svazu mládeže a sledování jejich školní docházky, než na zapojování dospělých Romů a Romek, vůči kterým byl údajně stále častěji uplatňován spíše úředně-mocenský přístup.¹⁴² Bytová situace biskupických Romů a Romek, jež byla dříve vykreslována v růžových barvách, byla postupem času paralyzována nejen rozhodovacími mechanismy MNV Podunajské Biskupice, ale především pak Obvodního národního výboru Bratislava II, které nezvládaly reagovat na poptávku a požadavky ze strany romských rodin, zároveň však poněkud represivně vystupovaly vůči nízkopříjmovým rodinám převážně z jiných městských obvodů Bratislavy, které se přestěhovaly na místní nově vybudovaná sídliště.

Myšlenka modelu aplikovaného v padesátých letech v Podunajských Biskupicích inspirovala další romské politické představitele a představitelky v okrese Bratislava-vidiek. V šedesátých letech promýšlel obdobnou strategii bytové výstavby Viliam Zeman v rámci struktur okresního výboru ZCR, která počítala s nižší finanční náročností pro budoucí vlastníky a s asistencí dalších subjektů, resp. Buťikeru. Tento model zároveň vyžadoval obstarání finančních prostředků na stavbu a výkup dřevěných domků z jiných zdrojů, které nebyl OV ZCR s to opatřit. Zároveň se okresní výbor potýkal s osobními konflikty, které do jisté míry paralyzovaly jeho akceschopnost. Přestože romští představitelé a představitelky zastávali politické funkce na MNV či ONV, jejich vliv byl omezený a mohl narážet na neromské politiky a političky, kteří blokovali realizaci projektu bydlení pro romské obyvatelstvo, limitovali možnosti na umístění výstavby romských domků aj. Tento jev je možno pozorovat např. právě v případě druhé lokality.

Zatímco Podunajské Biskupice byly ještě jako samostatná obec brány za vzor zapojení romského obyvatelstva do agendy, která se jich bezprostředně týkala, v Plaveckém Štvrtku se podobné tendence zapojení romského obyvatelstva příliš neobjevovaly. Přestože v Plaveckém Štvrtku bylo aktivních několik romských poslanců MNV, z nichž se například Viliam Zeman etabloval i na okresní úrovni, do zásadnější změny bytových poměrů v místní romské osadě se tyto aktivity příliš nepromítly. Činnost romských poslanců často narážela na politickou neochotu majoritního obyvatelstva obce prosazovat bytovou agendu týkající se místního romského obyvatelstva. Plánovaná výstavba dvojdomků a bytový „experiment“ z konce sedmdesátých let ve své realizaci ztroskotaly mj. kvůli nedostatečné finanční subvenci ze strany státu, cenové nedostupnosti pro romské obyvatelstvo v osadě, obecně drahé družstevní výstavbě, vyžadující větší finanční účast od budoucích vlastníků, nebo kvůli politickým změnám v předsednictvu MNV, směřujícím

142 AMB, f. MNV PB, neinventarizovaný, k. 66: Zápisnice zo zasadnutia komisie pre riešenie cig. otázky za roky 1978, 1979, 1980, zápisnica z 12. 3. 1979.

prakticky k zablokování celého projektu skrze neromskou reprezentaci na místní úrovni. Romská politická participace narážela na zvyšující se tendenci k sekuritizaci a vykreslování Romů a Romek z osady jako narušitelů tzv. „*občianskeho spolužitia*“. Do centra pozornosti se ještě více dostaly požadavky neromského obyvatelstva, které bylo diskursivně konstruováno jako ohrožené, potřeby Romů a Romek z osady však byly o to více marginalizovány a místní romské obyvatelstvo izolováno. Tyto tendence byly následně prohloubeny po roce 1989.

V Podunajských Biskupicích lze v padesátých a šedesátých letech pozorovat omezené formy politiky vlivu, kterou popisují ve svém článku Timofey Agarin a Aidan McGarry (2014). Vliv těchto politik však postupně slábl, až se v druhé polovině sedmdesátých let prakticky dostal na rovinu politiky reprezentace, kdy se poněkud vytrácel hlas romských aktérů i ze zápisů ze schůzí „*komisie pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva*“, a to i přesto, že byli Romové stále v komisi zastoupeni. V Plaveckém Štvrtku se objevuje kontinuita personálního obsazení v lokální politice v osobě Viliama Zemana, která však nedosáhla dostatečných pozic politiky vlivu tak, aby mohl prosadit zlepšení bytových podmínek místního romského obyvatelstva.

Při studiu pramenů jsem si neustále kladla otázku, jaký lokální kontext umožnil sledovaným aktérům dostat se politicky relativně vysoko, nejen v rámci ZCR, ale výjimečně i v rámci struktur ONV (případ Viliama Zemana, a především Margity Kukiové). Jak Viliam Zeman, tak Rigovi byly výrazné figury nejen na úrovni místní, obecní, ale také okresní. Romští političtí představitelé a představitelky sice artikulovali své požadavky, figurovali na plenárních schůzích MNV, byli v poslaneckém sboru MNV, společenských organizacích či komisích (místy natně paralyzovaných, jak o tom informoval Ernest Rigó), přesto téměř nedosahovali pozic s reálným vlivem či prakticky nefigurovali v radách MNV nebo ONV, nebo naráželi na odpor neromské politické reprezentace. Ukazují se rovněž vnější limity participace, tj. pokud neromská reprezentace obce či daného orgánu nechtěla hlasům Romů a Romek naslouchat, byli sice přítomní v politických funkcích, byli slyšet, ale neměli vliv na politiku, která se jich bezprostředně dotýkala. Pokud nahlédneme na situaci z úrovně okresu, uvolnění postu Viliama Zemana v dubnu 1973 v „*komisii pre riešenie otázok cigánskeho obyvateľstva*“ ONV Bratislava-vidiek kvůli rozpuštění ZCR¹⁴³ umožnilo angažmá výrazné ženské figuře z dělnického prostředí, Margitě Kukiové z Tomášova, jež byla aktivní již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let v ZCR a byla vnímána jako jedna z „*najslušnejších a najčestnejších [C]igánov*“.¹⁴⁴ Během krátkého období trvání tzv. „experimentu“ měla větší vliv na koncipování bytové politiky než romští lokální aktéři a aktérky. Zároveň uskutečnění této agendy bylo natně závislé na

143 ŠABA-M, f. ONV BA-vidiek, neinventarizovaný, k. 51, Zápisnica z 4. 5. 1973, s. 152.

144 ŠABA-M, f. OV-ZCR BA-vidiek, neinventarizovaný, k. 2, fasc. Kádrové posudky, Posudek předsedy MNV na Margitu K., 15. 6. 1971.

funkční kooperaci s MNV v Plaveckém Štvrtku a jeho předsednictvu, podobně jako tomu bylo v případě Podunajských Biskupic. Když tedy došlo k výměně na pozici předsedy MNV, byl projekt výstavby pro romské obyvatelstvo zastaven.

Prameny

Archivní zdroje

Archív mesta Bratislavy (AMB)

Miestny národný výbor v Podunajských Biskupiciach (1950–1990)

Obvodný národný výbor Bratislava II (1971–1990)

Obec Plavecký Štvrtok

Kronika Plavecký Štvrtok, IV. diel 1992–2008. Dostupné z:

https://www.ekroniky.online/obec-plavecky-stvrtok/#flipbook-df_5170/45/ [cit. 21. 10. 2024].

Sčítací hárok 1213/45, Plavecký Štvrtok (Malacky).

Slovenský národný archív (SNA)

Emilia Horváthová – Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov (1971–1989)

Ústredný výbor Zväzu Cigánov-Rómov (1969–1973) Štátny archív v Bratislave, Bratislava (ŠABA)

Krajský národný výbor v Bratislave (1949–1960)

Štátny archív v Bratislave, pobočka Modra (ŠABA-M)

Miestny národný výbor v Plaveckom Štvrtku (1950–1990)

Okresný výbor Zväzu Cigánov-Rómov, Bratislava-vidiek (1969–1973)

Okresný národný výbor Bratislava-vidiek v Bratislave (1960–1990)

Okresný národný výbor v Malackách (1945–1960)

Slovenský filmový ústav (SFÚ)

Rozhovory

Rozhovor s F. B., vedený M. Stachovou (květen 2024), ručně psané poznámky.

Rozhovor s F. B., vedený M. Stachovou (říjen 2024), zvukový záznam.

Rozhovor s pamětníci, vedený M. Stachovou (srpen 2024), ručně psané poznámky.

Tisk

Náš Dunaj 23 (25), 1. 9. 1971, [autor] neuveden, Pripravujeme se na volby, s. 1.
Slobodný piatok, 2 (22), 31. 5. 1991, Mucha, F. 1991. Demokrácia po cigánsky, s. 5.
Pravda 12. 2. 2022, Mikulíková, Ž., Temný mrak nad Plaveckým Štvrtkom. Osada nad plynovodom je problém. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/domace/clanok/616659-temny-mrak-nad-plaveckym-stvrtkom-osada-nad-plynovodom-je-problem/> [cit. 5. 5. 2024].

Literatura

- Agarin, T., McGarry, A. 2014. Unpacking the Roma Participation Puzzle: Presence, Voice and Influence. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40 (12): 1972–1990.
- Ambrušová, B. 1983. 1. krajský aktív kultúrno-osvetových pracovníkov a tajomníkov komisií rád ONV pre otázky cigánskych obyvateľov: Dom ROH, Bratislava, 23. 9. 1983. Bratislava: Kraj. osvet. stred.
- Donert, C. 2017. *The Rights of the Roma: The Struggle for Citizenship in Postwar Czechoslovakia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dümpelmann, S. 2015. Planting Civil Rights: Street Tree Plant-Ins in New York City. *Landscape Architecture Magazine* 105 (12): 116–124.
- Dümpelmann, S., Kargruber, P. 2023. Roots through Asphalt: A Conversation with Sonja Dümpelmann. *Springs: The Rachel Carson Center Review* 2 (3): 2–10. Dostupné z: <https://springs-rcc.org/urban-trees-sonja-dumpelmann/> [cit. 17. 10. 2024].
- Gjuričová, A. 2022. Gender blind: o jedné slepé skvrně české historiografie soudobých dějin. [Koreferát k příspěvku Libory Oates-Indruchové, seminář z 2. 11. 2022 v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.] Dostupné z: <https://open.spotify.com/episode/34PIFTqXSMU158umE8l03q> [cit. 6. 10. 2024].
- Guy, W. 1977. *The Attempt of Socialist Czechoslovakia to Assimilate its Gypsy Population*. Dizertační práce. Bristol: University of Bristol, School of Sociology, Politics and International Studies, Centre for the Study of Ethnicity and Citizenship.
- Hrustič, T. 2015. „Záleží na nás, ako sa dohodneme“. Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku (1990 – 2014). In: Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, 104–145.
- Jurová, A. 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945: čiastkový výstup z riešenia grantovej úlohy č. 348/1991 „Vývoj a postavenie etnických spoločností na Slovensku v rokoch 1918 – 1990“*. Bratislava: Goldpress Publishers.

- Kára, K. 1975. *Ke společenské problematice Cikánů v ČSSR*. Praha: Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV.
- Kobes, T. 2012. „Naši Romové“ – difrakční vzorce odlišnosti východoslovenského venkova. *Romano džaniben* 19 (2): 9–34.
- Kumanová, Z. 1997. Demografický výskum rómskej rodiny v Plaveckom Štvrtku. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 45 (1): 1–149.
- Kumanová, Z. 1998. Etnická identifikácia obyvateľov tzv. cigánskej/rómskej kolónie v Plaveckom Štvrtku. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 46 (1): 42–59.
- Kumanová, Z. 1999. Veková štruktúra obyvateľov Plaveckého Štvrtka s dôrazom na rómsku populáciu. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology* 47 (1): 42–50.
- Laclau, E., Mouffe, Ch. 2014. *Hegemonie a socialistická strategie: za radikálne demokratickou politiku*. Praha: Univerzita Karlova.
- Lefebvre, H. 1991. *The production of space*. Malden: Blackwell.
- Marushiakova, E., Popov, V. 2021. Introduction. In: Marushiakova, E., Popov, V. (eds.). *Roma Voices in History. A Sourcebook*. Paderborn: Brill, xviii–xxxvi.
- Ort, J. 2023a. *Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska*. Praha: Karolinum.
- Ort, J. 2023b. *Romové jako aktéři „cikánské otázky“*. Nálezení, mobilita a přesídlovací politika v Československu 60. let. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Katedra Blízkého východu.
- Ort, J. 2023c. Sekuritizace a bezpečnost Romů. Úvod k tematickému číslu *Romano džaniben*. *Romano džaniben* 30 (2): 5–12.
- Podolinská, T. 2015. „Si Róm a môžeš byť kým chceš!“ Redefinícia romipen v pentekostálnom pastoračnom diskurze. In: Podolinská, T., Hrustič, T. (eds.). *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Veda, 480–522.
- Práca medzi cigánskym obyvateľstvom: [príručka pre pracovníkov národných výborov]*. 1959. Bratislava: Úrad Predsedníctva Sboru povereníkov.
- Říchová, B. ed. 2015. *Analýza politiky a politických aktérů: možnosti a limity aplikace teorií v příkladech*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Sadílková, H. 2016. *Poválečná historie Romů ve vzpomínkách pamětníků: Možnosti rekonstrukce poválečné migrace vybrané skupiny Romů ze Slovenska do českých zemí*. Disertační práce. Praha: FF, Univerzita Karlova v Praze.
- Sadílková, H. 2017. Resettling the Settlement. From Recent History of a Romani Settlement in South-Eastern Slovakia. In: Kozhanov, K., Halwachs, D. (eds.). *Festschrift for Lev Cherenkov*. Graz: Grazer Romani Publikationen, 339–351.
- Sadílková, H. 2020. The Postwar Migration of Romani Families from Slovakia to the Bohemian Lands: A Complex Legacy of War and Genocide in Czechoslovakia. In: Adler, E. R., Čapková, K. (eds.). *Jewish and Romani Families in the Holocaust and Its Aftermath*. New Jersey, London: Rutgers University Press, 190–217.

- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno: Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Scheffel, D. 2015. Belonging and domesticated ethnicity in Veľký Šariš, Slovakia. *Romani studies* 25 (2): 115–149.
- Scheffel, D. 2009. *Svinia v čiernobielych: Slovenskí Rómovia a ich susedia*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.
- Spurný, M. 2012. *Nejsou jako my: česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*. Praha: Antikomplex.
- Stewart, M. 2005. *Čas Cikánů*. Brno: Barrister & Principal.
- Štatistický lexikon 1936. *Štatistický lexikon obcí v krajině Slovenskej: úradný soznam miest podľa zákona zo 14. apríla 1920, čís. 266 Sb. zák. a nar.* 1936. Praha: „Orbis“.
- Turcsány, J., Duchoň, M. 2015. *Plavecký Štvrtok: dejiny obce*. Bratislava: FO Art.
- van Baar, H., Ivasiuc, A., Kreide, R. 2019. *The securitization of the Roma in Europe*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Vilímek, T., Pažout, J. 2023. *Pohyblivé hranice diktatury ve světle stížností a anonymů československých občanů (1948–1989)*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.
- Zákon č. 117/1927 Sb. z. a n. „o potulných Cikánech“ ze dne 14. 7. 1927. Dostupné z: <https://www.holocaust.cz/dejiny/pronasledovani-a-genocida-romu/pronasledovani-a-genocida-romu-v-ceskych-zemich/romove-v-ceskoslovensku-pred-nemeckou-okupaci/zakon-o-potulnych-cikanech/> [cit. 8. 10. 2024].
- Zákon č. 174/1948 o zrušení domovského práva ze dne 30. 6. 1948. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1948-174?text=domovské+právo> [cit. 5. 10. 2024].
- Zákon č. 74/1958 o trvalém usídlení kočujících osob ze dne 17. 10. 1958. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-74> [cit. 5. 10. 2024].
- Zoznam osobitne chránených častí prírody SR. Dostupné z: <https://data.sopsr.sk/chrane-objekty/chrane-uzemia/detail/9> [cit. 5. 10. 2024].

Riešenie situácie Rómov na Slovensku v rokoch 1989 – 2020 prostredníctvom idey komplexného prístupu a participácia Rómov na jeho tvorbe a definovaní

Addressing the situation of Roma in Slovakia in 1989–2020 through the idea of a comprehensive approach and Romani participation in its development and definition

Abstract

The study analyzes the activities of Roma in Slovakia since the second half of the 1990s with the emphasis on the efforts of the Roma to move from the position of implementers of government policies and to start actively creating these policies and taking responsibility for them at the highest state level. A significant milestone in this process was the establishment of the Office of the Government Plenipotentiary for Roma Communities in 1999, which has been headed predominantly by Romani representatives since its inception. By 2020 at least two efforts to develop the philosophy of a comprehensive approach took place on the grounds of the Office, under the management of the Roma themselves. None of them was ultimately implemented in Slovakia in the proposed form.

Key words

Plenipotentiary for Roma communities, Government of the Slovak Republic, Roma participation, comprehensive approach

Ako citovať

Mušinka, A. 2024. Riešenie situácie Rómov na Slovensku v rokoch 1989 – 2020 prostredníctvom idey komplexného prístupu a participácia Rómov na jeho tvorbe a definovaní. *Romano džaniben* 31 (2): 51 – 69

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15423926>

1 Autor pôsobí na Ústave rómskych štúdií na Prešovskej univerzite v Prešove. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6240-6557>. E-mail: musinka@unipo.sk

Úvod

Pri výskume participácie Rómov vo verejnom živote je vidieť v posledných dekádach značný posun. Vo významnej miere v tejto oblasti rezonuje okrem iného aj otázka aktívnej participácie Rómov na riešení ich vlastnej situácie na lokálnej, regionálnej, ale aj širšej národnej úrovni. V tomto kontexte vzniká už aj v českom a slovenskom akademickom prostredí celý rad výskumov, ktoré poukazujú na fakt, že postavenie Rómov nebolo iba výsostne pasívne (v zmysle pasívneho ne/prijímania rozhodnutí príslušných inštitúcií), ale že v mnohých rovinách boli Rómovia nie len ich aktívnou súčasťou ale priamo ich aktívnymi tvorcami. Na tomto mieste by som čitateľov odkázal napríklad na prácu H. Sadílkovej, D. Slačku a M. Závodskej *Aby bylo s námi počítáno* (Sadílková, Slačka, Závodská 2018) alebo na monotematické číslo *Romano džaniben* č. 2 z roku 2018, ktoré editorsky pripravili T. Hrustič a O. Poduška³.

V mojom príspevku sa pokúsim doplniť tento obraz aj o kontext participácie Rómov na Slovensku v tzv. veľkej politike. V žiadnom prípade nepôjde o komplexnú a detailnú analýzu celého tohto procesu a prístupov, ale pokúsim sa tu predstaviť iba jednu z jej oblastí.

Mojim zámerom je poskytnúť čitateľovi pohľad na proces vzniku a definovania tzv. komplexného prístupu pri riešení situácie Rómov v marginalizovaných rómskych komunitách na Slovensku. Práve na tomto prístupe sa vo výraznej miere po prvýkrát podieľali samotní Rómovia, a to prostredníctvom ich pôsobenia na poste splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, úrad ktorého už od roku 1995² pôsobí ako integrálna súčasť vládnych štruktúr Slovenskej republiky. V článku predstavím históriu vzniku tohto prístupu a jeho používanie a vnímanie vo vládnych dokumentoch a politikách. Vysvetlím tiež, ako mal daný prístup pomôcť riešiť situáciu Rómov (primárne v marginalizovaných rómskych komunitách) na Slovensku v období, keď na čele Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity (ÚSVRK) pôsobili samotní Rómovia.⁴

2 V tom čase ešte iba ako Úrad splnomocnenca vlády pre riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc.

3 Celé číslo je dostupné zde: <https://www.dzaniben.cz/files/4c0bccc1976a9a6aad1297db22d27017.pdf> [cit. 2. 11. 2024]

4 Na tomto mieste je nevyhnutné poznamenať, že z metodologického hľadiska je článok napísaný nielen na základe analýz oficiálnych dokumentov (čo predstavuje dominantnú jeho časť), ale aj na základe mojich osobných skúseností pri definovaní, príprave a implementácii komplexných prístupov, či už v pozícii spolupracovníka alebo experta pracovných skupín, poradcu splnomocnenca, ale primárne na základe diskusií a rozhovorov so samotnými splnomocnencami a splnomocnenkyňami. Nešlo pritom o klasické výskumné rozhovory, ktoré by sa nahrávali a následne prepisovali a analyzovali, ale skôr o prístup používaný v kultúrnej a sociálnej antropológii, kedy sledovanú tému výskumník dlhodobo pozoruje a analyzuje.

Moje špeciálne poďakovanie patrí všetkým splnomocnencom a splnomocnenkyňam, s ktorými som mal časť o dôležitých otázkach diskutovať, vzájomne o nich nahlas rozmýšľať či polemizovať. V prvom rade ďakujem Kláre Orgovánovej, ktorá mi k danej téme poskytla najviac podkladov a vysvetlení, a tiež Andrei Bučkovej, Jánovi Herovi, Miroslavovi Pollákovi, Petrovi Pollákovi a Ábelovi Ravaszovi za ich ochotu prijímať s pochopením a trpezlivosťou moje otázky a poskytovať mi množstvo veľmi cenných odpovedí.

Zároveň by som chcel uviesť, že etnicitu jednotlivých splnomocnencov a splnomocnenkyň, ako aj ďalších osôb menovaných v tomto texte uvádzam na základe ich vlastných verejných vyjadrení.

Hneď v úvode je dôležité upozorniť na to, že termín „komplexný prístup“ nemá

ustálenú všeobecne prijatú definíciu. Pre lepšie pochopenie tu komplexný prístup veľmi zjednodušene definujem ako súbor aktivít smerujúci k súhrnnému riešeniu väčšiny (v najlepšom prípade všetkých) problémov života Rómov. V ideálnom prípade sú tieto aktivity realizované súčasne (resp. vo vzájomne prepojenej časovej kontinuite), pričom riešenia sú logicky previazané a realizované tak, aby boli efektívne a udržateľné. Nastavenie komplexného prístupu by malo byť pre každú komunitu originálne a špecifické tak, aby zohľadňovalo a riešilo jej konkrétne potreby.

Nie je mojou ambíciou vstupovať do teoretických diskusií súvisiacich s otázkou participácie Rómov. Ako uvádzam vyššie, mojim cieľom je sprístupniť základné informácie o komplexnom prístupe, ktorý vnímam ako jeden z najvýznamnejších koncepcných počínov (popri jednotlivých stratégiách) Úradu splnomocnenca. Podľa môjho názoru je Úrad splnomocnenca najvýznamnejšou štátnou inštitúciou vo vzťahu k rómskej komunite na Slovensku, v rámci ktorej mali samotní Rómovia rozhodovaciu právomoc. Zároveň si však uvedomujem, že právomoci samotného Úradu, ako aj funkcia splnomocnenca vždy boli (a stále sú) značne obmedzené. Tým, že ide o poradný orgán vlády, ktorý o jednotlivých krokoch vlády priamo nerozhoduje, nie je priamo zodpovedný za vládne politiky vo vzťahu k Rómom na Slovensku. Na druhej strane v jeho kompetencii je príprava strategických materiálov a koncepcií, ktoré následne splnomocnenec predkladá vláde SR. Práve v možnosti definovať a pripravovať strategické a koncepcné materiály vnímam spomínanú politickú zodpovednosť Úradu a splnomocnenca (bližšie viď McGarry, Agarín 2014).

Na tomto mieste je nevyhnutné poukázať na niektoré obmedzenia tohto článku. Na vzniku a implementácii tzv. komplexného prístupu sa podieľalo aj množstvo Nerómov, ktorí pracovali na Úrade splnomocnenca alebo v iných relevantných vládnych a štátnych inštitúciách Slovenskej republiky. Každý takýto participant sa preto v rôznej miere (ne)úspešne podieľal na jeho tvorbe a implementácii. Do akej miery práve ich prístup bol relevantný a ovplyvnil samotných Rómov, by si zaslúžil detailnejší, dnes už môžeme povedať aj historický, výskum. Zároveň v rámci Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity na nižších pozíciách ako aj v iných štátnych, samosprávnych a expertných štruktúrach pôsobilo taktiež nemálo Rómov, práca a skúsenosti ktorých sa výraznou mierou (často zásadnou) podieľali na tvorbe a definovaní komplexného prístupu. Ani týmito otázkam sa však z kapacitných dôvodov v tomto článku nie je možné bližšie venovať.

Mimo možností tohto článku tak zostáva aj nie menej dôležitá otázka reálnej implementácie tohto prístupu a jeho dopady v rómskych komunitách. Týmto otázkam sa detailnejšie venujú napr. monitorovacie a hodnotiace správy

k jednotlivým projektom či aktivitám, ktoré pravidelne Úrad vypracováva či už samostatne alebo prostredníctvom externých hodnotiteľov⁵. Jedným z podnetov pre napísanie tohto príspevku bola publikácia *Take away. Posúdenie naplňovania komplexnosti Take away balíka* (Mušinka, Lukáčová, Lukáč, 2023), na ktorej som participoval ako spoluautor, a ktorá vznikla pre potreby Úradu splnomocnenca v rámci rozsiahlejších evaluácií súhrnne nazývaných *Monitorovanie a hodnotenie inkluzívnych politík a ich dopad na marginalizované rómske komunity (2016 – 2023)*.

1 Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity ako najvyššia štátna inštitúcia v rámci rómskej témy na Slovensku

Komplexný prístup vo vzťahu k Rómom je vo všeobecnom povedomí jednoznačne spájaný s existenciou a činnosťou Úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Jeho vznik ako inštitúcie, v kompetencii ktorej by malo byť riešenie nevyhovujúcej situácie Rómov prostredníctvom tvorby a koordinácie vládnych opatrení, však má podstatne hlbšiu históriu. Korene vzniku Úradu sa dajú nájsť už v činnosti Komisie vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov (1969 – 1990). Dôležitým krokom bola tiež medzinárodná konferencia v Smoleniciach v roku 1994, ktorú organizoval Slovenský helsinský výbor, na ktorej, ako píše A. Jurová:

„[...] bolo po konfrontovaní a reflektovaní situácie Rómov u nás vypracované Memorandum Rómov, predložené parlamentu, vláde i prezidentovi, s dôrazným apelom na okamžité riešenie vzniknutých problémov, ktorých naliehavosť vyžaduje vymenovanie osobitného splnomocnenca pre riešenie problémov Rómov, s tým, že by to mal byť samozrejme Róm.“

(Jurová 1999: 3)

Apel na vymenovanie Róma na takúto pozíciu vnímam ako jeden z veľmi dôležitých verejných vystúpení po roku 1989 (resp. po osamostatnení sa Slovenska v r. 1993), v rámci ktorých sa samotní Rómovia na Slovensku dožadovali vo vypracovanom Memorande aktívnej participácie na riešení situácie Rómov na najvyššej úrovni. V tomto kontexte už nejde iba o ich aktivitu pri implementácii rozhodnutí, ktoré prišli z nerómskeho prostredia, alebo o určitú (formálnu) participáciu na tvorbe takýchto rozhodnutí, ale ide o snahu prevziať za celý tento proces aj najvyššiu (politickú) zodpovednosť.

Ako uvádza A. Jurová (Jurová 1999: 3–4), významným momentom, ktorý viedol ku kreovaniu Úradu, bola rasovo motivovaná vražda Róma Mária Gorala, ktorá sa udiala 21. júla 1995 v Žiari nad Hronom. Prvé kroky vtedajšej vlády pod vedením Vladimíra Mečiara však smerovali k vytvoreniu inštitúcie, v rámci

5 Bližšie pozri: <https://romovia.vlada.gov.sk/narodne-projekty/narodny-projekt-monitorovanie-a-hodnotenie-inkluzivnych-politik-a-ich-dopad-na-marginalizovane-romske-komunity-2016-2022/?csr=10889614544160983320>

ktorej mali Rómovia opäť iba podružné postavenie. Prejavilo sa to tým, že vznikol Úrad splnomocnenca vlády pre riešenie problémov občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc, na čelo ktorého bol 5. septembra 1995 uznesením vlády č. 668 vymenovaný Neróm dr. Branislav Baláž. Organizačne bol úrad pričlenený pod Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR.

Situácia sa zásadne zmenila po voľbách do Slovenskej národnej rady v roku 1998, keď dovtedajšieho premiéra Vladimíra Mečiara vystriedal na čele vlády Mikuláš Dzurinda. Došlo k zrušeniu Úradu splnomocnenca vlády SR pre občanov, ktorí potrebujú osobitnú pomoc, a následne k zriadeniu nového úradu s názvom Úrad splnomocnenca vlády SR na riešenie problémov rómskej menšiny. Neskôr bol premenovaný na Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. V samotnom názve tak bola prezentovaná orientácia na situáciu Rómov na Slovensku. Pozícia tejto inštitúcie bola organizačne a kompetenčne posilnená tým, že bola začlenená do organizačnej štruktúry Úradu vlády SR. Za prvého splnomocnenca vlády pre rómske komunity bol vymenovaný v roku 1999 rómsky právnik Vincent Danihel. Práve vymenovanie Róma do tejto pozície vnímame ako významný dejinný medzník. Prvýkrát tak na najvyššej štátnej úrovni Rómovia prevzali nad otázkou svojej situácie na Slovensku priamu (aj keď reálne značne obmedzenú) zodpovednosť.

V žiadnom prípade však nemôžeme tvrdiť, že etnicita bola hlavným či dokonca jediným kritériom na vymenovanie jednotlivých splnomocnencov alebo splnomocnenkyň do ich funkcie. Skutočnosť, že sa vhodný kandidát na túto pozíciu hľadal primárne medzi Rómami, však svedčí o značnom posune vo vnímaní tejto témy na Slovensku. Rómskej komunite sa podarilo „presvedčiť“ slovenskú spoločnosť o tom, že v kontexte tzv. rómskej témy už nestačí to, aby Rómovia boli prizývaní k hľadaniu riešení, ale mali byť už aj za túto tému aj (aspoň čiastočne) politicky zodpovední. Inak povedané, Rómovia tak prvýkrát neboli len poradcami, ale relevantnými spolutvorcami vládnych politík a priamo zodpovedali za ich definovanie a tvorbu.

Od začiatku fungovaniu Úradu splnomocnenca po súčasnosť sa na vedúcom poste vystriedalo celkovo 10 splnomocnencov a splnomocnenkyň: právnik JUDr. Vincent Danihel (1999 – 2001), klinická psychologička a aktivistka PhDr. Klára Orgovánová (2001 – 2007), teoretická kultúry Mgr. Anina Botošová (2007 – 2009), policajný špecialista Mgr. Ľudovít Galbavý, PhD. (2009 – 2010), matematik a aktivista RNDr. Miroslav Pollák (2010 – 2012), vysokoškolský pedagóg a politik Mgr. Peter Pollák, PhD. (2012 – 2016), sociológ Ábel Ravasz, MA (2016 – 2020), sociálna pedagogička a aktivistka Mgr. Andrea Bučková (2020 – 2021), pedagóg Mgr. Ján Hero (2021 – 2023), huslista a pedagóg Mgr. Alexander Daško (2023 – dodnes). S výnimkou Miroslava Polláka a Ábela Ravasza boli všetci doterajší splnomocnenci a splnomocnenkyne Rómovia/-ky.

Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity zaznamenal nielen personálne zmeny, ale aj zmeny organizačného začlenenia. Ako organizačná zložka

Úradu vlády podliehal podpredsedovi vlády, následne predsedovi vlády, bol súčasťou Ministerstva vnútra Slovenskej republiky a podobne. Bez ohľadu na to, kam Úrad splnomocnenca vlády SR organizačne patrila, mal počas celej svojej existencie štatút poradného a koordinačného orgánu. Zodpovedal tak za tvorbu vládnych politík vo vzťahu k Rómom, aj keď tieto vždy podliehali schváleniu vládou Slovenskej republiky.

2 Komplexný prístup pri riešení situácie Rómov na Slovensku

Jednou z hlavných príčin, ktoré viedli k orientácii vládnych politík zameraných na riešenie nepriaznivej sociálnej a ekonomickej situácie Rómov na Slovensku bola skutočnosť, že od deväťdesiatych rokov sa začal na Slovensku klásť systematicky dôraz na širokospektrálnosť realizovaných aktivít a ich komplexnosť. Tento prístup stále viac rezonoval po tom, čo na Slovensko začali prúdiť európske finančné zdroje. Okrem toho sa stále viac ukazovalo, že poskytovaná pomoc obciam a mimovládnym neziskovým organizáciám prostredníctvom schválených projektov nefungovala vždy efektívne, transparentne a prospešne (viac pozri napr. Hurle et al. 2012). V kontexte sledovanej témy je veľmi dôležitá skutočnosť, že významným faktorom nízkej efektívnosti projektov v teréne je realizácia projektov ad hoc. Znamená to, že projekty sa realizovali ako reakcia na ponuku existujúcich projektových výziev a nie primárne preto, že sú pre konkrétne osídlenie a konkrétny čas relevantné, a zapadajú do vytvorenej predstavy/plánu o spôsobe a postupnosti jednotlivých krokov nevyhnutných pre riešenie nevyhovujúcej situácie komunity.

Práve predstava (či plán) o tom, čo sa v jednotlivých komunitách má dosiahnuť, v akom časovom horizonte a v akej postupnosti jednotlivých krokov, na centrálnej, ale hlavne na lokálnej úrovni, absentovala (a často abscentuje aj v súčasnosti). To viedlo k tomu, že minimálne na expertnej úrovni⁶ sa dlhodobo poukazovalo na potrebu pristupovať k riešeniu nevyhovujúcej situácie Rómov na Slovensku koncepčne a širokospektrálne. Práve tu je nevyhnutné hľadať zdroj myšlienky komplexného riešenia.

2.1 Termín komplexný prístup v oficiálnych vládnych dokumentoch

Termín komplexný prístup sa na centrálnej úrovni objavil ešte v roku 1999, kedy Vláda SR dňa 27. 9. 1999 uznesením č. 821/1999 prijala materiál pod názvom

⁶ V tomto smere by som len na okraj chcel poznamenať, že cca od polovice 90. rokov som sa aktívne ako expert zapájal do tohto procesu. Najskôr ako lokálny koordinátor prvého veľkého medzinárodného rozvojového projektu v rómskej komunite v obci Svinia (okr. Prešov), ktorý sa tam realizoval v rokoch 1998 – 2003 vďaka finančnej podpore Canadian International Development Agency (CIDA), neskôr ako poradca ministerky zdravotníctva SR Ivety Radičovej, následne ako poradca splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity Miroslava Polláka a štátnej tajomníčky MPSVaR SR Lucie Nicholsonovej. Aktívne som participoval ako spolupracovník a jeden z autorov Atlasu rómskych komunít Slovenska, a mnohých monitorovacích a hodnotiacich správ a výskumov vo vzťahu k rómskym témam. Tieto informácie tu uvádzam iba z dôvodu toho, aby som na nich zdokumentoval, odkiaľ čerpám svoje skúsenosti, vedomosti a postrehy, a zároveň aby som upozornil aj na riziká subjektívneho prístupu v ich interpretácii.

Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu – I. etapa (Stratégia I. etapa), a neskôr uznesením vlády č. 294/2000 zo dňa 3. 5. 2000 prijala druhý materiál pod názvom „*Rozpracovaná stratégia vlády Slovenskej republiky na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny do súboru konkrétnych opatrení na rok 2000 – II. etapa*“ (Stratégia II. etapa). Ako uvádzajú vo svojej knihe *Vládna politika a Rómovia 1948 – 2002* jej autori Alena Kotvanová, Attila Szép a Michal Šebesta:

„Stratégia predstavuje pokus o komplexný prístup k problémom Rómov. Analyzuje situáciu a problémy v ôsmich oblastiach, teda v oblasti ľudských práv, výchovy a vzdelávania, jazyka a kultúry, ne/zamestnanosti, bývania, v sociálnej oblasti, v oblasti zdravotného stavu a regionálneho rozvoja.“

(Kotvanová, Szép, Šebesta 2003: 57)

Íšlo o materiál, ktorý do vlády predkladal podpredseda vlády SR Pál Csáky a jeho prípravu realizoval novovymenovaný splnomocnenec Vincent Danihel. Aj keď sa pojem komplexný prístup v tomto materiáli objavuje, o komplexnosti nemožno ešte vôbec hovoriť. Reálny komplexný prístup sa ako prvá pokúsila uviesť do praxe až splnomocnenkyňa Klára Orgovánová. Jednou z jej priorít, okrem kreovania základnej idey samotného Úradu a budovania jeho ľudského kapitálu a materiálno-technického zabezpečenia, bola aj príprava čo najefektívnejšieho využívania európskych zdrojov pre potreby riešenia nevyhovujúcej situácie marginalizovaných rómskych komunít (MRK).

Dôležitým oficiálnym medzníkom v tomto smere bolo uznesenie vlády SR č. 357/2002 z 10. 4. 2002 k prioritám vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám na rok 2002 označené ako *Komplexný rozvojový program rómskych osád a Program sociálnych terénnych pracovníkov* (Komplexný rozvojový program). V predložennom materiáli je už termín komplexný prístup nielen zadefinovaný, ale figuruje ako jedna z nosných priorít vlády. V dokumente bolo uvedené, že hlavným cieľom programu je komplexné riešenie situácie vybraných rómskych osád, a tým trvalo udržateľné zvyšovanie kvality života obyvateľov vybraných obcí. Pričom komplexnosť bola definovaná nasledovne:

„Program sa usiluje o komplexné riešenie situácie vo vybraných osadách prostredníctvom materiálnej, ale predovšetkým odbornej pomoci. Program orientovaný na obyvateľov obce zahrňuje vzdelávanie (od podpory pred vstupom do základnej školy cez asistenciu na základných, stredných školách a univerzitách až po vzdelávanie dospelých); zvyšovanie zamestnanosti; zvyšovanie kvality bývania, zmenu kultúry bývania; odbúravanie predsudkov a zmenu stereotypného správania sa Rómov a [N]erómov.“

(Komplexný rozvojový program: 9)

2.2 Dekáda rómskej inklúzie

Výrazom snahy o komplexné riešenie situácie Rómov na Slovensku bolo aj zapojenie Úradu pod vedením rómskej splnomocnenkyne Kláry Orgovánovej do najvýznamnejšej rómskej medzinárodnej aktivity v tej dobe, ktorou bola Dekáda rómskej inklúzie. Išlo o medzinárodnú iniciatívu dvanástich štátov, ktorá po prvýkrát v takomto rozsahu nastavila základné rámce, ako pristupovať k riešeniu nepriaznivej situácie Rómov v jednotlivých štátoch. Dekáda rómskej inklúzie sa realizovala v rokoch 2005 – 2015. Oficiálne začala vo februári 2005 na stretnutí v Sofii a pridali sa k nej tieto krajiny: Albánsko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Chorvátsko, Čierna Hora, Česká republika, Maďarsko, Macedónsko, Rumunsko, Slovensko, Srbsko, Španielsko, Slovinsko a Spojené štáty americké mali štatút pozorovateľa. Išlo o iniciatívu, ktorá nemala samostatné finančné krytie a jej zámerom bola primárne výmena dobrej praxe. Po prvýkrát sa na takejto vysokej úrovni začal okrem iného implementovať princíp aktívneho zapojenia samotných Rómov do riešenia ich vlastných problémov. Práve tu boli definované štyri základné oblasti, v ktorých by sa mala vyvíjať prioritná iniciatíva – vzdelávanie, zamestnanosť, bývanie a zdravie. Odvtedy sú tieto štyri oblasti súčasťou takmer všetkých štátnych strategických dokumentov zameraných na riešenie situácie v marginalizovaných rómskych komunitách.

2.3 Horizontálna priorita – marginalizované rómske komunity (HP MRK)

Druhým veľmi dôležitým medzníkom pri tvorbe komplexných prístupov bolo programové obdobie 2007 – 2013. Išlo o prvé programové obdobie po vstupe Slovenskej republiky do EÚ, v ktorom Slovensko mohlo využívať európske zdroje počas celého trvania. V rámci tohto programového obdobia boli v jeho základnom dokumente pod názvom *Národný strategický referenčný rámec* (NSRR) okrem iného zadané aj štyri horizontálne priority: A. marginalizované rómske komunity; B. rovnosť príležitostí; C. trvalo udržateľný rozvoj; D. informačná spoločnosť. Na rozdiel od jednotlivých operačných programov, horizontálne priority neboli pôvodne špecificky financované, ale išlo iba o sledované ciele v rámci všetkých aktivít, ktoré sa financovali prostredníctvom európskych zdrojov.

Práve horizontálna priorita – marginalizované rómske komunity (HP MRK) sa stala jednou z nosných častí komplexného prístupu a v prípade Slovenskej republiky jej implementácia mala unikátne a výrazné špecifiká. Na ich kreovaní sa v najväčšej miere podieľali samotní Rómovia a Rómky pod vedením Kláry Orgovánovej.

Unikátnou v tomto smere bola skutočnosť, že vtedajšej splnomocnenkyňi vlády Kláre Orgovánovej sa podarilo vyjednať výnimku, v rámci ktorej Európska komisia súhlasila s vyčlenením sumy 200 miliónov eur na financovanie projektov

relevantných pre riešenie nevyhovujúcej situácie v marginalizovaných rómskych komunitách. Táto výnimka bola vnímaná ako určitá pilotná aktivita, v rámci ktorej sa práve v tejto téme na Slovensku bude overovať schopnosť a efektívnosť financovania horizontálnych priorít.

2.4 Lokálne stratégie komplexného prístupu (LSKxP)

V rámci horizontálnej priority Marginalizované rómske komunity mali byť v jednotlivých obciach pripravené tzv. Lokálne stratégie komplexného prístupu (LSKxP), ktoré mal Úrad následne preveriť, zhodnotiť a schváliť. Na realizáciu jednotlivých projektov v nich zadaných sa mali použiť vyššie spomenuté finančné zdroje (bližšie pozri Salner, Košťál 2013).

V rámci Lokálnych stratégií komplexného prístupu mala byť splnená podmienka, podľa ktorej každá lokálna stratégia musí obsahovať minimálne päť projektov

„so zameraním na minimálne dve z povinných oblastí rozvoja (bývanie, zamestnanosť, vzdelávanie, zdravie) a najmenej jednu voliteľnú oblasť rozvoja (aktivity týkajúce sa komunitného rozvoja, kultúry, životného prostredia, alebo také, ktoré nemali nárok na financovanie zo štrukturálnych fondov EÚ a inštitúcie a aktéri na danom území museli hľadať iné zdroje finančnej podpory).“

(Salner, Košťál 2013: 10)

Pre lepšie pochopenie išlo o to, že v jednotlivých obciach mali vzniknúť (s výraznou podporou Úradu) odborné tímy s participáciou samotných Rómov z týchto lokalít. Tieto v prvom rade mali zhodnotiť aktuálnu situáciu rómskej komunity v danej lokalite a zadaných cieľový stav, ktorý sa mal dosiahnuť. Na základe toho mal byť vypracovaný plán jednotlivých krokov a aktivít, ako aj ich časový harmonogram, ktoré by smerovali k dosiahnutiu očakávaného cieľového stavu. Dôležitou súčasťou tohto plánu malo byť aj to, že pri jednotlivých krokoch mali byť zadaní ich zodpovední riešitelia a vyčíslené potrebné finančné zdroje. Následne takáto lokálna stratégia mala byť predložená na zhodnotenie a schválenie v Úrade, ktorý by pre potreby ich realizácie zabezpečil finančné krytie. To sa malo uskutočniť tým spôsobom, že Úrad mal negociovat' jednania s príslušnými implementačnými agentúrami, ktoré mali na starosti realizáciu projektov v jednotlivých prioritných osiach NSRR. Tie mali na implementáciu lokálnych stratégií vyčleniť potrebné finančné zdroje a pripraviť pre žiadateľov príslušné výzvy na predkladanie konkrétnych projektov. Finančné zdroje sa mali použiť z už spomínaných vyčlenených 200 miliónov eur, pričom táto suma sa podľa dohody s Európskou komisiou nemala použiť inak ako na financovanie projektov v rámci schválených lokálnych stratégií. Bohužiaľ, uvedený zámer sa nakoniec nikdy v takomto rozsahu nerealizoval.

Zároveň je nevyhnutné skonštatovať, že práve v tom období sa do práce Úradu a prípravy (aj) komplexného prístupu zapojil aj celý rad Rómov a Rómiek, ktorí/é v budúcom vývoji štátnych politík vo vzťahu k situácii Rómov zohrali (a stále zohrávajú) významnú úlohu. Okrem splnomocnenkyne Kláry Orgovánovej v tom čase pôsobila ako riaditeľka regionálnych kancelárii budúca splnomocnenkyňa Andrea Bučková, v regionálnych kanceláriách pôsobili tiež budúci splnomocnenec a poslanec Peter Pollák či súčasná poslankyňa slovenského parlamentu Ingrid Kosová. V tom čase začal na Úrade pôsobiť aj Maroš Balog, ktorý je do dnešných dní služobne najdlhšie pôsobiacim Rómom v štruktúre Úradu.

Krátko po voľbách do slovenského parlamentu v roku 2006, kedy dovtedajšiu vládu premiéra Mikuláša Dzurindu nahradila prvá vláda Róberta Fica, došlo aj k zmene na pozícii splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. V roku 2007 bola Klára Orgovánová z postu splnomocnenkyne odvolaná a komplexný prístup sa fakticky prestal realizovať. Sľúbená technická pomoc sa de facto nerealizovala, čo bolo jednou z príčin toho, že na prvú výzvu na predkladanie lokálnych stratégií na konci roku 2008 zareagovali iba štyria žiadatelia a iba dvom bola lokálna stratégia aj schválená. Následne sa v tejto téme určitú dobu nič nerobilo. Ako uvádzajú autori analýzy *Skúsenosti s realizáciou komplexného prístupu na Slovensku. Diskusia o vhodnosti integrovaných územných programov zameraných na marginalizované rómske komunity* (Salner, Košťál 2013), ešte v roku 2010 Úrad vyhlásil upravenú výzvu na predkladanie projektových žiadostí, v ktorej došlo k zásadnej ideovej zmene. Lokálne stratégie už nemuseli byť skutočným ideovým zámerom toho, čo a prečo sa v konkrétnej obci má urobiť vo vzťahu k rómskym komunitám, ale stačilo, aby boli iba zoznamom projektových zámerov. Výsledkom bolo schválenie celkovo 150 lokálnych stratégií, ktoré boli len zoznamom nezdôvodnených (alebo v lepšom prípade iba veľmi vágne zdôvodnených) projektových zámerov, finančne často veľmi nadhodnotených (Salner, Košťál 2013: 26). Zásadné zníženie nárokov na kvalitu lokálnych stratégií znamenalo, že obce ich často dávali vypracovávať externým firmám, ktoré nemali takmer žiadne skúsenosti s prácou v marginalizovaných rómskych komunitách.

Participácia Rómov na tvorbe komplexných vládnych politík sa v nasledujúcom období v zásade opäť dostala do podobnej situácie aká bola pred zriadením Úradu. Aj keď na pozícii splnomocnenca boli Rómovia (najsôr Anina Botošová a neskôr Ľudovít Galbavý), zmenou štatútu a organizačného poriadku Úradu sa ich pozícia stala výrazne formálnou a reálna výkonná moc sa presunula do iných štruktúr Úradu. Komplexný prístup prestal byť prioritou a financovanie aktivít sa opäť vrátilo do roviny ad hoc projektov.

Na konci programového obdobia sa lokálne stratégie stali taktiež značne diskutovanou a kontroverznou témou, lebo ich realizácia takmer absolútne nekorelovala s pôvodným zámerom a veľmi často vznikali otázky, či sú projektové

zámery, primárne realizované v rámci výziev Regionálneho operačného programu, efektívne a skutočne cielené na marginalizované rómske komunity.

Po voľbách v roku 2010, kedy sa nečakane stala premiérkou Iveta Radičová, došlo k ďalšej zmene na poste splnomocnenca. Po prvýkrát na čele Úradu stál Neróm Miroslav Pollák. Práve nominácia nerómskeho splnomocnenca vyvolala vo verejnej diskusii značnú nevôľu a to aj napriek skutočnosti, že riaditeľkou odboru koncepcií analýz a regionálnej koordinácie sa stala rómska etnologička Zuzana Kumanová.

Prioritou Úradu v tomto období bola príprava nového základného dokumentu, ktorým bola *Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020* (Stratégia 2020). V tomto dokumente sa Úrad snažil opäť nadviazať na nerealizovaný komplexný prístup. Stratégia bola schválená uznesením vlády Slovenskej republiky č. 1 z 11. januára 2012, pričom komplexný prístup bol deklarovaný ako jeden z jej základných pilierov. V uvedenej Stratégii sa doslova uvádza:

„Princíp komplexnosti. Pre úspešné naplnenie cieľov stratégie je potrebné vyžadovať komplexný a integrovaný prístup pri realizácii opatrení vo všetkých prioritných oblastiach sociálnej a ekonomickej integrácie rómskej populácie a potrebu koordinovaného a systematického prístupu tak na lokálnej, ako aj regionálnej a národnej úrovni. Princíp je založený na potrebe sústrediť úsilie a prostriedky tak, aby bola zabezpečená komplexnosť a primeranosť zvolenej sociálnej intervencie.“

(Stratégia 2020: 11)

2.5 Takzvaný *Take away* balík projektov

V roku 2012 sa na Slovensku uskutočnili predčasné voľby, po ktorých vznikla druhá vláda Róberta Fica. Dovtedajší nerómsky splnomocnenec Miroslav Pollák bol odvolaný a na jeho miesto prichádza ďalší splnomocnenec – Róm Peter Pollák. So zmenou splnomocnenca prichádza aj nová organizačná zmena, v rámci ktorej sa Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity presunul z Úradu vlády SR pod organizačnú štruktúru Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. Peter Pollák bol v tomto období okrem splnomocnenca aj poslancom Národnej rady SR za opozičnú stranu Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti (OLANO).

Samotný tento fakt by si zaslúžil detailnejšiu historicko-politologickú analýzu, ktorá však vychádza mimo rámec tohto článku. Vo všeobecnosti môžeme iba krátko skonštatovať, že išlo o unikátnu situáciu, ktorá sa nikdy predtým ani potom nezopakovala. Skutočnosť, že post splnomocnenca vlády bol ponechaný opozícii, jasne deklaroval veľmi nízku prioritu tejto témy pre novovzniknutú

vládu, prístup ktorej vychádzal aj z nízkej všeobecnej popularity tejto témy v spoločnosti.⁷ Zároveň skutočnosť, že Úrad sa presunul pod organizačnú štruktúru silového ministerstva – stal sa súčasťou Ministerstva vnútra – a zároveň zostal iba poradným orgánom vlády, svedčí o tom, že vtedajšia vláda sa rozhodla si aj napriek tomu ponechať plnú kontrolu nad týmto Úradom. Inak povedané, nepopulárnu tému ponechala opozícii, ale bez reálneho vplyvu na kroky vlády.

Na tomto mieste vzniká aj otázka, prečo opozícia túto ponuku – aj napriek vyššie uvedeným obmedzeniam – prijala. Podľa všetkého zohrala pri rozhodovaní dôležitú úlohu aj skutočnosť, že rómska téma bola významne zahrnutá do volebného programu OĽANO.

Súčasťou tímu, ktorý prišiel na Úrad s Petrom Pollákom, bola aj budúca splnomocnenkyňa vlády SR pre rómske komunity Andrea Bučková, ktorá mala na starosti koordináciu spomínanej horizontálnej priority Marginalizované rómske komunity a prípravu materiálov pre nové programové obdobie 2014 – 2020.

V rámci nového programového obdobia bol komplexný prístup zadefinovaný vo forme tzv. *Take away* balíka projektov.⁸ Pod týmto názvom sa skrýval súbor národných projektov zameraných na riešenie nepriaznivých javov v prostredí marginalizovaných rómskych komunít v programovom období 2014 – 2020. Organizačné zmeny – už spomínaný prechod pod štruktúru Ministerstva vnútra SR, splnomocnenec, ktorý nebol súčasťou vládnej strany a príchod Andrey Bučkovej na úrad – zásadným spôsobom ovplyvnili (v pozitívnom aj negatívnom význame) kreovanie, prípravu a neskoršiu realizáciu tzv. *Take away* balíka.

Na základe rozhovorov môžem skonštatovať, že práve Andrea Bučková bola tou osobou, ktorá sa na tvorbe tzv. *Take away* balíka projektov podieľala pravdepodobne najviac. Práve v tomto období, od októbra 2012 do júla 2016, pôsobila ako riaditeľka odboru metodiky a koordinácie regiónov, pod gesciu ktorého táto téma na Úrade patrila.

Úrad pripravoval implementáciu témy marginalizovaných rómskych komunít aj do základného dokumentu, ktorý sa v tomto období nazýval *Partnerská dohoda*. V tomto základnom dokumente medzi Európskou komisiou a Slovenskou republikou sa samotný pojem *Take away* ešte nevyskytuje, ale jednoznačne z neho vyplýva, že téma marginalizovaných rómskych komunít bude v tomto programovom období zohrávať veľmi významnú úlohu. Tento dokument poukázal na stále sa zväčšujúcu chudobu

7 V tom čase bol inštitút splnomocnenca vlády interne vnímaný ako určitý „fackovací panák“, na ktorého sa vždy keď to bolo výhodné, hodili nepríjemné a politicky problematické témy spojené s tzv. „otázkou Rómov“.

8 Na tomto mieste chcem upozorniť, že prívlastok „tzv.“ v kontexte *Take away* balíkov uvádzam z dôvodu, že tento balík projektov sa nikdy nerealizoval (všetky projekty sa realizovali nakoniec samostatne) a je preto nemožné hovoriť o jeho reálnej existencii.

v rómskom marginalizovanom prostredí, riešenie ktorej sa očakávalo prostredníctvom integrovaného a komplexného prístupu.⁹

Samotný pojem *Take away* sa v strategických dokumentoch objavuje až na úrovni dokumentu s názvom *Operačný program Ľudské zdroje na programové obdobie 2014 – 2020* (OP Ľudské zdroje).¹⁰ Dôležité pre tento článok je skutočnosť, že dokument zároveň jasne poukazuje na potrebu nadviazania na myšlienku komplexného prístupu pri riešení situácie v marginalizovaných rómskych komunitách, ktorý sa síce neosvedčil, ale nie z dôvodu jeho zlého zadefinovania, ale z dôvodu obmedzených kompetencií Úradu, prílišnou administratívnou náročnosťou jednotlivých projektových procesov a absenciou lokálnych kapacít na ich implementovanie.¹¹

Tento tzv. *Take away* balík znamenal aj mierny odklon od pôvodne definovanej filozofie komplexného prístupu v rámci lokálnych stratégií. Relatívne komplikovaná prípravná fáza v rámci lokálnych stratégií mala byť nahradená balíkom niekoľkých konkrétnych a vopred zadefinovaných projektov, ktoré sa mali v jednotlivých lokalitách realizovať ako jeden celok, bez toho, aby si z nich jednotlivé lokality mohli podľa potreby vyberať. Buď implementovali

9 V rámci kapitoly 1.1.4 Rozvoj ľudského kapitálu a zlepšenie účasti na trhu práce je explicitne zadefinovaný bod 1.1.4.2.1 Chudoba a sociálne vylúčenie marginalizovaných rómskych komunít, v ktorom sa doslova uvádza: „Najvýraznejším prejavom sociálneho vylúčenia MRK je chudoba, ktorá nadobúda extrémne a zhoršujúce sa podoby [...]. S cieľom znižovania nerovností a rozdielov medzi sociálne vylúčenými a marginalizovanými skupinami rómskej populácie a majoritou je nevyhnutné uplatňovať integrovaný a komplexný prístup v lokalitách s prítomnosťou separovaných a segregovaných MRK, ktorý umožní zlepšiť prístup ku kvalitnému inkluzívnemu a desegregovanému vzdelávaniu, znížiť podiel v miere nezamestnanosti, podporiť prístup k sociálnej infraštruktúre, zdravotnej starostlivosti a k zvýšeniu hygienických štandardov bývania.“ (Partnerská dohoda: 36–37).

10 V ďalších častiach *Partnerskej dohody* sa téma Marginalizovaných rómskych komunít vyskytuje aj v iných tematických celkoch. V kontexte nami sledovanej témy je dôležitá Tabuľka 21: Príspevok OPELZ na riešenie osobitných potrieb geografických oblastí/ cieľových skupín, ktoré sú najviac postihnuté chudobou. V rámci tejto tabuľky boli ako cieľová skupina zadefinovaní obyvatelia marginalizovaných rómskych komunít. Ako hlavné typy plánovaných aktivít boli zadefinované všetky aktivity, ktoré sa neskôr stali súčasťou balíka *Take away* (Partnerská dohoda: 283–284).

Len pre informáciu uvádzam, že OP Ľudské zdroje mal podstatne širší tematický záber. V rámci tohto operačného programu, bolo pôvodne vládou zadefinovaných a schválených päť tematických prioritných osí, ktoré neskôr boli menené a dopĺňované, takže v poslednej jeho verzii existovalo deväť prioritných osí. Z nich sa iba dve explicitne týkali marginalizovaných rómskych komunít. Išlo o osi: 5. Integrácia marginalizovaných rómskych komunít; a 6. Technická vybavenosť v obciach s prítomnosťou marginalizovaných rómskych komunít.

11 Operačný program Ľudské zdroje v bode 1.1.1 Opis stratégie operačného programu... explicitne uvádza: „V nadväznosti na programové obdobie 2007 – 2013 [...] je nevyhnutné pokračovať v riešení sociálneho a spoločenského začleňovania MRK ako skupiny obyvateľstva najviac postihnutej chudobou. Realizované nezávislé externé hodnotenia implementácie HP MRK v programovom období 2007 – 2013 [...], v ktorej rozhodujúcu úlohu tvoril inklúzie marginalizovaných rómskych komunít, uskutočnili hĺbkovú analýzu stavu. Výsledky poukázali na skutočnosť, že model koordinácie implementácie komplexného prístupu v programovom období 2007 – 2013 sa vzhľadom na obmedzené kompetencie koordinátora HP MRK, ktorú plnil Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity neosvedčil, avšak v komplexnom riešení problematiky je potrebné pokračovať aj v programovom období 2014 – 2020. [...] Základným predpokladom riešenia problémov je uplatňovanie komplexného princípu t.j. dlhodobé intervencie vo forme *Take away* balíka vo všetkých oblastiach súbežne [...]“ (OP Ľudské zdroje: 14–15).

celý balík alebo do implementácie nemali byť zaradené vôbec. Nedostatkom takto zadefinovaného komplexného prístupu je skutočnosť, že takáto filozofia do značnej miery nereflektuje lokálne potreby. Tento nedostatok sa mal kompenzovať tým, že komplexný, tzv. *Take away* balík, sa mal implementovať iba vo vybraných 150 lokalitách,¹² v ktorých sa potreba ponúkaných projektov jednoznačne predpokladala. Zároveň sa mala výrazne zvýšiť efektívnosť týchto projektov tým, že sa mali realizovať jednoduchšie a po dlhšiu dobu. Namiesto dopytovo orientovaných projektov, dĺžka ktorých bola maximálne 2 roky, a o ktoré museli administratívne komplikovaným spôsobom jednotliví žiadatelia súťažiť, a následne viesť zložitú a administratívne náročnú dokumentáciu, tzv. *Take away* balík realizoval tieto projekty ako jeden celok vo forme národného projektu, dĺžka ktorého mohla byť až 7 rokov. Pritom 150 lokalít (obcí), ktorým táto možnosť bola ponúknutá, nemuselo komplikovane vytvárať projektové žiadosti ale sa iba veľmi jednoduchým spôsobom do tohto národného projektu prihlásiť. Realizátorom tohto národného projektu mal byť práve Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity.

V kontexte takto nastaveného nadštandardne veľkého národného projektu, Úrad splnomocnenca očakával, že sa stane sprostredkovateľským orgánom aj pre implementáciu ďalších samostatných projektov a bude ich nielen koordinovať, ale aj kontrolovať ich realizáciu a dodržiavanie komplexného prístupu. Očakávalo sa totiž, že sprostredkovateľský orgán pod gesciou Úradu bude realizovať výzvy na podávanie projektových žiadostí pre všetky obce s prítomnosťou rómskych komunít (nielen pre vybraných 150 lokalít), v rámci ktorých si jednotlivé obce budú môcť pripravovať vlastné projekty, pričom očakávaná výška alokovaných prostriedkov z európskych zdrojov sa mala pohybovať až v celkovej sume 380 miliónov eur.

V rámci prípravy realizácie tzv. *Take away* balíka projektov sa uvedený zámer ani v takejto zmenenej podobe nepodarilo uskutočniť. V roku 2016, po parlamentných voľbách, vznikla tretia vláda Róberta Fica, ktorá odvolala Petra Polláka a na jeho miesto bol vymenovaný ďalší Neróm, sociológ Ábel Ravasz, nominovaný za vládnu stranu MOST-HÍD. Ešte pred jeho nástupom však došlo k zásadnej zmene, v rámci ktorej Ministerstvo vnútra SR, pod ktoré Úrad splnomocnenca organizačne patril, si na realizáciu vlastných projektových zámerov zriadilo samostatný sprostredkovateľský orgán. Úrad splnomocnenca tak prišiel o možnosť zriadenia vlastného sprostredkovateľského orgánu, a teda o možnosť

12 Výber samotných 150 obcí predstavoval značne kritizovaný proces, v rámci ktorého sa na základe údajov z *Atlasu rómskych komunít 2013* a s použitím tzv. zjednodušeného indexu podrozvinutosti vypracoval po konzultáciách s tímom odborníkov hierarchický zoznam obcí s rómskymi osídleniami. Uvedenie tohto zjednodušeného indexu podrozvinutosti do praxe viedlo k značnej kritike primárne z terénu, pričom veľmi častým argumentom bola predstava, že uvedený index je „subjektívnym výtvorom“ vedenia Úradu splnomocnenca, aby tak uprednostňoval ním preferované lokality. Tieto tvrdenia sa však nikdy nepotvrdili.

priameho vplyvu na čerpanie európskych finančných zdrojov. Udialo sa tak aj napriek nesúhlasu Úradu splnomocnenca a bez účasti Rómov na tomto procese. Novozriadený sprostredkovateľský orgán a jeho zamestnanci rómskej téme a komplexnému prístupu veľmi nerozumeli a neboli s touto témou stotožnení, čo viedlo k stále väčšiemu časovému a administratívne mu sklzu v príprave projektov.

Nový splnomocnenec Ábel Ravasz „zdedil“ okrem iného aj rozpracovaný tzv. *Take away* balík projektov. Už od počiatku bolo jasné, že pôvodný zámer projektu, ktorý predstavoval jeden súhrnný balík piatich projektov, nebude možné v plánovanom rozsahu a časovom horizonte realizovať. Na základe jednaní a značne turbulentných zmien bol celý balík projektov *Take away* rozdelený do samostatných projektov. V tomto kontexte preto môžeme povedať, že tzv. balík projektov *Take away*, ako aj komplexný prístup ako ideový princíp, prestal v skutočnosti reálne existovať.

Takýto stav pretrval až do konca programovacieho obdobia a ani nástup Andrei Bučkovej na post splnomocnenkyne v apríli 2020 tento stav nezmenil, a to aj napriek tomu, že o obnovu tzv. *Take away* balíka projektov veľmi usilovala. Koniec programového obdobia, ktoré bolo v roku 2020, a blížiaci sa koniec implementácie samostatných projektov, jej už nedával veľké možnosti na zmenu alebo zásadné korekcie existujúceho stavu.

3 Záver

Všeobecný prístup k riešeniu problematiky Rómov na Slovensku (primárne v prostredí marginalizovaných rómskych komunít), známy ako komplexný prístup, vznikol ako reakcia na neuspokojivú situáciu v mnohých rómskych lokalitách. Tú nebolo možné riešiť ad hoc projektmi, ktoré boli navyše vo väčšine prípadov iba reakciou na zverejnené výzvy a veľmi zriedka reflektovali reálne potreby (alebo ich hierarchiu) miestnych rómskych komunít. Postupne sa preto začalo hovoriť o potrebe vzniku komplexného prístupu, ktorý by zabezpečil synergiu a efektivitu jednotlivých krokov a zdrojov. V tomto procese zohrali významnú úlohu aj samotní Rómovia, ktorí sa v deväťdesiatych rokoch 20. storočia začali jednoznačne hlásiť nielen k aktívnej účasti na tvorbe štátnych politík, ale prihlásili sa aj k tomu, že budú za ne niešť aj priamu (politickú) zodpovednosť na lokálnej aj na celoštátnej úrovni. To predstavovalo značný kvalitatívny posun v porovnaní s celou dovtedajšou históriou.

Požiadavka Rómov o aktívnu participáciu vo verejnej sfére sa splnila prostredníctvom vzniku samostatného Úradu, na čele ktorého od začiatku jeho existencie (od roku 1999) stáli samotní Rómovia. V súčasnosti je Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity na Slovensku vnímaný ako najvyššia štátna inštitúcia, ktorej agenda je tesne prepojená s rómskymi komunitami, ale aj ako inštitúcia, pri ktorej sa predpokladá, že na jej čele bude Róm alebo Rómka. Toto očakávanie platí aj napriek tomu, že v minulosti boli na čele Úradu v dvoch

prípadoch aj Nerómovia. Vymenovanie Neróma za splnomocnenca tohto Úradu vyvolalo v oboch prípadoch diskusiu o tom, či niekto iný ako Róm/Rómka vôbec môže a má byť na takejto pozícii. Naopak, vymenovanie Róma či Rómky na post splnomocnenca či splnomocnenkyne takúto diskusiu nikdy nevyvolalo.¹³

V čase, keď bol splnomocnencom Úradu Vincent Danihel, vznikla tu idea komplexného prístupu vo vzťahu k riešeniu situácie Rómov na Slovensku. Ten však bol v plnej miere rozpracovaný a zadaný v základných vládnych dokumentoch až v čase, keď úrad od roku 2001 viedla splnomocnenkyňa Klára Orgovánová. Komplexný prístup zadaný v tom čase bol prezentovaný vo forme tzv. Lokálnych stratégií komplexného prístupu (LSKxP) a na ich implementáciu Úrad získal špecifické finančné zdroje z európskych štrukturálnych fondov. Zmena vládnej politiky v roku 2006, a hlavne odvolanie Kláry Orgovánovej z funkcie v roku 2007, ich implementáciu úplne zastavila. Aj napriek tomu, že Rómovia zostali na čele Úradu, zmena v jeho organizačnej štruktúre znamenala, že pozícia splnomocnenca sa stala iba formálnou, bez reálneho vplyvu na vládnu politiku vo vzťahu k rómskej téme.

Nastupujúcemu splnomocnencovi Miroslavovi Pollákovi, ktorý po prvýkrát v dejinách Úradu nebol Róm, sa už nepodarilo v krátkom období na konci prvého programovacieho obdobia 2007 – 2013 znovu sfunkčniť komplexný prístup vo forme lokálnych stratégií. Úrad splnomocnenca v tom čase vypracoval následne vládou schválenú Stratégiu pre integráciu Rómov do roku 2020 (Stratégia 2020), v ktorej sa ku komplexnému prístupu jednoznačne znova prihlásili. Aj keď splnomocnencom v tom čase nebol Róm, riaditeľkou odboru koncepcií analýz a regionálnej koordinácie bola Rómka Zuzana Kumanová.

Zásadná zmena v nami sledovanej téme komplexného prístupu nastala opäť až v rámci nového programovacieho obdobia v rokoch 2014 – 2020, na príprave ktorého sa pri záležitostiach týkajúcich sa rómskych tém podieľali ďalší rómski splnomocneneci. V roku 2012 bol na pozíciu splnomocnenca vymenovaný Peter Pollák a rovnako v tomto období do Úradu nastúpila Andrea Bučková, v kompetencii ktorej bola aj príprava materiálov pre nové programové obdobie. V strategických dokumentoch tohto obdobia sa komplexný prístup, vo vzťahu k rómskej téme, stal opäť značne dôležitý, pričom sa čiastočne zmenilo aj jeho vnímanie. Namiesto pôvodnej idey lokálnych stratégií komplexného prístupu prišlo nové programové obdobie s tzv. *Take away* balíkom. Išlo o sériu piatich projektov, ktoré mali byť ako jeden celok ponúknuté vybraným 150 lokalitám vo forme národného projektu. To na jednej strane neumožňovalo vybraným lokalitám vyberať si z uvedených projektov, a tiež ich mali dostať bez súťaže a bez zložitej projektovej prípravy.

13 S výnimkou nevelkej diskusie v 2. polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia, t. j. v čase vzniku Úradu.

Opätovná zmena vlády znamenala aj opätovnú zmenu vládnej politiky ku komplexnému prístupu, čo viedlo k faktickému zrušeniu komplexného tzv. *Take away* balíka a jeho nahradenie identickými, ale už samostatnými projektami.

Na záver je možné konštatovať, že obidva ideové princípy sú unikátnym a veľmi kvalitným výsledkom predstáv samotných Rómov o tom, ako by mal štát pristupovať k riešeniu nevyhovujúcej situácie v rómskych komunitách. To, že sa v konečnom dôsledku ani jeden z navrhovaných konceptov nakoniec nepodarilo v pôvodnej podobe implementovať, bolo výsledkom rozhodnutí, na ktorých sa samotní Rómovia nepodieľali. Zrušenie implementácie obidvoch konceptov sa uskutočnilo taktiež bez širšej diskusie, ktorá by vysvetľovala dôvody tohto kroku. Vo verejnom diskurze sa neobjavila ani žiadna kritika samotných ideových princípov oboch konceptov.

Pramene

- Dekáda romské inkluze*. Dostupné z: <https://vlada.gov.cz/cz/ppov/zalezitosti-romskekomunity/dekada-romske-inkluze/dekada-romske-inkluze-74018/> [cit. 1. 12. 2024].
- NSRR. *Národný strategický referenčný rámec*. Dostupné z: <https://www.nsrr.sk/narodny-strategicky-referencny-ramec-2007-2013//> [cit. 1. 12. 2024].
- Komplexný rozvojový program. *Návrh Priorít vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám na rok 2002, Komplexný rozvojový program rómskych osád a Program sociálnych terénnych pracovníkov – nové znenie*. Uznesenie vlády č. 357/2002. Dostupné z: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/19390/1> [cit. 1. 12. 2024].
- OP Ľudské zdroje. *Operačný program Ľudské zdroje na programové obdobie 2014 – 2020 (verzia 12.0)*. Dostupné z: https://www.ludskezdroje.gov.sk/data/web-documents/OP-AZ_verzia-12.0.pdf [cit. 1. 12. 2024].
- Partnerská dohoda. *Partnerská dohoda SR na roky 2014 – 2020*. Dostupné z: <https://www.partnerskadohoda.gov.sk/zakladne-dokumenty/> [cit. 1. 12. 2024].
- Stratégia I. etapa. *Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu – I. etapa*. Uznesenie vlády č. 821/1999.
- Stratégia II. etapa. *Rozpracovaná stratégia vlády Slovenskej republiky na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny do súboru konkrétnych opatrení na rok 2000 — II. etapa*. Uznesenie vlády č. 294/2000.
- Stratégia 2020. *Stratégia pre integráciu Rómov do roku 2020*. Uznesenie vlády č. 1/2012. Dostupné z: <https://rokovania.gov.sk/RVL/Material/8177/1> [cit. 1. 12. 2024].

Literatúra

- Hurrle, J., Ivanov, A., Grill, J., Kling, J., Škobla, D. 2012. *Nejasný výsledok: Pomohli projekty Európskeho sociálneho fondu Rómom na Slovensku? Zistenia z analýzy projektov v rámci OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia v programovom období 2007 – 2013*. Bratislava: UNDP.
- Jurová, A. 1999. Pokus o pohľad na niektoré problémy vývoja Rómov na Slovensku v 90. rokoch. *Človek a spoločnosť* 2 (3): 11 – 20. Dostupné z: <https://individualandsociety.org/sk/casopis/1999/3/pokus-o-pohlad-na-niektore-problemy-vyvoja-romov-na-slovensku-v-90-rokoch> [cit. 1. 12. 2024].
- Kotvanová, A., Szép, A., Šebesta, M. 2003. *Vládna politika a Rómovia 1948 – 2002*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.

- McGarry, A., Agarín, T. 2014. Unpacking the Roma Participation Puzzle: Presence, Voice and Influence. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40 (12): 1972–1990. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.897599>.
- Mušinka, A., Lukáčová, S., Lukáč, M. 2023. *Take away. Posúdenie naplňania komplexnosti Take away balíka*. Bratislava, Prešov: Úrad vlády Slovenskej republiky, Úrad splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. 2018. *Aby bylo i s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: MRK.
- Salner, A., Košťál, C. 2013. *Skúsenosti s realizáciou komplexného prístupu na Slovensku*. Bratislava: Inštitút SGI. Dostupné z: https://www.governance.sk/wp-content/uploads/2017/02/SGI_ACA_SK.pdf [cit 1. 12. 2024].

Návraty k výkladu pojmu „národ“. Odpovědi na umlčování občanského jazyka a jazyka „vlasti“ jako společného domova

Revisiting the interpretation of the term "nation". Responses to the silencing of civil language and the language of "homeland" as a common home

Abstract

The article focuses on the connection between language use and the loss of voice in contexts of social exclusion and/or poverty. The discursive event at the centre of this text is an audio recording of a meeting held between long-term residents of the neighbourhood Bedřiška and their municipal district mayor Liana Janáčková. In July 2007, it became a topic of public discussion as the recording revealed the stance of the then senator and her explicitly racist utterances. I understand this past event as embedded in a dialogic-affective time-space and examine it from a critical sociolinguistic and interdisciplinary perspective to shed light on its meaning today. My analysis is based on an interview published in the news magazine Týden on 6 August 2007 and an editorial written by the Romani journalist Jarmila Balážová in the news magazine Romano vodi on 21 August 2007. My analysis shows that the release of the recording not only forced the senator to account for her words, but more importantly enabled her to imagine the Czech public as non-Romani. I also argue that Balážová's experience of this discursive conflict can be read as an expression of the loss of her civic language and home, her reaction interweaving a language of insecurity and distrust with critical response.

Key words

Roma, critical discourse analysis, dialogue, affect, social exclusion, anti-Romani racism

Jak citovat

Ulrich, J. 2024. Návraty k výkladu pojmu „národ“. Odpovědi na umlčování občanského jazyka a jazyka „vlasti“ jako společného domova. *Romano džaniben* 31 (2): 71–97.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15387372>

¹ Jenny Ulrich je nezávislou badatelkou. V říjnu 2024 obhájila svou disertační práci na Vídeňské Univerzitě.
E-mail: jenny.jitka.ulrich@gmail.com

Když Walter Benjamin (1991: 697–698) hloubal nad během dějin, inspirovala jej kresba *Angelus Novus*, jejímž autorem je Paul Klee. Ve svém textu Benjamin popisuje pojetí dějin, jež přinejmenším částečně popírá lineární běh času směrem k pokroku, jak si jej představoval ještě Karl Marx (viz Chakrabarty 2002). V Kleeově obraze Benjamin (1991) spatřuje anděla, jenž s roztaženými křídly, s ústy dokořán a s široce otevřenými očima jako by na něco zíral. Tento anděl dějin – jak si jej Benjamin představuje – se ocitl v katastrofální bouři pokroku a musí se za letu pozpátku dívat na to, jak se před jeho očima hromadí trosky. Zmaten spletitou situací, nedokáže se zastavit, aby probudil mrtvé a obnovil to, co je v troskách (tamtéž 697–698). Trosky světa se nerozplynou jednoduše ve vzduchu, nýbrž zanechávají své stopy v přítomnosti. Tuto přítomnost můžeme považovat za ono *místo*, jež Lacan (1997 [1955–1956]: 322) nazývá *velkým Druhým*, to jest za symbolický (ne)řád, v němž subjekt nahlíží sám sebe, když je zrozen.

V tomto smyslu se následující text zabývá otázkou, nakolik mohou stopy minulosti znovu ožít v jakémsi *současném dialogicko-afektivním časoprostoru*: Jak ve specifických situacích ožívá problematické (diskurzivní) dědictví? Jak takovou událost prožívají veřejní aktéři a jak se rozhodují s ní zacházet? Tyto otázky text zkoumá na základě analýzy jedné (diskurzivní) události, jež nastala ve většinově českojazyčném veřejném prostoru. Konkrétně se jedná o zveřejnění nahrávky z poloveřejného setkání obyvatel ostravského městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky se starostkou Lianou Janáčkovou v srpnu 2007. Občané si stěžovali na její segregační bytovou politiku. Protože nahrávka obsahovala otevřeně rasistické výroky političky a protože Janáčková byla v době zveřejnění nejen starostkou, ale také senátorkou, není nijak překvapivé, že její slova byla medializována na celo-,národní či celostátní úrovni: Senátorka byla vyzvána, aby své jednání veřejně vysvětlila. Později bych ráda poukázala nejen na to, jak se tato politická neobhájila, nýbrž také, jak místo toho využila pozornost veřejnosti k tomu, aby „národ“ vymezila jako neromský, čímž vyvolala starou známou dialogicko-afektivní dynamiku. V této souvislosti mě zajímá, jak takovéto veřejné diskurzivní konflikty mohou prožívat lidé, kteří se identifikují či jsou identifikováni jako Romové či Romky (Busch 2016). Přesněji řečeno argumentuji, že reakci a odpověď novinářky a Romky Jarmily Balážové na obsah nahrávky lze vykládat jako výraz ztráty jejího státoobčanského jazyka a jejího domova, kdy Balážová zároveň jazyk nejistoty a nedůvěry protkává kritickým nesouhlasem.

V centru kvalitativní analýzy, která vznikla v rámci širěji pojaté etnografie diskurzu, stojí dva texty: rozhovor s českou neromskou starostkou a senátorkou Lianou Janáčkovou, který vyšel 6. srpna 2007 ve zpravodajském týdeníku *Týden*, a úvodník z pera české novinářky a Romky Jarmily Balážové vydaný 21. srpna 2007 ve dvojazyčném magazínu *Romano vodi*.

Nežli se však pustím do stručného popisu otevřeně rasistických výroků Liany Janáčkové a do analýzy obou výše uvedených textů, ráda bych v prvním kroku

blíže osvětlila sociohistorický a teoreticko-metodický kontext, do něž jsem svoji analýzu vsadila. Nakonec pak připojím krátké shrnutí, diskusi výsledků a závěrečné úvahy.

1 Dialogicko-afektivní stanoviska v kontextech sociálního vyloučení a chudoby

1.1 Historie vyhlazení, vyloučení a umlčení

„Směřujeme ke ghettu?“, ptal se ve svém textu nazvaném *Face à l'exclusion* (Tvář v tvář vyloučení) francouzský sociolog Alain Touraine na začátku devadesátých let (Touraine 1991). Svou otázku doprovodil postřehem, že názvosloví, jímž v Evropě hovoříme o vyloučení a chudobě, se posunulo směrem k perspektivě a sociálnímu stavu, jež považuje za typické spíše pro USA a Anglii. Jako by již nešlo o to, kdo se v sociální hierarchii nachází „nahore“ a kdo „dole“ a jak tyto poměry spravedlivěji uspořádat, nýbrž spíše o to, zda člověk vzhledem k „centru“ stojí „uvnitř“, nebo „vně“, a o otázku, zda člověk je či není vnímán jako „integrovatelný“. V této souvislosti pak i v Evropě nabývá na významu jak téma (ne)jistoty, tak i hrozba „ghetta“ či údajných neintegrovatelných skupin lidí (viz též Koller, Davidson 2008).

Tourainova (1991) raná pozorování jsou v souladu s tím, co vědci a vědkyně v mnoha zemích popisují jako důsledek reforem v sociální politice a s nimi související moralizace a etnizace v dané oblasti (viz např. Gunders 2012). Např. Levitas (2005) argumentuje ze sociologické perspektivy tak, že sociálněpolitický program sociální inkluze, který zavedla New Labour Party v devadesátých letech, s sebou přinesl rozsáhlý diskurzivní posun, kdy dosavadní obecně platný předpoklad, že bohatství se má přerozdělovat, byl nahrazen představou nutnosti začlenit se na trh práce. Integrate je od té doby chápána převážně jako změna představ o morálce, tedy jistý druh ukáznění nejnižších vrstev společnosti (viz též Marston 2008). Rovněž Fairclough (1999) říká, že sociální vyloučení je konstruováno jako situace, v níž se lidé nacházejí, a nikoli jako sociální proces, v němž určití aktéři či určité struktury vylučují jiné.

S Lisabonskými smlouvami a s procesem rozšíření EU se politika a pojem „sociální inkluze“ staly relevantními i ve střední a východní Evropě. Obavy ze zhoršující se socioekonomické situace Romů a Romek, jakož i strach z nárůstu migrace směřující z východu na západ vedly k silnějšímu volání po cílených intervencích za účelem inkluze romských komunit (Kostka 2019: 1). V České republice i v jiných státech se tato myšlenka stala součástí národní strategie a nabývala tím stále většího významu. Trlifajová a Pospíšil (2023: 21) v této souvislosti konstatují, že první Národní akční plán sociálního začleňování sice přiznával určitý vliv strukturálních příčin, ovšem významný podíl odpovědnosti za sociální vyloučení Romů či Romek přisuzoval jim samým.

Trlifajová a Pospíšil dále argumentují, že politika sociálního začleňování na lokální úrovni splývala s takzvanou politikou nulové tolerance (Trlifajová, Pospíšil 2023). Pojem „nulové tolerance“, který původně odkazuje na takzvaný newyorský model spočívající v řadě policejních opatření a technik, které v první polovině devadesátých let údajně přinesly pokles kriminality, se později globálně rozšířil (viz např. Wacquant 2009). Dle Dixona (1999) zaprvé pojem odkazuje na módní slogan, jímž političtí aktéři vyjadřovali svůj souhlas s tvrdými opatřeními v trestní justici a populisticky se hlásili k politice zvané Právo a pořádek (*Law and Order*), viz. např. Tony Blair a jeho slogan „tvrdě proti zločinu; tvrdě proti příčinám zločinu“ odkazující na politický styl Toryů (Squires 2017). Zadruhé, pojem znamená strategii, která klade na policii nereálný nárok, aby bez výjimky a s minimem prostoru pro individuální přístup prosazovala trestní právo. Zatřetí, sugeruje představu, že „nulová kriminalita“ je objektivně dosažitelný cíl. Tato myšlenka bývá doprovázena různými policejními strategiemi, kdy se policie ve své práci zaměřuje na nepokoje a pouliční kriminalitu, a to za účelem zlepšení „kvality života“ v určitých lokalitách. Předpokládá se, že tímto způsobem lze zredukovat závažnější trestnou činnost. Policie proaktivně a hojně provádí zásahy, které jsou zaměřeny proti určitým osobám a místům považovaným za rizikové (Dixon 1999: 2–3). Všem těmto významům je společný požadavek nekompromisního prosazování určitého pojetí pořádku.

Konečně Růžička (2006) popisuje sociální vyloučení jako specifickou formu manifestace meziskupinových vztahů, jež představuje neoddělitelný aspekt sociálního života v „moderních“² městech. Socioprostorové vyloučení chápe v tomto smyslu jako proces, při němž je určitá skupina lidí pojímána jako jiné etnikum. Dle Růžičky (2006) se tento proces v ČR běžně odehrává na komunální úrovni a často pod záminkou poskytování údajného sociálního bydlení: Lidé identifikovaní jako zdánlivě odlišní jsou přesídlováni do míst, která jsou podle lokálních představ jaksi jiná (Růžička 2006: 117). Tato socioprostorová exkluze pak slouží sociální kontrole a zachování většinového symbolického a kulturního pořádku.

Případ čtvrti Bedřiška v ostravském městském obvodu Mariánské Hory a Hulváky, který je relevantní pro následující analýzu, do tohoto abstrahovaného schématu dobře zapadá. Vedení městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky (jednoho z 23 městských obvodů v Ostravě) v roce 1998 iniciovalo novou bytovou politiku, kterou tehdejší starostka Liana Janáčková označila jako „plán“, který by se mohl jmenovat „kulový blesk“.³ Charakterizovala jej jako záměr „stěhování“ určité části obyvatelstva v průběhu čtyř až osmi let. Tato bytová

2 Jak píše Latour (2006) [1991]: „Nikdy jsme nebyli moderní“.

3 *Ostravský den* 18. 12. 1998, Hudeček, J., Bytové problémy hodlá úřad obvodu řešit i stěhováním, str. 3.

politika obsahovala mimo jiné privatizaci obecních bytů a přestěhování zejména romského obyvatelstva z centra města do jiných míst, jako jsou čtvrti Červený Kříž, Vítkovice, Přívoz a také někdejší hornická osada Bedřiška. Politika cílila v prvé řadě na lidi ohrožené chudobou, či spíše na ty, které Cortina Orts označuje řeckým slovem *aporoi*; „člověk, který se nemůže bránit a zdánlivě nemá co dát“ (2022: xi). Touto politikou však byli zasaženi i lépe situovaní romští nájemníci, což nutně vedlo ke zhoršení jejich sociálního statusu.

Jak poukazují v jiném textu (viz Ulrich 2024: 81–104), zastupitelé a zastupitelky městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky rasistickým způsobem legitimizovali segregaci čtvrti Bedřiška, přičemž etnizovali následky chudoby; za cílovou skupinu své politiky označili jako občany „neslušné“ a „nepřízpůsobivé“. Zatímco první z těchto označení se na základě své sémantické blízkosti k výrazu „necivilizovaný“ včlenilo eufemistickým způsobem do anticikanistické diskurzivní historie, antroponymum charakterizovalo cílovou skupinu lidí na jedné straně jako odmítající se přizpůsobit určitému pořádku a na druhé straně jako nepřizpůsobitelné, např. pomocí inkluzivních sociálněpolitických opatření. Zastupitelé a zastupitelky městského obvodu autoritářsko-paternalistickým jazykem hovořili o přestěhování „romské komunity“ či „našich romských spoluobčanů“ do Bedřišky jako o dobrém řešení nebo o sociálním projektu a pokoušeli se je získat na svou stranu jako komplice jejich vlastní faktické segregace.

Implementace bytové politiky Liany Janáčkové v Bedřišce velmi rychle vedla ke vzniku konfliktů mezi starousedlíky a novými nájemníky a nájemnicemi (Ulrich 2024: 77–102). Starousedlíky zachvátila *aporophobia* tj. „odmítnutí, averze, strach a [...] opovržení chudými, odmítnutí lidí, kteří berou, ale nemohou dávat, nebo se alespoň zdá, že nemohou dávat“ (Cortina Orts 2022; viz též Martínez Navarro 2002; Hellgren, Gabrielli 2021). Opakovaně si starostce stěžovali. A tak se stalo, že se v červenci 2007 dostala na veřejnost nahrávka z jejího setkání s místním obyvatelstvem. Při konkrétních mezilidských setkáních a při situované lidské interakci s jinými texty a se sebou samým její *blas* nato vstupoval do *dialogu* (viz též dále).

1.2 Celonárodní či celostátní časoprostor

Diskurz nastává během setkávání v *časoprostorech*, tj. v prostorech, jež jsou nevyhnutelně formovány časem (Bakhtin 1981: 84); minulé i budoucí je svými stopami vepsáno v přítomném. Bakhtin toto vysvětluje na příkladu silnice, kterou asociuje s ideou setkávání, kdy obojí společně pak vyvolává specifický časoprostor:

„Cesta je výsadním místem náhodných setkání. Na cestě [hlavní cestě] se v jediném časovém a prostorovém průsečíku protínají prostorové a časové cesty nejrozličnějších lidí – představitelů všech společenských vrstev, postavení, vyznání, národností, věků. Tady se mohou potkat ti, které normálně dělí

společenská hierarchie a prostorová distance, tady mohou vyvstat jakékoli kontrasty, mohou se zkřížit a protnout rozličné osudy. Na cestě se svébytným způsobem propojují prostorové a časové posloupnosti lidských osudů a životů, komplikují se a konkretizují *společenskými distancemi*, které jsou překonávány. Chronotop cesty je místem různých odloučení i místem, kde události nacházejí své rozuzlení. Čas jako by splýval s prostorem a plynul v něm (razí si v něm cestu); zde má kořeny bohaté metaforické rozšíření obrazu cesty jako proudu [...].“ (Bakhtin 1981 [1975]: 243, zvýraznění původní)⁴

V setkávacím prostoru cesty se tudíž v průběhu času potkávají lidé s nejrozdílnějšími životními trajektoriemi, kteří se identifikují či jsou identifikováni s různými sociálními kategoriemi, a nevyhnutelně vstupují v dialog. Toto místo je zároveň materií, jež je utvářena časem a existujícími představami a příběhy (Markus, Cameron 2002; Agha 2007; Blommaert 2015). A jak ukazuje Benjaminova představa dějin (1991: 697–698), nevyřešené utrpení nelze jen tak odklidit z cesty, neboť po sobě zanechá trosky a stopy, které nevyhnutelně spoluutvářejí budoucnost (viz např. Busch 2020).

Národní stát si můžeme rovněž představit jako takový časoprostor, neboť, jak píše Anderson (1999 [1983]), *národ* je představou o společenství.⁵ Přesněji řečeno je to „politické společenství vytvořené v představách – jako společenství ze své podstaty omezené a zároveň suverénní“ (Anderson 2006 [1983]: 6, Anderson 2008: 21): národ je *imaginární*, jelikož žije v představách lidí, kteří se nikdy nebudou skutečně znát; je *obraněný*, jelikož některé lidi zahrnuje, zatímco jiné vylučuje; a je *suverénní*, jelikož usiloval o osvobození od Bohem legitimizovaného panovníka (Anderson 2006 [1983]: 37–65). Šíření a recepce tištěných médií v jednotlivých národních jazycích měly zásadní význam pro genezi národů (viz např. Millar 2005); mediální diskurz přináší lidem určitou interpretaci reality, z níž se postupně stává *národní vědomí*, když „vytváří u společenství tuto pozoruhodnou důvěru v anonymitu, která je charakteristickým znakem moderních národů“ (Anderson 2006 [1983]: 36; 2008: 51, 53). V této souvislosti se nabízí otázka, nakolik toto národní společenství zahrnuje (jazykové) menšiny, které žijí na území národního státu, ale historicky nebyly považovány za součást idejí národa.

V této souvislosti byly vytvořeny různé typologie (viz např. Jansen, Borggräfe 2007). Jedné z nich bych se chtěla věnovat blíže, neboť je pro následující analýzu mimořádně relevantní. Rabinowitz (2022) spojuje z politologické perspektivy dva zdánlivě rozdílné fenomény – populismus a nacionalismus – a vytváří tak nové kategorie: Rozlišuje mezi státotvorným (*state-creating*), státokonsolidačním

4 Pro převedení citace z Bachtina (1975) byl významnou měrou použit český překlad Bachtinovy knihy *Román jako dialog* od Daniely Hodrové z roku 1980 (Bakhtin 1980: 364–365) – pozn. red.

5 Pro příklady citací z Andersona (1983) používáme český překlad této knihy od Petra Fantyše z roku 2008 (Anderson 2008) – pozn. red.

(*state-consolidating*) a státodefenzivním (*state-defensive*) nacionalismem. Zatímco kategorie *státotvorného nacionalismu* zahrnuje politická hnutí, která usilují o vytvoření státu pro národně identifikované společenství (viz např. Wodak a kol. 1998), *státokonsolidační nacionalismus* odkazuje na praktiky, které mají upevnit pocit sounáležitosti s existujícím národním státem (viz např. Milani, Levon 2016). *Defenzivní nacionalismus* se zaměřuje na to, aby stávající národ ubránil v reakci na vnímané ohrožení jeho suverenity. Defenzivní nacionalismus bývá doprovázen populismem, protože vytváří protiklad mezi entitou, kterou nazývá národem a globalizujícím se nepřítelem. Navíc je složen z etnocentrismu a rasismu. Jak ukáží později, Janáčková použila tuto formu nacionalismu nejen k tomu, aby legitimizovala své anticikanistické⁶ výroky (a činy), ale také k tomu, aby státoobčanské uspořádání opětovně představila jako etnicko-nacionální.

1.3 Dialogicko-afektivní stanoviska

Jak ale pro tento účel, tedy pro kvalitativní analýzu textů, analyticky pojmut vztah mezi národní většinou a menšinou? Jak konstatuje Gleason (1991), pojem menšina je abstraktní, vágní a otevřený, protože je často předmětem kontroverzních diskusí. Na významu nabývá ve vztahu k většině, která je na základě svého statusu schopna nad ní vykonávat moc.

Dle Gleasona (1991) byl pojem menšiny poprvé použit v kontextu středoevropských a východoevropských hnutí usilujících o nezávislost na imperiální moci. Odtud jej převzal akademický diskurz v USA a rekontextualizoval jej do amerického prostředí s jeho vlastními menšinami: Sociolog Donald Young (1932) pojem formoval v tom smyslu, že situace různých menšin vypadají podobně, a odvrátil pozornost od údajného boje mezi „rasami“ směrem k pozorování jejich postavení v rámci společenských struktur (Gleason 1991: 393–403). Louis Wirth (1945) pak pojmu menšina dodal dnešní význam, když jej formuloval jako „skupinu lidí, kteří jsou kvůli svým fyzickým nebo kulturním charakteristikám ve společnosti, v níž žijí, odlišováni od ostatních a je s nimi zacházeno rozdílně a nerovně, a kteří se proto považují za objekt kolektivní diskriminace“ (Wirth 1945, cit. dle Gleason 1991: 398). Toto pojetí postavení menšin charakterizovaného

6 Aliance proti anticikanismu definuje anticikanismus takto: „Anticikanismus je historicky vytvořený stabilní komplex společensky etablovaného rasismu vůči sociálním skupinám, které jsou identifikovány stigmatem, cikání nebo jinými podobnými označeními. Zahrnuje (1) homogenizující a esencionalizující vnímání a prezentování těchto skupin; (2) přisuzování specifických vlastností těmto skupinám; (3) na tomto základě vznikající diskriminující sociální struktury a agresivní praktiky, které vedou k ponižování a vyloučení a reprodukovat strukturální nerovnost“ (Aliance proti anticikanismu 2017: 5). End, Herold a Robel (2009: 19) říkají, že rasismus namířený proti Romům a Romkám nemůže být pochopen bez představy „cikána, cikánů“; tento mentální obraz lze teoreticky projektovat na kteroukoli osobu, jež vykazuje příslušné znaky, např. chudobu či absenci stálého bydliště. Anticikanismus pak zapojuje i projekci kognitivních schém, přičemž slovo *kognitivní* chápá v jeho širším smyslu, tj. jako proces informování (von Scheve 2009: 18, 33); kognice jsou vždy protkány primárními afekty.

deficitem sociální spravedlnosti napomohlo zejména v USA k rozmachu hnutí za občanská práva (Gleason 1991: 403).

Později tento koncept opětovně nabyl na relevanci v západoevropských akademických debatách (Gleason 1991: 393). Pro diskurzivní analýzu jazyků v Evropě byla mimořádně přínosná komparativní studie Philomeny Essed (1991) na téma rasismu všedního dne, který zažívají afroamerické ženy v Kalifornii a surinamské ženy v Nizozemsku. Pro uchopení rasismu všedního dne kombinuje autorka psychologické a sociologické, kognitivní a interakční přístupy se strukturálními prvky, aby došla k argumentu, že rasismus všedního dne je utvářen a posilován každodenní praxí (Essed 1991: 2); odlišnosti jsou „bílémi“, zejména „bílou elitou“, prisuzovány „černým“. Van Dijk (1984) hovoří z pohledu kritické diskurzivní analýzy o etnických předsudcích, jež příslušníci většiny formou stereotypů a jiných kognitivních vzorců projektují do takzvaných cizinců (van Dijk 1984: 1). Reisigl a Wodak (2001) se o rasismus zajímají jako o diskurs, který je účastníky a účastnicemi diskurzu používán v určitých kontextech. Jejich přístup se tak vyhýbá riziku esencionalizace sociokulturních skupin (viz též Said 1979: zejména xxxiii).

Zatímco koncept menšin se obecně uplatňuje na etnické skupiny, Bourdieu (1994) navrhuje diferencovanější pojetí mocenských poměrů mezi sociálními skupinami, když rozlišuje mezi ekonomickým a kulturním kapitálem: Lidé, kteří v sociálním prostoru zaujímají stejnou pozici, vnímají své materiální a sociální prostředí podobně a podle toho jej hodnotí; s lidmi, s nimiž se interagují, sdílejí způsob řeči i jednání, vkus i postoje, přičemž si osvojují určitý *habitus*. Bourdieu (1994: 23–24) v této souvislosti hovoří také o symbolických jazycích, které určují společenskou praxi identifikace a diferenciaci. Tyto jazyky jsou součástí společenského (ne)uspořádání, které sociálně magickým způsobem rituálně (re)institucionalizují (Bourdieu 1982).

Práce a koncepty z Bachtinova okruhu zacházejí ještě dále a umožňují pojímat jazyky nejen jako projev rozdílných sociokulturních pozic, nýbrž také jako výraz individuální jedinečnosti. Dle Bachtina (Bakhtin 1981) je každá jazyková situace *heteroglosická*, tj. utvářená celou řadou jazyků či diskurzů, jež všechny reflektují určitou více či méně konsolidovanou sociální pozici. Bachtin mluví o „vnitřní diferenciaci každého národního jazyka na sociální dialekty, skupinové argoty, profesní žargony, jazyky jednotlivých žánrů, generací a věků, jazyky autorit, všelijakých kroužků a efemérních mód, jazyky sociálně-politicky aktualizovaných dnů, a dokonce i hodin (každý den má svoje heslo, má svůj slovník, své aktuální akcenty)“ (Bakhtin 1981 [1975]: 263, Bachtin 1980: 43).

Veškeré tyto variety, registry a (každodenní) diskurzy, které přesahují rámec toho, co je považováno za národní jazyk (Blommaert 2009), reprezentují určité nazírání světa, které je relevantní v určitém čase na určitém místě. Reprezentují tedy specifická sociokulturní stanoviska či pozice, z nichž lidé zažívají a spoluutvářejí

sociální i materiální svět. V *polyfonii* s tímto světem (Bakhtin 1981 [1975], Peirce 1992a [1894], Peirce 1992b [1906-1908], Barrett-Fox 2016) lidé poznávají a (re)produkují význam i svůj vlastní jazyk či hlas, přičemž sahají ke svým získaným repertoárům (Busch 2016) či k vzájemně propojeným historickým diskurzům (Wodak 2009).

Tento velký *dialog* mezi individuálními a interagujícími *hlasy* neobsahuje pouze přímou interakci, ale i zprostředkovanou komunikaci, např. přes „knihu, tedy *slovní vyjádření zprostředkované tiskem*“ (Vološinov 1973: 95, zvýraznění původní). Přímá i nepřímá komunikace pak vytváří tento široce pojatý dialog či spor (viz např. Schiffrin 1984; Hoffmannová, Müllerová 1999: 55; Kreß 2010; viz též Gruber 1996). Součástí tohoto dialogu je však také „vnitřní řeč“, neboť „s pomocí slov myslíme, cítíme a toužíme“ (Vološinov 1976: 21). Vědomí každého člověka je ovlivňováno celou řadou vzájemně dialogizujících a vzájemně si odporujících hlasů či jazyků, které ve vzájemné souhře tvoří zcela zvláštní strukturu. Tyto spleťové struktury odrážejí historii sociobiografických zkušeností jednotlivců pohybujících se v různých *sociálních polích*, jež obsahují různé pozice. Jednotlivci v těchto pozicích nacházejí sami sebe, vědomě tyto pozice zaujímají, případně jsou do nich vsazováni (Hanks 2006: 125; viz též Heller, Pietikäinen, Pujolar 2018; Busch 2016); každý jedinec ztělesňuje celou řadu různých (mocenských) pozic a jazyků, které se v průběhu času mohou dynamicky vyvíjet. Tímto způsobem pro stávající účel chápu *sociokulturní pozice* i ideu *pozice většinové* či *menšinové*.

Jak se ovšem výše diskutované ideje vztahují k afektu a emocím? Jak již bylo zmíněno, diskurzy formují kognici lidí. Diskurz a (sociální) kognice jsou vždy protkány afektivním systémem jakéhosi pozitivně-negativního kontinua, přičemž dialog mezi těmito komponentami ústí ve více či méně strukturovanou emocionální zkušenost, v určitý druh habitu, jenž řídí prožívání i jednání, aniž by je determinoval (von Scheve 2009; viz též Wetherell 2013). Toto platí i tam, kde bychom to nejméně očekávali, tedy i při psaní odborných textů (Jahr 2000). Způsoby cítění jsou ukotveny v dějinném a diskurzivním kontextu (Schwarz-Friesel 2013) a texty jsou vytvářeny v emocionálním vztahu ke světu, jež hodnotíme (Slaby, von Scheve 2019; viz též Fiehler 1990). Slova jako nenávist, strach nebo hnus tak neodkazují na univerzální základní emoce (např. Ekman 1993), nýbrž na kulturní konstrukty, s nimiž své vnímání formulujeme do slov (Wierzbicka 2009; Goodwin, Cekaite, Goodwin 2012). Emoce znamenají, že *dialogicko-afektivní vzory* nás nevyhnutelně formují a vedou k určité vzorcové (evaluativní) praxi; dialog je vždy protkán (sociokulturními) kognicemi a afekty, historií a zkušenostmi.

Jak lze ovšem dialogicko-afektivní prožívání a jednání uchopit analyticky? Adaptace konceptu zaujímání stanovisek (*stancetaking*; viz též Jaworski, Thurlow 2009; Spitzmüller, Flubacher, Bendl 2017), jehož autorem je Du Bois (2007),

umožňuje propojit afektivní, deliberativní a emocionálně-ideologické roviny. Du Bois (2007) říká: „postoj je veřejný akt sociálního aktéra, který se uskutečňuje dialogicky prostřednictvím zjevných komunikačních prostředků, kdy současně hodnotí objekty, situuje subjekty (sebe i ostatní) a sbližuje se s ostatními subjekty s ohledem na jakoukoli významnou dimenzi sociokulturního pole“ (Du Bois 2007: 163). Každé zaujímání postoje tudíž obsahuje *evaluaci* objektu (včetně abstraktních myšlenek), akt *nalezení vlastní i cizí pozice* a akt *přizpůsobení*, resp. odchýlení se od druhých vzhledem k sociodiskurzivně relevantnímu tématu. Účastníci diskurzu tedy vyjadřují své prožívání světa, přičemž k němu zaujímají určitá stanoviska (*stances*). Současně přitom indikují (Garfinkel 1967: 10–11, Gumperz 1999) své internalizované kategorie, jazyky/ diskurzy a evaluativní pozice. Prostřednictvím emocionálních aktů, tedy *dialogicko-afektivního zaujímání stanovisek*, nalézají pozici svou i druhých (Davies, Harré 1990; Bamberg, Georgakopoulou 2008) vzhledem k relevantnímu tématu v rámci sociokulturních i materiálních kontextů, času a prostoru.

Souhrnně tedy *diskurz* definuji takto:

- dialogicko-afektivní sémiotická praxe, při níž účastníci diskurzu, kteří mají osvojen určitý (jazykový, resp. diskurzivní) habitus a osobní jazykový či diskurzivní repertoár, zaujímají dialogicko-afektivní stanoviska, jež se vztahují k prožívanému světu;
- protnaná biografickými a historickými zkušenostmi;
- obsahující různé hlasy, jazyky, evaluativní pozice a ideologie;
- vztahující se k tématu či události;
- ukotvená a vyrůstající ze specifických sociokulturně charakterizovaných polí, materie, času a prostoru.

2 Dialogicko-afektivní souvislosti v časoprostoru „národního“ státu

2.1 Hlas Liany Janáčkové křičí rasistická slova do celé země

Liana Janáčková jakožto starostka ostravského městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky iniciovala v roce 1998 novou bytovou politiku, jejíž součástí bylo přestěhovat, respektive segregovat mimo centrum městského obvodu obyvatele a obyvatelky, kteří byli převážně identifikovatelní jako Romové. Některým romským obyvatelům a obyvatelek starostka nabídla letenku do Kanady, pokud by byli ochotni za ni opustit svůj byt (Tóth 2010), jiné přestěhovala do okrajových lokalit, například do bývalé hornické osady Bedříška. Implementace této bytové politiky vedla velmi rychle ke vzniku konfliktů mezi starousedlíky, starousedlicemi a novými nájemníky a nájemnicemi. Starousedlíci si opakovaně starostce stěžovali. Z jejího poloveřejného setkání s obyvateli a obyvatečkami se

v červenci 2007 dostala na veřejnost nahrávka. Na zvukovém záznamu byl slyšet hlas starostky, která vyslovovala otevřeně anticikanistická vyjádření zaměřená na romské obyvatele a obyvatelky. Internetový zpravodajský portál *Aktuálně.cz* patřil k prvním médiím, která o tomto případě informovala.⁷ V online článku uveřejnil tento portál 10. července 2007 následující textový přepis výroků Liany Janáčkové:

Příklad č. 1: *Aktuálně.cz*, 10. července 2007

- 01 O cigány se bohužel starat musím. Kdyby to tehdy s těmi letenkami vyšlo, oni by se
- 02 oni by se domnožili zase. Takže jste diskriminovaní, všichni jsme diskriminovaní, já s vámi
- 03 naprosto souhlasím. Ale bohužel je to tak. A musím se snažit, abych vás někam vystěhovala.
- 04 Nesouhlasím s jakoukoli integrací, bohužel jsem rasistka, nesouhlasím s integrací cigánů,
- 05 aby plošně byli po obvodu. Bohužel, vybrali jsme Bedřišku, takže tam budou.
- 06 S vysokým plotem, s elektrikou, mně je to jedno, já to klidně budu křičet do celého světa.

Citovaný hlas L. Janáčkové obsahuje stopy minulých diskurzů, tedy interdiskurzivní resp. dialogicko-afektivní souvislosti, jež odkazují zároveň jak do přítomnosti, tak i do minulosti. Dialogicko-afektivní postoj, který při tom zaujímá, je postoj autoritářsko-paternalistický, jenž je pro ni typický (viz výše). Nápadné je její používání stigmatizujícího exonyma „cigáni“, jež indikuje více než 500 let starou moderní i antimoderní (diskurzivní) historii. V této souvislosti romské obyvatele a obyvatelky evaluuje jako „se zase domnožující“ (řádek 2), a vyvolává tak strachem a nenávistí naplněnou představu o Romech jakožto „nekontrolovatelných“ a „pudových kreaturách“, což bylo typické pro nacistické diskurzy (Bogdal 2011: 307–337). Ve stejném duchu prohlašuje, že nechce, aby romští obyvatelé a obyvatelky bydleli „plošně po obvodu“ (řádek 5).

Zároveň však Janáčková indikuje jazyk péče, k níž má ale ambivalentní vztah: nejen že svůj verbální příslib o tom, že se o romské obyvatelstvo musí „starat“ (řádek 1), zmírňuje tím, že nad tím vyjadřuje své politování, nýbrž dokonce později v textu své vyjádření neguje, když oznamuje, že je jí vlastně jedno, v jakých podmínkách romské obyvatelstvo žije (řádek 6). Navíc se nijak netají tím, že je proti jakékoli formě inkluze (řádek 4). Slovo „starat“ je tedy asociováno s jazykem,

⁷ *Aktuálně.cz* 10. 7. 2007, Antoň, J., Jsem rasistka, zní z pásky výrok senátorky Janáčkové. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/jsem-rasistka-zni-z-pasky-vyrok-senator-ky-janackove/r-i:article:464706/> [cit. 27. 9. 2020].

s nímž je Janáčková v rozporu. Toto slovo můžeme číst v kontextu bývalé komunistické politiky asimilace, jež vedla diskurz paternalistické péče o takzvané „občany cikánského původu“. Na druhé straně by se její hodnocení péče mohlo vztahovat i k politice EU a s ní spojeným požadavkům. Dle této druhé interpretace Janáčková poukazuje na externí sílu nebo na místní politickou elitu, která od ní požaduje, aby romské obyvatele a obyvatelky zahrnovala do společnosti. Politická se však již rozhodla celou čtvrť Bedřiška vyloučit, a to klidně i pomocí vysokého elektrického plotu (řádek 6).

Zajímavé je, že jí její činy nebránily v tom, aby se spolčila s obyvateli a obyvatelkami z řad starousedlíků a „souhlasila“ s nimi. V řádku 2 tak používá kolektivní „my“, když tvrdí: „jste diskriminovaní, všichni jsme diskriminovaní“. Toto „my“, které rasistickým způsobem vylučuje *aporoi*, indikuje představu etnického českého národa. Politická poté provede záměnu oběti a pachatele, aby stěžující si nájemníky či nájemnice získala na svou stranu. Za tím účelem strategicky využívá stigmatizující exonymum a z romských obyvatel a obyvatelk dělá obětní beránky (Reisigl, Wodak 2001: 12, 74). Ahmed (2014: 42–44) tento proces reinterpretace popisuje jako způsob fungování nenávisti: Nenávist konstruuje objekty jako prostředky obrany proti újmě, kterou milovanému společenství či pořádku činí jakýsi imaginární „Jiný“. Rasistické diskurzy pak nenávist a lásku proplétají způsobem, který umožňuje imaginární „my“ popouzet proti imaginárnímu „Jiní“. Oněmi „Jinými“ jsou v daném případě Romové a Romky, resp. *aporoi*.

Vzhledem k závažnosti slov Liany Janáčkové nás sotva může udivit, že se stala tématem veřejných diskusí a že různí aktéři občanské společnosti na političku podali trestní oznámení. Veřejné debaty o jejích slovech probíhaly na celostátní či celonárodní úrovni, jelikož Janáčková v té době byla nejen starostkou městského obvodu, ale také členkou Senátu Parlamentu ČR. Kromě toho byla místopředsdkyní Výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice. Zveřejnění zvukového záznamu senátorku donutilo k tomu, aby svá slova vysvětlila či obhájila. Veřejná debata jí však paradoxně umožnila i to, aby svá slova pronesená v poloveřejném prostoru doslova vykřičela do celé země a – jak bych chtěla následně ukázat – aby ideu národa prezentovala a vymezila jako neromskou.

2.2 Senátorka vysvětluje svá rasistická vyjádření

Scott a Lyman (1968) říkají, že vysvětlení (*accounts*) plní rozhodující funkci pro zachování společenského řádu, protože jsou prostředkem k hodnocení a posuzování nečekaných společenských projevů a ke znovunastolení či zpochybnění společenského smyslu určitého sociokulturního prostředí: „Vysvětlení je jazykovým prostředkem používaným, když se určitá činnost

podrobuje hodnotícímu zkoumání“ (46). Autoři dále rozlišují mezi pojmy ospravedlnění (*justification*) a výmluvy (*excuses*):

Ospravedlnění jsou typy vysvětlení, v nichž člověk přijímá odpovědnost za daný čin, ale popírá pejorativní charakter, který mu je přisuzovaný [...] Výmluvy jsou výpovědi, v nichž člověk připouští, že daný čin je špatný, nesprávný nebo nevhodný, ale popírá svou plnou odpovědnost za něj.

(Scott, Lyman 1968: 47)

Vysvětlení mohou být činěna verbální či textovou formou, a jak diskutuje Chovanec (2020: 66) ve svém příspěvku ke stejné diskurzivní události, rozhovory ve zpravodajských médiích – zejména rozhovory tematizující odpovědnost (*accountability-interview*) – představují možnost revidovat normativní základy politického chování. Následující výňatek z rozhovoru, který vyšel 6. srpna 2007 v magazínu *Týden*,⁸ ilustruje, jak se Janáčková obhajovala a vymlouvala z odpovědnosti.

Příklad č. 2: *Týden*, 6. srpna 2007

- 01 Int. Nemyslíte, že jste i tak překročila hranice,
- 02 za které demokratický politik nesmí?
- 03 Janáč. Bylo to hloupé. Politik by se tak neměl vyjadřovat a měl by dbát na formu.
- 04 Pomineme-li ale nevhodnou formu, za obsahem si stojím dodnes.
- 05 Na mou podporu se teď sešlo pět set e-mailů.
- 06 Čtu je se smíšenými pocity. Za podporu jsem vděčná, ale vadí mi,
- 07 že tu po sedmnácti letech takové problémy vůbec máme. Je otázka, k čemu mi ta
- 08 podpora bude, až přijdou kroky, které po trestním oznámení obvykle následují.
- 09 Může se stát, že se z Janáčkové stane precedens; politik už se nebude smět
- 10 otevřeně vyjádřit. Dále si budeme hrát na pokrytce.

Senátorka zaujímá obrannou pozici, respektive defenzivní dialogicko-afektivní stanovisko. Vysvětluje své chování tak, že činí rozdíl mezi formou a obsahem svých vyjádření (řádek 3 a 4). Toto rozdělení jí umožňuje na jedné straně potvrdit platnou politickou komunikační normu – „dbát na formu“ (řádek 3) – a na druhé straně ospravedlnit své jazykové jednání; omlouvá se sice za formu řečeného, avšak současně svá slova ospravedlňuje, když jejich referenční obsah odděluje od

⁸ *Týden* 6. 8. 2007, Menschik, T., Vím přesně, co na lidi zabírá, str. 32.

vyjadřovacího stylu, což jí umožňuje si i nadále „[stát] za obsahem“ svých slov (řádek 4).

V dalším kroku si pak k podpoře svého dialogicko-afektivního stanoviska přibírá *argumentum ad populum*, s nímž spojuje *číselný topos* (Reisigl, Wodak 2001: 79). Obdržela – jak říká v řádku 5 – „pět set [podporujících] e-mailů“ od občanů a občanek, což sugeruje legitimitu jejího chování. V řádcích 4 až 5 svou populistickou argumentaci využívající jazyk péče ještě dále prohlubuje tím, že se vyjadřuje ke svému čtenářskému prožitku: Ony e-maily – jak říká – četla se „smíšenými pocity“ a „vadí jí“, že po „sedmnácti letech“ (od konce komunistického režimu) i nadále existují „takové problémy“ (řádky 5–6). V řádcích 7 až 8 vyjadřuje starost či obavu z toho, že tyto problémy nebude moci řešit, protože politici a političky jako ona se již nebudou smět „otevřeně vyjádřit“ (řádek 10). Následně se Janáčková odvolává na loajalitu (*appeal to loyalties*), aby svá slova a své činy obhájila, přičemž „tvrdí, že [její] jednání bylo přípustné nebo dokonce správné, protože sloužilo zájmu dalších, kterým vděčí za nezlomnou oddanost nebo náklonnost“ (Scott, Lyman 1968: 51). Jak již bylo objasněno, Janáčková apeluje na loajalitu vůči etnicky definovanému politickému společenství.

Janáčkové defenzivně-nacionalistické stanovisko, tj. způsob, jakým péči a lásku k etnicko-národnímu společenství prolíná s populismem, se projevuje i na řádku 8. Tam se dostává do rozporu se svým předchozím vyjádřením, když naznačuje, že politici a političky, kteří ctí platné komunikační normy, si „[hrají] na pokrytce“ (řádek 10), tedy lžou a podvádějí. Sloveso „hrát“ navíc implikuje, že vlastně „pravdu“ znají, ale přesto lžou dál. Janáčková tak dalším politickým aktérům, kteří o realitě sociální situace romského obyvatelstva nemluví vůbec nebo mluví jinak, populisticky přisuzuje pozici lhářů a lhářek, zrádců a zrádkyň.

2.3 Reakce a odpověď Jarmily Balážové

Dosud jsem poukazovala na to, jak Janáčková veřejnou pozornost, jež jí byla věnována, využila k tomu, aby se obhájila a aby legitimizovala své (diskurzivní) jednání. V další části bych se ráda zamyslela nad tím, jaké dopady mohly mít senátorčiny rasistické výroky na lidi, kteří se identifikují nebo jsou identifikovatelní jako Romové. 21. srpna 2007 na slova Janáčkové zareagovala a odpověděla novinářka a Romka Jarmila Balážová v úvodníku dvojjazyčného časopisu *Romano vodi*.⁹ Úvodník v češtině seznamuje čtenáře a čtenářky časopisu s obsahem daného čísla, především však představuje velmi osobní odpověď na výše popsanou (diskurzivní) událost. Proto je text sepsán ve velmi osobním stylu a s pomocí živých obrazů odrážejících či reflektujících dialogicko-afektivní prožitek české Romky a novinářky.

⁹ *Romano vodi* 21. 8. 2007, Balážová, J., Milí čtenáři, str. 1.

Příklad č. 3: *Romano vodi*, 21. srpna 2007

- 01 Informace o záznamu, na němž starostka a dnes i senátorka Liana
- 02 Janáčková hovoří na setkání s občany o Romech tak děsivě, až vám opravdu běhá
- 03 mráz po zádech, mě zastihla na dovolené ve slunném, pohostinném Řecku.
- 04 Pokoušela jsem se nacytat ještě více bronz, než mi příroda nadělila, když mi pípl mobil.
- 05 Kolegova SMS zpráva mě informovala o dění v zemi tři hodiny vzdálené.
- 06 Ostnatý drát, za nímž dodnes vidím stovky lidí trýzněných v koncentračních táborech,
- 07 a dynamit nalézající své uplatnění při hrůzných akcích mi na chvíli
- 08 zkazily náladu, jejich ostrost a zápach se mi zabodávaly do těla a nozder opravdu dost
- 09 věrohodně, a tak jsem raději další zprávy již dostat nechtěla.

V tomto úryvku Balážová popisuje, jak se po vyslechnutí hlasu Janáčkové změnil její niterný stav. Vřelé prostředí, v němž se právě cítila jistě a bezpečně, se jí „na chvíli“ (řádek 7) ukázalo v nejistém a život ohrožujícím světle: Janáčkové hlas ji „zastihl“ na dovolené ve „slunném“ a „pohostinném“ Řecku, kde se ve své kůži cítila dobře – snažila se totiž „nacytat ještě více bronz“ (řádky 3 až 4). Hlas senátorky a starostky a to, jak hovoří o romských občanech a občankách, ji „dēs[i]“, až jí „běhá mráz po zádech“ (řádky 2–4) a probouzí přenesené vzpomínky na holocaust Romů a Sintů (řádky 6 až 8): Janáčkové slova v ní evokují mentální obrazy jako „ostnatý drát“, za nímž byly trýzněny stovky lidí v „koncentračních táborech“ a „hrůzn[é]“ události s tím související; „ostr[á]“ slova prolutá „zápach[em]“ se jí „zabodávala do těla a nozder“. Hnus a hrůza se propojily s život ohrožující událostí.

V reakci na tento prožitek pocítila, že se z této komunikace chce vymanit; „raději další zprávy již dostat nechtěla“ (řádek 9), neboť, jak píše Ahmed, „nenávist rozkládá svět druhého skrze bolest“ (2014: 58). Vyprávějící hlas tedy vyjadřuje, jak se – na chvíli – přenesla z bezpečné přítomnosti do života nebezpečné minulosti. Romové a Romky, tedy členové a členky sociokulturní skupiny lidí, s níž se novinářka identifikuje, byli v onom minulém období vyvražďováni. Ji samotnou tento dialogicko-afektivní prožitek přinutil na chvíli opustit veřejný prostor, tj. defenzivní nacionalismus Liany Janáčkové způsobil, že její politický hlas na moment oněměl.

Oněměla nejen kvůli hlasu Janáčkové, nýbrž především kvůli mlčení ostatních politiků a političek, s nimiž se identifikuje:

Příklad č. 4: *Romano vodí*, 21. srpna 2007

- 01 To, že se takhle vyjadřuje Liana Janáčková, mě nepřekvapuje, [...]
02 Mě nesmírně rozesmutněli ti ostatní. Jak to, že tolik politiků,
03 dle mého mínění slušných, mlčelo? Jak to, že senátní výbor pro lidská
práva
04 paní Janáčkovou strpí ve svých řadách, jak to, že ostatní jsou ochotni
05 přistoupit na prapodivný argument a kompromis tvrdící, že ona i Nepraš,
06 předtím Čunek, jen a jen ukazují na to, co není v pořádku?

V tomto úryvku autorský hlas vyjadřuje pocity, které v Balážové vyvolalo mlčení ostatních politiků k anticikanistickým politickým diskurzům. Jak naznačuje anaforické řazení otázek („jak to...?“), vyvolává v ní mlčení „tolika politiků“ (řádek 2) nepochopení a pocit nejistoty. Její hodnocení těchto politických aktérů jako „slušných“ (řádek 3) navíc poukazuje na to, že cítí s touto skupinou politických aktérů sounáležitost, protože ji jejich mlčení „nesmírně rozesmutnilo“ (řádek 2). Jak ukazují v širších souvislostech (viz Ulrich 2024), indikuje slovo „slušný“ v daném kontextu diskurz modernity, a tudíž občanské uspořádání. Nakonec toto občanské uspořádání – respektive věrnost ostatních politiků státoobčanským principům – a s ním existence „vlasti“ či domova pro romské občany a občanky, jsou tím, co Balážová zpochybňuje, když ztrácí půdu pod nohama.

Na svou nejistotu však Balážová odpovídá tím, že vyzdvihuje své hodnoty a žurnalistickou práci.

Příklad č. 5: *Romano vodí*, 21. srpna 2007

- 01 Kolegové odvedli vynikající práci, když po obdržení záznamu vše
02 zveřejnili, dokázali díky médiím upřít na paní starostku kužel světla,
03 o který právě v té chvíli a v těchto souvislostech asi nestála, dovedli vše až k
04 trestnímu oznámení a teď už je na miskách spravedlnosti, kam se
převáhnou.
05 Pravda, člověk už si není jistý ani spravedlností v pravý okamžik,
06 ale co jiného zbývá než doufat a maximálně odkrývat další a další stránky
07 pozadí kauz, které stojí za Lianou Janáčkovou a dalšími.

Hlas novinářky v textu se ztotožňuje s hlasem jejích kolegů a kolegyně, které chválí za jejich „vynikající práci“ (řádek 1). Ze své pozice novinářky zdůrazňuje, jak je důležité „odkrývat“ pozadí případů, které stojí za Janáčkovou a dalšími politiky a političkami používajícími anticikanistickou rétoriku (řádek 6). Svou nejistotu a nedůvěru ve vztahu k občanskému uspořádání však vyjadřuje i zde, když píše, že občané a občanky „si ne[jsou] jisti ani spravedlností v pravý okamžik“. Přesto však svůj občanský postoj protkává jazykem naděje, když píše, že může jedinečně odkrývat další dění a „doufat“, že její práce novinářky přinese změnu k lepšímu

(řádek 5–6). Její vyjádření navíc indikuje víru v širší hodnotový systém, podle nějž spravedlnost vždy nastane – i když to bude později.

Paradoxně však potřeba obrany státoobčanského jazyka a hodnot (Blommaert 2009, 2015) vede na okamžik k umlčení produkce pozitivního romského diskurzu.

Příklad č. 6: *Romano vodi*, 21. srpna 2007

- 01 Tohle dvojčíslo mělo mít původně naprosto jinou obálku, zásadní materiály se měly týkat
- 02 školství a na titulu se měli usmívat školáci, student a budoucí pracovní síla téhle země.
- 03 Janáčkové slova o ostnatém drátě nás vyprovokovala ke změně. Ke změně obálky,
- 04 ke změně několika článků a komentářů. Adam Pospíšil se vypravil do Bedřišky,
- 05 která paní senátorku tak popuzuje. Zjistil zajímavé informace, zdaleka tam nežije tolik neplatičů,
- 06 kolik se jich české veřejnosti snaží paní starostka předhazovat. Zdaleka ne všichni tam dělají a
- 07 chtějí dělat jen „bordel“.

V tomto úryvku vyprávějící hlas informuje o tom, že časopis *Romano vodi* byl kvůli vnějším okolnostem nucen změnit dosavadní způsob komunikace se svým čtenářstvem. Rasistická vyjádření Liany Janáčkové „vyprovokovala“ (řádek 3) časopis k tomu, aby změnil původně plánovaný obsah daného čísla: Původně mělo informovat o pozitivních národních výdobytcích a o „budoucí pracovní síle téhle země“ (řádek 2); texty a fotografie měly ve čtenářích a čtenářkách probouzet naději a umožnit jim, aby se s předkládaným obsahem identifikovali. Namísto prezentování pozitivní romské identity byli spolupracovníci a spolupracovnice časopisu nuceni se bránit proti rasistickým urážkám a defenzivně-nacionalistické nenávisti (řádky 5 až 7), a vymezovat se tak proti síle hlasu Liany Janáčkové a sociálního vyloučení.

3 Diskuse a závěry: Jak odpovědět na ztrátu politického hlasu a domova?

Tento text tematizuje (diskurzivní) událost, jež nastala ve většinově českojazyčném veřejném prostoru. Jedná se o zveřejnění nahrávky z poloveřejného setkání obyvatelstva ostravského městského obvodu Mariánské Hory a Hulváky s jeho starostkou Lianou Janáčkovou v srpnu roku 2007. Občané Bedřišky si starostce stěžovali na její segregační bytovou politiku. Protože nahrávka obsahovala explicitně rasistické výroky tehdejší senátorky, stala se její slova mediálním tématem na

celostátní úrovni. Centrální místo v mém textu zaujímá otázka, jak může v současném dialogicko-afektivním časoprostoru znovu ožít problematické (diskurzivní) dědictví a jak takovou událost mohou prožívat příslušníci menšin. Pro hledání odpovědi na tyto otázky vycházím z kvalitativní analýzy dvou textů: rozhovor s českou neromskou starostkou a senátorkou Lianou Janáčkovou, který vyšel 6. srpna 2007 ve zpravodajském týdeníku *Týden*, a o úvodník z pera české novinářky a Romky Jarmily Balázové vydaný 21. srpna 2007 ve dvojjazyčném magazínu *Romano vodi*.

Svou analýzu jsem vsadila do pole takzvaného „národního“ státu, který jsem analogicky s Bachtinovým (1981) chronotopem cesty pojala jako časoprostor: V tomto setkávacím prostoru v průběhu času nevyhnutelně vstupují do dialogu se svým okolím lidé s nejrozdílnějšími životními cestami, kteří se identifikují či jsou identifikováni s různými sociálními kategoriemi. Dialog znamená přímou interakci mezi lidmi, hlasy či sebou samými (Vološinov 1973). Toto místo je zároveň matérií, jež je utvářena časem a existujícími představami a příběhy (Markus, Cameron 2002; Agha 2007; Blommaert 2015; Thurlow 2019). V dialogu lidé přijímají či zaujímají dialogicko-afektivní stanoviska, jež indikují žité diskurzy a jazyky (Peirce 1992; Slaby, von Scheve 2019). A tato komunikace ukazuje, jak to popsal Benjamin (1991: 697–698) a jak je zmíněno na začátku textu, že nevyřešené utrpení nelze jen tak odklidit z cesty, neboť po sobě zanechá trosky a stopy, které nevyhnutelně spoluutvářejí budoucnost.

Jak moje analýza rasistických výroků L. Janáčkové ukázala, tyto odkazovaly na anticikanistický diskurz a jazyk, jež byly typické pro nacisty (Bogdal 2011: 307–337). Janáčková zaujala svůj typický autoritářsko-paternalistický dialogicko-afektivní postoj (Ulrich 2024); nenávisť zároveň protkala jazykem péče, k níž se ale stavěla ambivalentně. Tyto prvky péče na jedné straně interpretuji v kontextu minulé komunistické politiky asimilace, na druhé straně se mohou vztahovat k politice EU a s ní spojeným požadavkům. V tomto druhém smyslu slova Janáčkové poukazovala na externí sílu nebo místní politickou elitu, která od ní očekává, že romské obyvatele a obyvatelky začlení do společnosti, tj. tato politická elita podle tehdy již běžných politických představ požadovala „sociální inkluzi“. Politická již dříve rozhodla, že místní čtvrť Bedřiška se jako celek stane čtvrtí vyloučenou. To jí ovšem nebránilo v tom, aby vůči starousedlíkům a starousedlicím proklamovala láskyplné a údajně ohrožené „my“, jež rasistickým způsobem vylučuje romské obyvatelstvo a *aporoí*, tedy lidi, kteří zdánlivě nemají společnosti co dát (Cortina Orts 2022: xi).

V důsledku zveřejnění těchto výroků byla senátorka vyzvána, aby své (komunikativní) jednání veřejně vysvětlila, a tím znovunastolila platný pořádek. V této souvislosti argumentuji, že politická nejen že se neobhájila, nýbrž místo toho využila pozornost veřejnosti k tomu, aby ideu národa charakterizovala jako neromskou. Za tím účelem zaujala defenzivně-nacionalistické stanovisko, tj. jazyk péče a lásky k ohroženému etnicko-národnímu společenství protkala jazykem nenávisti vůči Romům a Romkám či *aporoí*. Její populismus navíc vyjadřoval

pohrdání státoobčanským uspořádáním, jenž podle ní ten její národ obelhlo či zradilo. Tímto způsobem senátorka dodává státoobčanskému pojetí národa etnonacionalistický rámec. Populismus nabývá moci tak, že společnost rozdělí na nesmiřitelné entity (Kubát, Mejstřík, Kocian 2016). Hlas senátorky rozdělil společnost na tři díly, jež prezentoval jako nesmiřitelné: první je etnicko-český, druhý státoobčanský a třetí jsou Romové a Romky či *aporoi*. Vyvolala tím starou známou dialogicko-afektivní dynamiku. V této souvislosti by jistě bylo zajímavé blíže prozkoumat tyto dynamiky celkově i z kvantitativního pohledu.

Ve své druhé části se text soustředil na reakci a odpověď romské novinářky Jarmily Balážové na výroky Liany Janáčkové. Balážové prožívání anticikanistického hlasu senátorky lze interpretovat jako pocit negace sebe samé, jež se uskutečňuje uvnitř probuzeného nacistického dialogicko-afektivního časoprostoru; na krátkou chvíli oněměla nejen jako Romka, ale také jako občanka politického společenství, s nímž se identifikuje. Toto umlčení se vyjevilo v jazyce nejistoty a nedůvěry vůči neochvějnosti ideálu státoobčanského uspořádání. Tento jazyk nejistoty a nedůvěry pak ale Balážová protkává kritickým odporem a nadějí, neboť ze své pozice novinářky může nadále odkrývat veřejné dění a doufat ve změnu. Tato skutečnost však nic nezměnila na tom, že časopis *Romano vodi* musel na okamžik upustit od vytváření pozitivního hlasu Romů a Romek, jenž čtenáře a čtenářky zve, aby se s ním identifikovali. V tomto duchu jsem Balážové prožívání (diskurzivního) konfliktu interpretovala jako výraz ztráty státoobčanského jazyka a domova. Tato ztráta se projevila ve formě nedůvěry.

Dále se nabízí otázka, nakolik je konstrukt národního státu schopen zahrnout „menšiny“ (hlas/hlasy menšin), které žijí na území jím kontrolovaném, neboť, jak se ukázalo, nacionalismus a anticikanismus (v nejrozličnějších podobách) jsou vzájemně těsně prolnuty. Anticikanismus Janáčkové umožnil upevnit etnický definovanou národní identitu, a to na úkor státoobčanského pojetí ideje národa, jež umožňuje vytvoření pozitivního romského diskurzu. Není tedy nijak překvapivé, že novinářka Balážová se ve svém osobním líčení toho, jak se cítí jako Romka, když je vystavená rasistickému diskurzu, dovolávala státoobčanského jazyka. V této souvislosti se jasně ukázalo, že (diskurzivní) praktiky Liany Janáčkové zpochybňují společné soužití mezi občany a občankami jedné země, to jest důvěru mezi lidmi, kteří mají ve veřejném prostoru a v sociální hierarchii různé postavení a kteří se cítí být příslušníky různých identit. Tím zcela zpochybňují velmi různorodé, ale společné občanské uspořádání a sdílený domov. Přesto se Janáčková nikdy před soudem nemusela zodpovídat z trestného činu hanobení národa podle paragrafu 355 či podněcování k nenávisti podle paragrafu 356 českého trestního zákoníku, protože většina členů Senátu ji tehdy (v dubnu 2008) k trestnímu stíhání odmítla vydat.¹⁰ Neboli – jak píše Balážová – mnoho politiků a političek mlčí.

10 *Deník.cz* 24. 4. 2008, Perknerová, K., Anketa: Senát Janáčkovou nevydal. Rozhodl správně? Dostupné z: https://www.denik.cz/z_domova/janackova_senat_nevydani_20080424.html [cit. 23. 11. 2024].

Problematické je to především proto, že diskurz Janáčkové – v kánonu s dalšími politiky a političkami v České republice i v dalších evropských zemích – podpořil vzestup extrémně pravicového hnutí. Jak zmiňuje Fekete (2014: 3), aktivity členů extrémně pravicových hnutí sahají od rasistických tirád a šíření nenávisti na internetu až po násilné trestné činy, zabíjení a hromadění zbraní pro „rasovou válku“. Po přistoupení ČR k Evropské unii mnozí čeští politici náležející k etablovaným politickým stranám (znovu)objevili extrémně pravicovou rétoriku, jež jim posloužila k legitimizaci politiky zaměřené proti romské menšině.¹¹ Je zajímavé, že politici jako Jiří Čunek, Tomáš Nepraš a Liana Janáčková byli členy etablovaných politických stran, díky čemuž možná někteří lidé považovali jejich výroky za v jejich očích legitimnější. Rozšířeným fenoménem tehdy byly rasisticky motivované žhářské útoky na romské občany: např. 19. dubna 2009 neonacisté zaútočili na dům romské rodiny ve Vítkově u Ostravy. Do domu naházeli Molotovovy koktejly, přičemž byli zraněni tři lidé. Domov této rodiny byl zničen. Tehdy dvouletá dívka Natálka utrpěla popáleniny druhého a třetího stupně na 80 procentech těla. 14. března 2010 vhodila neznámá osoba kolem čtvrté hodiny ranní Molotovův koktejl do místnosti v dřevěném finském domku ve čtvrti Bedřiška.¹² Dívka, která v místnosti spala, naštěstí dokázala láhev uhasit dříve, než se plameny stihly rozšířit po celém domě. Přesto tento útok vyostřil již tak dost konfliktní místní vztahy; mezi obyvateli a obyvatelkami této čtvrti se rozšířila nedůvěra a strach z dalších útoků, což vedlo k tomu, že začali přemýšlet o zformování domobrany (Ulrich 2024).

V ohraničeném moderním národním státě jde dle Balibara (1991 [1988]: 53–54) *nacionalismus* vždy ruku v ruce s rasismem, neboť rasismus je pro nacionalismus jakýmsi vnitřním doplňkem; představu o národu jakožto společenství zdánlivě stejných lze budovat pouze na vymezení se vůči prezentovanému jinému. Dle tohoto autora se tak reálně existující rozdíly či rozpory přesouvají do ideálního světa. Jak je popsáno v první části tohoto textu, neoliberální, tedy na volný a deregulovaný trh orientovaná politika je zároveň celosvětově doprovázena diskurzem, který chápe a kategorizuje chudobu jako morální selhání. Ve východní Evropě se to týká mnoha Romů a Romek, neboť, jak píše Mirescu (2011), pád berlínské zdi a s ním související systémové změny šly ruku v ruce s masovou chudobou a ztrátou práv mnoha Romů a Romek ve střední a východní Evropě; přechod od plánovaného hospodářství k volnému trhu vedl k zavírání mnoha nerentabilních továren, masové nezaměstnanosti a sociální nejistotě. Mirescu (2011) vysvětluje, že v tomto procesu přechodu byli Romové často propouštěni

11 *Aktuálně.cz* 19. 7. 2007, Macková, M., Čunek, Nepraš, Janáčková. Česku vládne »rompolitika«. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/cunek-nepras-janackova-cesku-vladne-rompolitika/r~i:article:470411/> [cit. 10. 7. 2020].

12 *Hospodářské noviny* 16. 3. 2010, Keményová, Z., Do romského domu vlétla zápalná láhev, str. 3.

jako první a zaměstnávání jako poslední. V důsledku toho trvale rostl počet sídlišť označovaných za „sociálně vyloučené lokality“ a lidí, kteří v nich žili (Gabal 2006, Čada 2015, Vašat 2021). Nejistý status Romů a Romek byl navíc doprovázen nedostatkem participace a spolurozhodování, a to i navzdory uznání Romů a Romek jakožto etnické menšiny a dalším právním úspěchům na mezinárodní úrovni (Mirescu 2011). Ve všeobecné atmosféře strachu, nedůvěry a nerespektu byla Romům a Romkám přisuzována odpovědnost za socioekonomické problémy, čímž se stávali terčem diskriminace a zločinů z nenávisti.

Co se týče zde pojednaného případu, díky anticikanismu mohla Janáčková zastírat a morálně legitimizovat sociální realitu, jež se skrývala za její segregační bytovou politikou. V tomto smyslu se hlasy, jež připomínaly občanská práva, mohly pro některé čtenářky či posluchače, a hlavně voliče a voličky, jevit jako zrádcovské, zejména když zchudnutí mnoha Romů a Romek a jejich okrajové postavení jakožto *aporoi* v moderní, resp. neoliberální společnosti bylo evidentní; jak ale k onomu zchudnutí došlo, to byla otázka, kterou si kladl jen málokdo, resp. jen málokdo na ni uměl či chtěl nahlas odpovědět. Janáčkové segregační bytová politika a problematické praktiky, které se za takovými politikami mohou skrývat (viz např. Kupka, Walach, Brendzová 2021), tudíž nebyly téměř nikdy veřejně tematizovány. Časopis *Romano vodi* z 21. srpna 2007 tehdy nejen kritizoval celkovou politickou situaci v České republice, ale navíc pod názvem „Bedřiška na rozcestí“ přinesl podrobnou reportáž o skutečných poměrech v této ostravské lokalitě. V tomto článku z roku 2007 se píše, že budoucnost čtvrti je nejistá. Její vývoj byl však každopádně určován mimo jiné i výše popsanou dialogicko-afektivní dynamikou.

Z němčiny přeložila Dana Bucharová

Prameny

Tisk a internetové zdroje

- Aktuálně.cz* 10. 7. 2007, Antoš, J., Jsem rasistka, zní z pásky výrok senátorky Janáčkové. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/jsem-rasistkazni-z-pasky-vyrok-senatorky-janackove/r~i:article:464706/> [cit. 27. 9. 2020].
- Aktuálně.cz* 19. 7. 2007, Macková, M., Čunek, Nepraš, Janáčková. Česku vládne »rompolitika«. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/cunek-nepras-janackova-cesku-vladne-rompolitika/r~i:article:470411/> [cit. 10. 7. 2020].
- Deník.cz* 24. 4. 2008, Perknerová, K., Anketa: Senát Janáčkovou nevydal. Rozhodl správně? Dostupné z: https://www.denik.cz/z_domova/janackova_senat_nevydani_20080424.html [cit. 23. 11. 2024].
- Hospodářské noviny* 16. 3. 2010, Keményová, Z., Do romského domu vlétla zápalná láhev, str. 3.
- Ostravský den* 18. 12. 1998, Hudeček, J., Bytové problémy hodlá úřad obvodu řešit i stěhováním, str. 3.
- Romano vodi* 21. 8. 2007, Balážová, J., Milí čtenáři, str. 1.
- Týden* 6. 8. 2007, Menschik, T., Vím přesně, co na lidi zabírá, str. 32.

Literatura

- Agha, A. 2007. Recombinant Selves in Mass Mediated Spacetime. *Language & Communication* 27 (3): 320–335. Dostupné z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S027153090700002X?via%3Dihub> [cit. 29. 5. 2022].
- Ahmed, S. 2014. *The Cultural Politics of Emotion*. Edinburgh: University Press.
- Aliance proti anticikanismu 2017. *Antiziganismus – ein Grundlagenpapier*. Dostupné z: <https://antigypsyism.eu/wp-content/uploads/2022/01/Grundlagenpapier-Antiziganismus-PRINT-19.09-1.pdf> [cit. 29. 5. 2022].
- Anderson, B. 2006 [1983]. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London & New York, NY: Verso.
- Anderson, B. 2008. *Představy o společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum.
- Bakhtin, M. M. 1981 [1975]. *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Bachtin, M. M. 1980. *Román jako dialog*. Praha: Odeon.
- Balibar, E. 1991 [1988]. Racism and Nationalism. In: Balibar, E., Wallerstein, I. (eds.). *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London & New York, NY: Verso, 37–67.

- Bamberg, M., Georgakopoulou, A. 2008. Small Stories as a New Perspective in Narrative and Identity Analysis. *Text and Talk* 28 (3): 377–396.
- Barrett-Fox, J. 2016. Peirce and Bakhtin: Object Relations and Their Effects on Consciousness. *The American Journal of Semiotics* 20 (1): 179–192. Dostupné z: <https://doi.org/10.5840/ajs2004201/44>. [cit. 29. 5. 2022].
- Benjamin, W. 1991. *Gesammelte Schriften I* (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Blommaert, J. 2009. Language, Asylum, and the National Order. *Current Anthropology* 50 (4): 415–441. Dostupné z: <https://doi.org/10.1086/600131>. [cit. 29. 5. 2022].
- Blommaert, J. 2015. Chronotopes, Scales, and Complexity in the Study of Language in Society. *Annual Review of Anthropology* 44: 105–116. Dostupné z: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-102214-014035> [cit. 29. 5. 2022].
- Bogdal, K.-M. 2011. *Europa erfindet die Zigeuner: Eine Geschichte von Faszination und Verachtung*. Berlin: Suhrkamp.
- Bourdieu, P. 1982. Les rites comme actes d'institution. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales* 43 (1): 58–63. Dostupné z: https://www.persee.fr/doc/arss_0335-5322_1982_num_43_1_2159 [cit. 29. 5. 2022].
- Bourdieu, P. 1994. *Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil.
- Busch, B. 2016. Gehört werden: Sprachrepertoire und Spracherleben im Zeichen sozialer Exklusion. *Forschung Sprache* 2: 38–48. Dostupné z: https://www.forschung-sprache.eu/fileadmin/user_upload/Dateien/Heftausgaben/2016-2/FA_3_Busch_Gehoert_werden.pdf [cit. 29. 8. 2021].
- Busch, B. 2020. Message in a Bottle: Scenic Presentation of the Unsayable. *Applied Linguistics* 41 (3): 408–427. Dostupné z: <https://doi.org/10.1093/applin/amaa001> [cit. 29. 5. 2022].
- Cortina Orts, A. 2022. *Aporophobia: Why We Reject the Poor instead of Helping Them*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Čada, K. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit*. Praha: GAC.
- Davies, B., Harré, R. 1990. Positioning: The Discursive Production of Selves. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20 (1): 43–63. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.1990.tb00174.x> [cit. 29. 5. 2022].
- Dixon, D. 1999. *Beyond Zero Tolerance*. Paper presented at the 3rd National Outlook Symposium on Crime in Australia, Mapping the Boundaries of Australia's Criminal Justice System. Canberra, Australian Institute of Criminology.
- Du Bois, J. W. 2007. The Stance Triangle. In: Englebretson, R. (ed.). *Stancetaking in Discourse: Subjectivity, Evaluation, Interaction*. Amsterdam: Benjamins, 139–182.

- Ekman, P. 1993. Facial Expression and Emotion. *American Psychologist* 48 (4): 376–379.
- End, M., Herold, K., Robel, Y. (eds.). 2009. *Antiziganistische Zustände: Zur Kritik eines allgegenwärtigen Ressentiments*. Münster: Unrast.
- Essed, Ph. 1991. *Understanding Everyday Racism: An Interdisciplinary Theory*. London: Sage.
- Fairclough, N. 1999. The Discourse of Social Exclusion. In: Reisigl, M., Wodak, R. (eds.). *The Semiotics of Racism: Approaches in Critical Discourse Analysis*. Wien: Passagen Verlag, 65–83.
- Fekete, L. 2014. *Pedlars of Hate: the Violent Impact of the European far Right*. London: Institute of Race Relations.
- Fiehler, R. 1990. *Kommunikation und Emotion: theoretische und empirische Untersuchungen zur Rolle von Emotionen in der verbalen Interaktion*. Berlin & New York, NY: De Gruyter.
- Gabal, I. 2006. *Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti*. Praha. GAC.
- Garfinkel, H. 1967. *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Gleason, Ph. 1991. Minorities (almost) All: The Minority Concept in American Social Thought. *American Quarterly* 43 (3): 392–424.
- Goodwin, M. H., Cekaite, A., Goodwin, Ch. 2012. Emotion as Stance. In: Peräkylä, A., Sorjonen, M. L. (eds.). *Emotion in Interaction*. New York, NY: Oxford University Press, 16–41.
- Gruber, H. 1996. *Streitgespräche: Zur Pragmatik einer Diskursform*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Gumperz, J. J. 1999. On Interactional Sociolinguistic Method. In: Sarangi, S., Roberts, C. (eds.). *Talk, Work and Institutional Order*. Berlin & New York, NY: De Gruyter, 453–471.
- Gunders, L. 2012. Immoral and un-Australian: The Discursive Exclusion of Welfare Recipients. *Critical Discourse Studies* (Routledge) 9 (1): 1–13. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/17405904.2011.632136> [cit. 29. 5. 2022].
- Hanks, W. 2006. Context, Communicative. In: Brown, K. (eds.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Elsevier Pergamon: 115–128.
- Heller, M., Pietikäinen, S., Pujolar, J. 2018. *Critical Sociolinguistic Research Methods: Studying Languages Issues that Matter*. London & New York, NY: Routledge.
- Hellgren, Z., Gabrielli, L. 2021. Racialization and Aporophobia: Intersecting Discriminations in the Experiences of Non-western Migrants and Spanish Roma. *Social Sciences* 10 (163): 1–17. Dostupné z: <https://www.mdpi.com/2076-0760/10/5/163> [cit. 29. 5. 2022].
- Hoffmannová, J., Müllerová, O. 1999. *Dialog v češtině*. Mnichov: Verlag Otto Sagner.

- Chakrabarty, D. 2002. Europa provinzialisieren: Postkolonialität und die Kritik der Geschichte. In: Conrad, S., Randeria, Sh., Römhild, R. (eds.). *Jenseits des Eurozentrismus: Postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, 283–312.
- Chovanec, J. 2020. “Those are not My Words”: Evasion and Metalingual Accountability in Political Scandal Talk. *Journal of Pragmatics* 158: 66–79. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.01.003> [cit. 29. 5. 2022].
- Jahr, S. 2000. *Emotionen und Emotionsstrukturen in Sachtexten: Ein interdisziplinärer Ansatz zur qualitativen und quantitativen Beschreibung der Emotionalität von Texten*. Berlin & New York, NY: De Gruyter.
- Jansen, Ch., Borggräfe, H. 2007. *Nation – Nationalität – Nationalismus*. Frankfurt & New York, NY: Campus Verlag.
- Jaworski, A., Thurlow, C. 2009. Taking an Elitist Stance: Ideology and the Discursive Production of Social Distinction. In: Jaffe, A. (ed.). *Stance: Sociolinguistic Perspectives*. Oxford & New York, NY: Oxford University Press, 195–226.
- Koller, V., Davidson, P. 2008. Social Exclusion as Conceptual and Grammatical Metaphor: a Cross Genre Study of British Policy-making. *Discourse & Society* 19 (3): 307–331. Dostupné z: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0957926508088963> [cit. 29. 5. 2022].
- Kostka, J. 2019. *Financing Roma Inclusion with European Structural Funds: Why Good Intentions Fail*. London: Routledge.
- Kreß, B. 2010. *Kooperation und Konflikt. Äußerungsstrukturen in Konflikten und Konfliktlösungen auf der Grundlage russischer und tschechischer literarischer Texte*. München: Otto Sagner.
- Kubát, M., Mejstřík, M., Kocian, J. (eds.). 2016. *Populismus v časech krize*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Kupka, P., Walach, V., Brendzová, A. 2021. The Poverty Business: Landlords, Illicit Practices and Reproduction of Disadvantaged Neighbourhoods in Czechia. *Trends in Organized Crime* 24 (2): 227–245. Dostupné z: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12117-020-09402-x> [cit. 29. 5. 2022].
- Lacan, J. 1997. *Das Seminar, Buch III (1955–1956): Die Psychosen*. Weinheim & Berlin: Quadriga Verlag.
- Latour, B. 2006 [1991]. *Nous n'avons jamais été modernes. Essai d'anthropologie symétrique*. Paris: La Découverte.
- Levitas, R. 2005. *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. New York: Palgrave Macmillan.
- Markus, T. A., Cameron, D. 2002. *The Words Between the Spaces: Buildings and Language*. London & New York, NY: Routledge.

- Marston, G. 2008. A War on the Poor: Constructing Welfare and Work in the Twenty-first Century. *Critical Discourse Studies* 5 (4): 359–370. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/17405900802405312> [cit. 29. 5. 2022].
- Martínez Navarro, E. 2002. Glosario para una sociedad intercultural. In: Conill, J. (ed.). *Aporofobia*. Valencia: Bancaja, 17–23.
- Milani, T., Levon, E. 2016. Sexing Diversity: Linguistic Landscapes of Homonationalism. *Language & Communication* 11 (51): 69–86. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2016.07.002> [cit. 29. 5. 2022].
- Millar, R. M. 2005. *Language, Nation and Power: An Introduction*. Houndsmill et al.: Palgrave.
- Mirescu, G. 2011. Introduction. In: Mirescu, G. (ed.). *Social Inclusion and Cultural Identity of Roma Communities in South-Eastern Europe*. Bern: Swiss Peace Foundation, 5–10. Dostupné z: https://www.files.ethz.ch/isn/128545/WP1_2011.pdf [cit. 1. 12. 2024].
- Peirce, Ch. S. 1992a [1894]. What is a sign? In: Peirce, Ch. S. (ed.). *The Essential Peirce: Selected Philosophical Writings*. Bloomington & Indianapolis IN: Indiana University Press, 4–10.
- Peirce, Ch. S. 1992b [1906–1908]. Excerpts from Letters to Lady Welby. In: Peirce, Ch. S. (ed.). *The Essential Peirce: Selected Philosophical writings*. Bloomington & Indianapolis, IN: Indiana University Press, 477–491.
- Rabinowitz, B. 2022. Defensive Nationalism: Where Populism Meets Nationalism. *Nationalism and Ethnic Politics* 28 (2): 143–164. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/13537113.2022.2031689> [cit. 29. 5. 2022].
- Reisigl, M., Wodak, R. 2001. *Discourse and Discrimination: Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Růžička, M. 2006. Geografie sociální exkluze. *Sociální studia* 3 (2): 117–132. Dostupné z: <https://doi.org/10.5817/SOC2006-2-117>. [cit. 29. 5. 2022].
- Said, E. W. 1979. *Orientalism*. New York, NY: Vintage.
- Schiffirin, D. 1984. Jewish Argument as Sociability. *Language in Society* 13 (3): 311–335.
- Schwarz-Friesel, Monika. 2013. *Sprache und Emotion* (UTB). 2., überarb. Aufl. Tübingen: Francke.
- Scott, M. B., Lyman, S. M. 1968. Accounts. *American Sociological Review* 33 (1): 46–62.
- Slaby, J., von Scheve, Ch. 2019. *Affective Societies: Key Concepts*. London & New York, NY: Taylor & Francis Ltd.
- Spitzmüller, J., Flubacher, M. Ch., Bendl, Ch. 2017. Soziale Positionierung: Praxis und Praktik: Einführung in das Themenheft. *Wiener Linguistische Gazette (WLG)* 18: 1–18. Dostupné z: https://wlg.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/p_wlg/812017/spitzmueller-flubacher-bendl-einf.pdf [cit. 22. 6. 2021].
- Squires, P. 2017. Community Safety and Crime Prevention: A Critical Reassessment. In: Tilley, N., Sidebottom, A. (eds.). *Handbook of Community Safety and Crime Prevention*. Abington: Routledge, 32–53.

- Thurlow, C. 2019. Semiotic creativities in and with space: Binaries and boundaries, beware! *International journal of multilingualism* 16 (4): 593–593.
- Tóth, J. 2010. *The Incomprehensible Flow of Roma Asylum-Seekers from the Czech Republic and Hungary to Canada*. Brussels: Center For European Policy Studies. Dostupné z: https://aeci.pitt.edu/15124/1/EU-Canada_paperToth_final.pdf [cit. 27. 5. 2021].
- Touraine, A. 1991. Face à l'exclusion. *Esprit* 169 (2): 7–13. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/24275018> [cit. 24. 7. 2022].
- Trlifajová, L., Pospíšil, F. 2023. Sekuritizace zespodu: Jak politiky nulové tolerance utvářely český sociální systém. *Romano džaniben* 30 (2): 15–40. Dostupné z: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10461869> [cit. 29. 5. 2022].
- Ulrich, J. J. 2024. *Dialogic-affective Entanglements in Contexts of Social Exclusion and Poverty: An Ethnography of a Local Housing Discourse*. Wien: Dissertation Universität Wien.
- van Dijk, A. 1984. *Prejudice and Discourse: An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*. Amsterdam & Philadelphia, PA: Benjamins.
- von Scheve, Ch. 2009. *Emotionen und soziale Strukturen: Die affektiven Grundlagen sozialer Ordnung*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Vašat, J. 2021. Přístupy využívané v sociální práci v sociálně vyloučených lokalitách. *Sociální práce/Sociálna práca* 21 (3): 36–52.
- Vološinov, V. N. 1973. *Marxism and the Philosophy of Language*. New York, NY & London. Seminar Press.
- Vološinov, V. N. 1976. *Freudianism: A Marxist Critique*. New York, NY et al.: Academic Press.
- Wacquant, L. 2009. *Prisons of Poverty*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- Wetherell, M. 2013. Affect and Discourse: What's the Problem? From Affect as Excess to Affective/Discursive Practice. *Subjectivity* 6 (4): 349–368. Dostupné z: <https://doi.org/10.1057/sub.2013.13> [cit. 29. 5. 2022].
- Wierzbicka, A. 2009. Language and Metalanguage: Key Issues in Emotion Research. *Emotion Review* 1 (1): 3–14.
- Wirth, L. 1945. The Problem of Minority Groups. In: Linton, R. (ed.). *The Science of Man in the World Crisis*. New York, NY: Colombia University Press, 347–372.
- Wodak, R. 2009. *The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Wodak, R., Cillia, R. De, Reisigl, M., Liebhart, K., Kargl, M., Hofstätter, K. 1998. *Zur diskursiven Konstruktion nationaler Identität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Young, D. 1932. *American Minority Peoples: A Study in Racial and Cultural Conflicts in the United States*. New York, NY: Harper & Brothers.

Nerecenzovaná část

Spomienky na počiatky môjho zapojenia do hnutia za práva Rómov²

Anna Koptová v roku 1995 | Súkromný archív autorky

Väčšina ľudí pozná Annu Koptovú ako prvú rómsku političku, ktorá ako poslankyňa zasadla po revolúcii v slovenskom parlamente. Dosiahla oficiálne uznanie Rómov ako národnostnej menšiny, v roku 1991 bol schválený jej návrh na zriadenie nultých ročníkov základných škôl a vznik profesionálneho rómskeho divadla Romathan, pod jej vedením sa začína vydávať prvý rómsky týždenník *Romano ľil*. Na podnet dobrovoľníkov z divadla Romathan vznikla Nadácia Dobrá rómska vília Kesaj, ktorú od roku 1997 Anna Koptová vedie. V rámci tejto činnosti pomáhala vytvoriť tiež koncepciu výchovy, vzdelávania a kultúrneho rozvoja Rómov na Slovensku, ktorá vyústila do založenia Strednej umeleckej školy, Súkromného gymnázia a Súkromnej základnej školy v Košiciach. V nadácii pod jej vedením fungovala šesť rokov Kancelária právnej ochrany

etnických menšín, vydala publikácie Biela kniha s desiatkami prípadov porušenia ľudských a občianskych práv Rómov. Dva prípady sa dostali až na Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu. Anna Koptová sa významnou mierou podieľa aj na rozvoji rómskeho jazyka a literatúry. Okrem vlastnej tvorby (jej tri básne vyšli v roku 1990 v zbierke poézie *Kale ruží* pripravenej Milenou Hübschmannovou) a prekladov do rómciny (napríklad divadelné predstavenia Romathanu *Krvavá svadba*, *Cigáni idú do neba* či zbierka básní Milana Rúfusa *Nové modlitbičky*) sa podieľala na standardizácii rómskeho jazyka pod záštitou vlády SR a vydaní viacerých lingvistických publikácií ako sú pravidlá rómskeho jazyka, učebnica rómciny pre základné a stredné školy, slovensko-rómsky a rómsko-slovenský slovník.

1 Anna Koptová v súčasnej dobe pôsobí v Nadácii Dobrá rómska vília Kesaj. E-mail: nadaciakesaj@gmail.com

2 Ako citovať: Koptová, A. 2024. Spomienky na počiatky môjho zapojenia do hnutia za práva Rómov. *Romano džaniben* 31 (2): 101–134.

Je držiteľkou medzinárodnej ceny Šaip Jusufa za celoživotné dielo v oblasti rómskeho jazyka a kultúry, ktorú dostala v roku 2013 v Belehrade pri príležitosti vyhlásenia medzinárodného dňa rómskeho jazyka a v roku 2023 jej bolo prezidentkou Zuzanou Čaputovou udelené štátne vyznamenanie Rad Ľudovíta Štúra II. triedy za mimoriadne zásluby o ľudské práva a slobody a ich ochranu.

Cesta Anny Koptovej, rodenej Klempárovej, k politickej angažovanosti a záujmu o národnostnú emancipáciu Rómov však začala už na začiatku sedemdesiatych rokov, kedy študovala na Katedre novinárstva FF UK v Bratislave a stala sa členkou Slovenského zväzu mládeže. Vďaka svojim aktivitám a tiež povesti svojho otca, primáša folklórneho súboru Magura, spoznala ďalšie osobnosti, medzi nimi aj Elenu Lackovú či Milenu Hübschmannovú. Už ako vyštudovaná novinárka sa potom zúčastnila v roku 1978 druhého Svetového kongresu Rómov v Ženeve, na ktorý ju pozval rómsky lekár a v tej dobe prezident Medzinárodnej rómskej únie (IRU), Ján Cibula. Tieto historické súvislosti, ako aj silné rodinné zázemie zásadným spôsobom formovali život a verejné pôsobenie Anny Koptovej pred i po roku 1989 až do súčasnosti. Pretože jej pôsobeniu od deväťdesiatych rokov bolo v médiách venované viac pozornosti, poprosili sme pani Koptovú o jej vlastnú reflexiu obdobia prežitého v socialistickom Československu.

Anna Koptová sa narodila v Slovenskej Vsi, v malej dedinke neďaleko podtatranského mestečka Kežmarok, od sedemdesiatych rokov žije v Košiciach.

Trocha rodinnej histórie

Niekedy v dvadsiatych rokoch 20. storočia sa otec mojej mamy Alexander Dunka bez vedomia a súhlasu richtára dediny potajme dohodol s miestnym gazdom na odkúpení jeho rodinného domu, a tento malý fígel' mu umožnil stať sa oficiálnym občanom obce. Nakoniec, diskusia o tom, či dedo nemal aj iné ako rómske gény, neprestáva dodnes. Totiž nielen Rómovia, ale aj dedinčania, ho oslovovali vždy ako „gadžo“, nikdy nie inak. Možno aj preto, že mal svetlú pleť a modré oči. Starí rodičia v Slovenskej Vsi, a potom neskôr aj v neďalekej dedine Výborná, bývali v priestranných gazdovských domoch, s pamätnými „rozprávkovými“ obrovskými pecami, na ktorých sa dalo spať. Pamätám si aj veľké záhrady plné ovocných stromov a tiež hydinu a domáce zvieratá, ktoré dedo s babkou chovali. Starí rodičia spolu s mojou mamou dlhé roky slúžili, či skôr sa starali o domácnosť a hospodárstvo rodiny Badányiovcov s dávnymi šľachtickými koreňmi, ktorá žila v miestnom kaštieli. Keď si moja mama brala môjho otca (oficiálne v júli 1944), jeden z posledných potomkov tohto šľachtického rodu jej daroval svadobné veno – okrem oblečenia, dekoratívnych posteľných prikrývok, ozdobných lúčok, nábytku aj množstvo iných vecí, ktoré sa v našej rodine potom roky opatrovali a zachovávali. To sme už bývali v Kežmarku. Vzdialení príslušníci tejto rodiny, ktorí zostali žiť v Slovenskej Vsi aj po roku 1948, na moju mamu nezabúdali. Zavše nás navštívili, keď prichádzali do mesta si vybaviť nejaké vlastné veci. To

sa vtedy u nás len pošuškávalo: „*E Badanka avlas k'amende, la daba bešel andre kuchňa.*“ Vedeli sme, že vtedy ich nemáme v ich debate vyrušovať.

Rodina Klempárovcov v dedine Veľká Lesná, odkiaľ pochádza môj otec Gustáv, tiež mala status rodiny, ktorá udržiava dobré a korektné vzťahy nielen s uznávanými autoritami obce (starosta, notár, farár, krčmár) ale aj so susedmi a ostatnými dedinčanmi. Bez týchto muzikantov sa v širokom okolí a na všetkých sociálnych úrovniach nezaobišla žiadna zábava, svadba alebo iná spoločenská, či cirkevná udalosť. Starý otec, Lazar Klempár, sa do histórie tejto dediny v päťdesiatych rokoch zapísal aj ako sponzor, keď venoval peniaze na výstavbu dedinskej krčmy. Štedrý čin môjho deda si do nedávnej minulosti živo pripomínali aj najstarší miestni obyvatelia, ako sa o tom presvedčili moja sestra Rozália a brat Vojtech pri jednej z návštev.

Všetky domce v dedine boli drevené, a hoci vraj ten dedov a tiež dom mojich rodičov patrili podľa pamäti mojej najstaršej sestry Terézie (narodila sa v roku

Anna Koptová (Klempárová) so staršími sestrami Teréziou a Margitou | Slovenská Ves, okolo roku 1957 | Súkromný archív autorky

1944) medzi najväčšie a najkrajšie, môj otec sa rozhodol postaviť pre rozrastajúcu sa rodinu murovaný dom, prvý taký v dedine. Spoločenský status Klempárovcov v tejto dedine bol nadštandardný. Na konci päťdesiatych rokov otca ale oslovili funkcionári z kežmarského podniku Tatralan, ktorí ho poznali ako vychýreného znalca a interpreta goralskej muziky, s ponukou, aby viedol ľudovú hudbu folklórneho súboru Magura. Pamätám si, že v deň, keď sme už všetci sedeli v autobuse na ceste do Kežmarku – v októbri 1959, mala som vtedy skoro šesť rokov – dedinčania stáli vonku, lúčili sa s nami a viacerí aj plakali.

O tom, čo sa dialo počas druhej svetovej vojny, by vedel rozprávať môj otec. O svojich zážitkoch hovorieval počas večerných seáns, keď k nám v šesťdesiatych až sedemdesiatych rokoch v Kežmarku prichádzali príbuzní hlavne z otcovej strany a počas dlhých večerov sa pripomínali všelijaké príbehy.

V širokej rodine sa vie o tom, že môj otec behom vojny rukoval ako vojak, a to dvakrát. Prvýkrát v roku 1943 pri povinnom odvode, druhýkrát na začiatku jari 1945, keď rukoval za svojho mladšieho brata, ktorého odvádzali na front napriek tomu, že bol vážne chorý. Otec nedovolil, aby chorého brata odviekli a tak išiel na front sám. Našťastie sa vrátil živý. Pomáhal nielen ako vojak ale aj ako partizánska spojka. Informoval partizánske skupiny o pohybe nemeckých vojsk. Otec bol okrem iného aj dobrým lyžiarom. Zimy v oblasti Spiša a Zamaguria, kde rodiny mojich rodičov žili, zvyčajne trvali dlhšie, boli studené a plné snehu. Podľa rozprávania mojej najstaršej sestry si otec sám zhotovil lyže a naučil sa lyžovať. V čase, keď verejná doprava takmer neexistovala, to bola jednoducho nutnosť. Túto zručnosť využíval, keď sa potreboval dostať napríklad z Veľkej Lesnej do Slovenskej Vsi, či kdekolvek inde, využil ju aj počas vojny. Raz v zime, keď smeroval na lyžiach k partizánom do okolia ružomerských hôr, boli nemeckí vojaci rýchlejší: zajali partizánov a medzi nimi aj môjho otca. Postrieľali ich. Otca zachránili len padajúce mŕtve telá, ktoré ho celkom prikryli.

Dedo z matkinej strany spomínal na chvíle, keď Nemci prišli do dediny (Slovenská Ves, Výborná) a na to, ako Rómovia utekali pred nimi do neďalekých lesov. V panike nikto si nespomenul na moju najstaršiu sestru, ktorá zostala ležať v kolíske. Bolo veľkým rizikom vrátiť sa po ňu do rozstrieľaného domu. Dedo však neváhal. Vrátil sa a ani nie ročné dieťa zachránil.

Po skončení vojny noví miestni funkcionári otca zaangažovali ako sudcu z ľudu. Túto dobrovoľnú a čestnú funkciu vykonával v meste Spišská Stará Ves, ktorá bola centrom Zamaguria, teda oblasti, kde rodina môjho otca žila. Naďalej, teda aj po vojne však rodinu živila predovšetkým muzika.

Škola bola mojím druhým domovom, študovali sme všetci

Moje spomienky z detstva začínajú byť jasnejšie až z obdobia, keď sme sa presťahovali do Kežmarku a keď som vzápätí nastúpila do základnej školy. Pochádzam z početnej rodiny. Mám, mala som, 8 ďalších súrodencov. Moji rodičia vedeli, že vzdelanie nám otvorí cestu k lepšiemu životu, preto sa snažili, aby nám nič nechýbalo.

Potom, ako sme sa v októbri 1959 presťahovali do Kežmarku, podnik Tatraľan, zameraný na spracovanie ľanu, otca zamestnal ako robotníka. Z platu vedúceho ľudovej hudby folklórneho súboru Magura by rodinu neuživil, nuž v Tatraľane ho zamestnali ako človeka, ktorý

robil všetko, čo akurát bolo potrebné urobiť, premiestniť, opraviť. Takže o šiestej ráno nastupoval do roboty, okolo tretej poobede prišiel domov a pravidelne trikrát týždenne od 19. do 22. hodiny chodil do Magury na návky. Mama sa starala o rodinu a neskôr okolo rokov 1962 – 1963 tiež začala pracovať ako robotníčka v Tatraľane pri spracovaní ľanu. Pamätám sa na časy, keď som ľutovala svojich najmladších súrodencov Dušana a Darinu, ktorí ráno museli vstávať okolo piatej, lebo rodičia nosili sestru do jasiel a brata do škôľky. V Kežmarku nebolo ľahké hupkom sa prispôbiť mestskému životu, ale pomaly sme začali žiť taký bežný, jednoduchý, neprovokujúci a nekonfliktný život... a ja som sedela na parapete okna v našej obývačke, učila som sa a čítala knihy. Veľa kníh. To, čo bolo v knihách, učebniciach, novinách, to bola pre mňa pravda.

Do prvej triedy som nastúpila o nejaký týždeň neskôr ako ostatní žiaci, takže pre mňa už nemali učebnice. Dali mi len jednu knihu – akúsi čítanku, staršiu učebnicu. Netrápilo ma to, lebo bola plná pekných farebných obrázkov. A navyše tam bola ešte jedna staršia učiteľka, ktorá sa pre mňa stala akoby druhou mamou. Bola to dobrá učiteľka. Vlastne, keď si spomínam na svoje školské časy, vždy sa mi vybaví tváre mojich učiteľov, tých, ktorí mi „videli do žalúdka“, ktorí ma povzbudzovali a pomáhali mi. Moja nová triedna učiteľka z druhého-tretieho ročníka, pani Bajtošová, mi cez veľkú prestávku kládla na lavicu desiatu – vrecúško s domácimi koláčmi. Veľmi som sa hanbila pred ostatnými žiakmi, ale ona mi tie koláče dávala takým spôsobom, aby odvrátila pozornosť ostatných žiakov. Vo štvrtom-piatom ročníku ma iná triedna učiteľka nezabudla vždy pochváliť pred celou triedou. Vždy sa zaujímala o všetko, s čím som bola spojená. Vtedy sme do tried dostávali noviny. Hoci učelia chceli, aby sme ich čítali a vedeli, čo sa deje doma, čo v zahraničí, nikto okrem mňa ich nečítal. Toto si moja učiteľka všimla a povzbudzovala ma. Už vtedy som veľa čítala. Zaujímali ma informácie. Ako vznikajú, kde vznikajú, prečo vznikajú. A závidela som poštárom, lebo podľa mňa poštári boli prví, kto sa k tým novinám dostali. Neskôr som si uvedomila, že k novinám sa ako prví dostávajú ľudia, ktorí pracujú na pošte, lebo oni ich rozdeľujú poštárom. A potom ešte neskôr som si povedala, že nie, prví, ktorí sa k informáciám dostávajú, sú ľudia, ktorí tie noviny robia. A tak som sa asi v siedmom ročníku spýtala pani triednej učiteľky na akú strednú školu by som sa mala prihlásiť, keď sa chcem stať novinárkou. Učiteľka v tom úžase mi v prvej chvíli nevedela odpovedať, ale neskôr mi poradila, aby som išla na takú strednú školu, ktorá ma najlepšie pripraví na prijímacie pohovory na vysokú školu, teda na novinárstvo. A odvtedy som vedela, čo chcem v živote robiť. Zo všetkého najviac som chcela ísť na vysokú školu. A rodičia a učelia ma v tom všemožne podporovali.

Aj dnes v duchu ďakujem učiteľovi, ktorý mi na pohovoroch položil otázku po tom, čo mi písomná časť prijímacích skúšok z matematiky nedopadla veľmi

priaznivo: „A prečo chcete študovať na našej škole?“ A ja som mu odpovedala: „Lebo štúdiom na strednej všeobecno-vzdelávacej škole (predchodca dnešného gymnázia) sa najlepšie pripravím na prijímacie skúšky na vysokú školu, na štúdium novinárstva.“ Pozrel sa na mňa, pokýval hlavou a povedal: „Dobre.“ Potom som na tejto škole tri roky bojovala s matematikou, chémiou a fyzikou, lebo v mojom okolí som nenašla nikoho, kto by ma tieto predmety zrozumiteľne doučoval. Šťastena však bola na mojej strane. Maturitná skúška z matematiky mi vyšla nadmieru úspešne. Nakoniec najšťastnejší bol práve učiteľ matematiky – bolo to vysvedčenie aj pre neho. Zdá sa, že stretnúť na ceste životom dobrých, vnímavých, chápacích a empatických ľudí, tak ako sa to podarilo mne až do času skončenia vysokej školy, je akoby ste vyhrali v lotérii prvú cenu. V roku 1972 ma prijali na Katedru novinárstva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

Rodičom vždy záležalo na našom vzdelaní. Moja najstaršia sestra Terézia bola hádam prvá Rómka, ak nie na celom Slovensku, tak určite vo Východoslovenskom kraji, ktorá v roku 1960 išla na strednú školu do Levoče a aj ju dokončila. O rok neskôr išiel na konzervatórium do Košíc aj môj najstarší brat Vojtech, úspešne ho absolvoval a stal sa učiteľom hudby v ľudovej škole umenia. Aj môj mladší brat Dušan sa živil, a stále živí, hudbou. Medzitým, v roku 2007, na Prešovskej univerzite dokončil bakalárske štúdium ako majster odborného výcviku a v roku 2013 získal magisterský titul ukončením štúdia odboru špeciálna pedagogika-učiteľstvo na Univerzite Jana Amosa Komenského v Prahe. Teda je z neho pedagóg i hudobník zároveň.

Sestru Darinu neprijali na Konzervatórium v Košiciach bez udania dôvodu. Po apríli roku 1978, potom, čo som sa zúčastnila na svetovom kongrese Rómov v Ženeve, som sa stala, ako mi povedali na ŠTB, „nepriateľom československého ľudu“. Naša rodina sa dostala do hľadáčika režimu a začali sa na mňa valiť podozrenia z možnej kolaborácie s tzv. „protisocialistickými živlami“.

Keď rodičia už na Darinino hudobné vzdelanie rezignovali, ktosi im poradil, aby sa obrátili na žilinské konzervatórium a dodatočne sa uchádzali o prijatie. Šťastie sa usmialo aj na moju sestru. Učitelia kvitovali, že hrá na husliach, ale nakoniec ju prijali na štúdium operného spevu. Po šiestich rokoch štúdia nastúpila do divadla v Banskej Bystrici ako zboristka a v opere spievala celý svoj pracovný život. Medzitým, čo spievala v opere, vyštudovala vysokú školu a aj ona sa stala učiteľkou v základnej umeleckej škole – v Banskej Bystrici. Prípady ostatných súrodencov sú podobné.

Hoci už naši rodičia nie sú s nami, naše „ďakujeme“ nedokáže vystihnúť podstatu toho, čo k nim stále cítime.

Členkou zväzáceho aktívu a stretnutie s Milenou Hübschmannovou

V roku 1972 sa po prvýkrát v histórii na štúdium na Katedre novinárstva na Filozofickej fakulte UK v Bratislave prihlásili v tom istom školskom roku dvaja Rómovia. Teda ja a Marián Pivoň. A bolo prekvapujúce, že nás obidvoch zobrali. Mňa síce až na odvolanie, po osobnej intervencii Emila Kadnára, vedúceho pedagóga otvárajúceho sa 1. ročníka, ale nakoniec zobrali. Emil Kadnár, známy ako šéfredaktor týždenníka *Bojovník*, ktorý vydával Zväz protifašistických bojovníkov na Slovensku, začal pracovať na katedre novinárstva práve v školskom roku 1972/73 a bol aj členom skúšobnej komisie na mojich prijímacích pohovoroch.

Pravdepodobne som na neho a na ostatných dvoch skúšajúcich zapôsobila – môj brat Bela, ktorý ma so svojou priateľkou Milkou sprevádzal, sa ma po skončení pohovoru pýtal, čo sa dialo vo vnútri, lebo podľa neho to nemohla byť skúška, ale dobrosrdečná debata sprevádzaná výbuchmi smiechu. V oznámení, ktoré som dostala domov asi o dva týždne neskôr, stálo čierne na bielom, že prijímacie skúšky som vykonala úspešne, ale pre nedostatok miesta ma neprijímajú. A že proti tomuto rozhodnutiu môžem podať odvolanie. Skôr, ako som sa k napísaniu odvolania odhodlala, nám poštárka doniesla telegram od pána Kadnára – výzvu na telefonický rozhovor. Vzrušenie bolo na najvyššom stupni. Prečo sa chce so mnou rozprávať? Čo chce? Keď sme sa telefonicky spojili, jeho prvé bolo, či som už napísala odvolanie, a ak som to ešte neurobila, nech tak urobím hneď. A potom sa ma ešte spýtal, či je môj otec členom komunistickej strany. A to bol práve ten, nie kamienok, ale balvan úrazu. Môj otec bol dlhé roky členom strany, no po roku 1968, keď do Československa vstúpili vojská varšavskej zmluvy, ho vylúčili pre pasivitu a vraj za neplatenie členského príspevku. Podľa môjho otca na členstvo rezignoval on sám. Už dlhšiu dobu bol vážne chorý a lekári na Slovensku mu nedávali nijakú nádej na vyliečenie. Otec využil príležitosť a prijal ponuku svojej sestry Ilony, ktorá sa vydala a so svojou rodinou žila v Krakove, a odišiel sa liečiť do Poľska. Liečba zaúčinkovala a otec sa po dlhom liečení vyliečil. No medzitým funkcionári podnikovej základnej organizácie komunistickej strany, ktorá ho zamestnávala, otca zo strany vylúčili. A tento fakt, že otec bol zo strany vylúčený, rozhodoval o tom, či ma na vysokú školu zoberú alebo nie. Šťastie a pán Kadnár stáli pri mne. O pár dní neskôr som dostala nové oznámenie. Odvolanie bolo úspešné. Od septembra v roku 1972 som teda mohla študovať na Katedre novinárstva FF UK v Bratislave.

Môj spolužiak, Marián Pivoň, sa v priebehu štúdia dostal do ostrého konfliktu s pedagógmi. Kritizoval komunistických pohlavárov a politiku komunistickej strany, nevedel sa stotožniť s diktátom systému voči takmer všetkým zložkám spoločnosti, voči menšinám aj voči Rómom. Jeho rozhovory a diskusie so spolužiakmi, ale aj s pedagógmi, boli nekompromisné. Ani po

dohováraní spolužiakmi a tiež učiteľmi, aby zmiernil svoju rétoriku, od svojich názorov neustupoval. Ako študent dosahoval dobré výsledky, ale nakoniec, v treťom ročníku, musel katedru opustiť.³

V tom čase na bratislavských internátoch bývalo sedem-osem rómskych vysokoškolských študentov. Medzi nimi boli traja súrodenci z Michaloviec, z ktorých chlapec študoval chémiu na Prírodovedeckej fakulte UK, dievčatá filozofiu a cudzie jazyky na Filozofickej fakulte UK, ďalší dvaja chlapci, jeden z obce Brekov pri Humennom, druhý z oblasti Záhoria, študovali na Stavebnej fakulte Slovenskej technickej univerzity, ďalší dvaja chlapci, tiež súrodenci, študovali na Vysokej škole múzických umení. Vytvorili sme malú priateľskú skupinu, o ktorej sa dozvedeli aj mládežnícki funkcionári. Vraj sa schádzajú nejakí rómski študenti a „kujú pikle.“ Áno, uvedomovali sme si, že niečo nie je v poriadku, pripomínali sme si, že „socialistické výdobytky komunistickej ideológie“ v Československu ochraňovali vojská Varšavskej zmluvy a Mariánov „rebelujúci prípad“ a napokon aj jeho koniec ako študenta nám tiež čo to napovedal. Boli sme ale mladí, študovali sme, zabávali sme sa, žartovali, nechceli sme riešiť problémy iných ľudí a určite sme nechceli bojovať proti režimu a ani s režimom. Stalo sa však, že prišli za nami funkcionári zo SZM a ponúkli nám členstvo v Slovenskom ústrednom výbore Socialistického zväzu mládeže s návrhom na spoluprácu, pretože v tom čase zväz „akoby zhodou okolností“ zriaďoval svoj nový orgán, Aktív SÚV SZM pre prácu s cigánskou mládežou, a hľadal mladých, aktívnych, vzdelaných Rómov, ktorí by mohli byť pre ostatnú rómsku mládež vzorom. No, tiež sme pochopili, že systém nás, tú malú skupinku rómskych študentov, chce rozdeliť a eliminovať všetky naše prípadne úmysly „podkopávať základy socialistického zriadenia“ (čo sme, ako som uviedla, nemali v úmysle). Vedúcim tohto aktívu bol právnik Vincent Danihel, dlhoročný zväzový funkcionár a aktivista. Marián túto ponuku radikálne odmietol. My ostatní sme váhali a v tichosti sme uvažovali o možných následkoch v prípade, ak členstvo tiež odmietneme. Bolo obdobie normalizácie, komunistická strana čistila svoje rady od nelojálnych členov (to bol aj prípad môjho otca) a v spoločnosti sa zvyšoval strach z prenasledovania ľudí, ktorí sa odvážili prejaviť svoj názor. Bola to však aj výzva, aby sme sa ako oficiálni zväzáci dostali priamo do terénu, do dedín, do škôl, do osád, aby sme prišli na koreň taktík a politických stratégií vládnucej strany, aby sme pochopili, čo režim plánuje robiť s nami ako „občanmi cigánskeho pôvodu“. Nevyrastala som v rómskej osade a ako študentka novinárstva som chcela poznať tamojšie podmienky a pochopiť príčiny a následky

3 V roku 1977 sa Marián Pivoň počas základnej vojenskej služby pokúsil o útek cez hranice do Rakúska, ale nepodarilo sa mu to (Pejčoch, I., 2018, Teroristické metody při překonávání státní hranice. *Paměť a dějiny* 12 (2): 44). Marián Pivoň sa v roku 1991 stal členom Rady vlády SR pre národnosti, spolu s Deziderom Bangom, Deziderom Oláhom, neskôr s Vincentom Danihelom, Františkom Oláhom (Mojžišová, K. 2014. *Kalendárium kultúry Rómov na Slovensku po roku 1918*. Košice: MECCEM, s. 70) – pozn. red.

procesov, ktoré systém servíroval, ale nedovolil nám vysloviť svoj názor. Ak si dobre pamätám, členmi aktívu sme boli ja, Milan zo Záhoria a Miro z Brekova. Ostatní pozvanie neprijali a ako dôvod uvádzali študijný režim a rozvrh. Žili sme v období permanentného konfliktu alternatív, v priestore, v ktorom ideológia síce ponúkala občanom teoretické možnosti pokojného, bohatého a šťastného života, ale v reálnom živote nedokázala vytvoriť podmienky na ich uskutočnenie.

Reálnu situáciu Rómov som začala skutočne vnímať až po vstupe do zväzacieho aktívu, po osobných návštevách v obciach a osadách. Tieto nové skúsenosti kolidovali s mojimi skúsenosťami z prostredia našej rodiny. Moji rodičia mali prácu, moji starší súrodenci študovali, a to na školách, ktoré si sami vybrali, a v tomto ohľade sme sa nelíšili od priemernej nerómskej slovenskej rodiny. Nakoniec po mnohých stretnutiach s pracovníkmi národných výborov v mestách a obciach s početnejším rómskym obyvateľstvom, učiteľmi v školách, rómskymi mládežníkmi a funkcionármi, som bola zmätená a dezorientovaná. Namiesto toho, aby som horlivo propagovala myšlienky a výdobytky socialistického systému a socialistického zriadenia, ako sa to odo mňa ako oficiálnej členky zväzacieho aktívu očakávalo, akosi som nevedela prijať fakt, že na Slovensku, napriek deklarovaným snahám režimu začleňovať Rómov do celospoločenských procesov, výrazne početná skupina detí a mládeže prežíva v osadách, v podmienkach ohrozujúcich ich zdravie a život. Že napriek snahám postupne likvidovať osady a sťahovať rodiny do dedín a miest, prideľovať im štátne byty, doslova dohliadať na zamestnanosť a kontrolovať školskú dochádzku rómskych detí, napriek tomu všetkému, žijú bez kanalizácie, pitnej vody, elektriny, bez systémových štátom dotovaných možností zachraňovať holý život, ale aj rozvíjať ich tradície, jazyk, kultúru. V obciach a osadách síce boli Rómovia akoby odrezaní od civilizovaného sveta a táto situácia mohla aj pôsobiť tak, že sa tradície, kultúra a jazyk mali šancu zachovať, lenže táto ochrana, ale skôr aj defenzíva, týchto ľudí držala v obmedzenom priestore, ktorý im nedal voľne dýchať. Chýbala systémová ochrana štátu, ktorá by umožňovala civilizovaný intelektuálny rozvoj jednotlivca a zároveň tiež Rómov ako skupiny.

Na konci šesťdesiatych rokov prišla do Rakús, dedinky neďaleko Kežmarku, Milena Hübschmannová, aby sa učila rómsky jazyk priamo od Rómov a mapovala ich život v ich autentickom prostredí. Nemohla obísť našu rodinu – hudobnícka rodina Klempárovcov bola v Kežmarku a v jeho širšom okolí známa a populárna nielen medzi Rómami ale aj medzi verejnými osobami, úradníkmi, funkcionármi. Kapela, ktorú môj otec viedol ako vedúci hudobnej zložky folklórneho súboru Magura, sa neraz starala o „rozptýlenie“ vysokých funkcionárov, ktorí sa stretávali v účelovom zariadení Ústredného výboru KSČ v obci Tatranská Javorina. Milena Hübschmannová nás niekoľkokrát navštívila a okrem iného nahrávala na svoj magnetofón rozprávanie mojich rodičov a mojej najstaršej sestry, ktorá v tom čase už pracovala ako učiteľka v materskej škole. Ja si Milenu Hübschmannovú pamätám ale až z obdobia, keď som skončila vysokú školu v roku 1977. Začali sa akurát moje

posledné prázdniny a práve v tom čase prišla na návštevu k mojej sestre. Takmer sme sa zrazili vo dverách, keď ja som odchádzala a Milena so svojím ďalším kolegom klopala na dvere. Keď sa Milena dozvedela, že do práce nastupujem až v auguste, navrhla mi, aby som sa pripojila k nim a absolvovala s nimi dvojtyždenný „zájazd“ po rómskych osadách. Neváhala som, pre mňa ako čerstvú redaktorku to bola skvelá príprava na každodennú novinársku prácu, doslova som prahla po nových informáciách, poznatkoch, skúsenostiach.

Na tejto „ceste“ som spoznala aj pani Elenu Lackovú. Jej veľký osud, jej veľkú životnú drámu: Roky svojho života pomáhala budovať správnu a spravodlivú spoločnosť, no v časoch normalizácie, po roku 1968 a po zániku Zväzu Cigánov-Rómov sa jej angažovanosť dostala do nemilosti komunistických funkcionárov. Medzitým jej na večnosť odišiel aj manžel a živiteľ rodiny. Myslím, že v dobe, keď som ju spoznala, prežívala veľmi náročné obdobie a hľadala všetky možné cesty ako sa postarať o seba a o rodinu. U nej doma som čítala rukopisy jej rozprávok, tak v slovenskom ako i rómskom jazyku. Bola som nadšená, že som stretla takú odvážnu, odhodlanú ženu, matku, spisovateľku. A zároveň som bola smutná, pretože som cítila, že veci sa nedejú správne a spravodlivo. Prečo ju režim drží v ústraní, prečo túto pracovitú a odhodlanú ženu nepredstavuje ako vzor nielen pre samotných Rómov, ale aj celú slovenskú verejnosť? Z Prešova som odchádzala so zmiešanými pocitmi, ale s vierou, že pri najbližšej príležitosti o životnom príbehu tejto vzácnej ženy napíšem do novín, v ktorých budem o mesiac už aj pracovať ako redaktorka. Aj som neskôr napísala, ale redakcia mi text bez vysvetlenia odmietla uverejniť – ďalšie sklamanie s veľkým otáznikom na konci. V Prešove sme pobudli pár dní, cieľom cesty bola Budapešť. Zoznámila som sa tam s verejne etablovanými rómskymi umelcami, spisovateľmi, výtvarníkmi. Svojimi knižnými publikáciami ma prekvapil najmä József Cholli Daróczi, spisovateľ, básnik a literárny prekladateľ a pedagóg. Pri inej príležitosti, ale až po nežnej revolúcii, som sa zoznámila s jeho sesternicou – etnologičkou a novinárkou – Ágnes Daróczi. Táto pre mňa nová realita, oproti Slovensku, ma prinútila položiť si viacero otázok. A prečo také osobnosti nemáme aj na Slovensku, alebo ak sú, prečo o nich nevieme? Veď ako redaktorka by som o nich mala aspoň vedieť, ak nie už aj písať!

Po kongrese v Ženeve som sa stala „nepriateľom československého ľudu“

Predtým, ako som sa dostala na kongres do Ženevy, som poznala len pani Hübschmannovú, pani Lackovú a spomínaného Vincenta Danihela, ktorý pracoval ako právnik v Socialistickom zväze mládeže v Bratislave.⁴ O Charte 77

⁴ JUDr. Vincent Danihel pôsobil tiež v Ústrednom výbore Zväzu Cigánov-Rómov na Slovensku, v roku 1986 mu vyšla publikácia *Manuś znamená člověk*. Po roku 1989 sa významne verejne angažoval, bol prvým splnomocnencom vlády SR pre rómske komunity v rokoch 1999 – 2001. Viaczej pozri napr. <http://amariluma.romanokher.sk/encyclopedia/danihel-vincent/> [cit. 10. 10. 2024] – pozn. red.

som nemala informácie a o tom, že vo švajčiarskom Berne žije Ján Cibula, iniciátor I. svetového kongresu Rómov v Londýne, som v roku 1971 ako študentka na strednej škole nemala ani tušenia. Vedela som, že na Krajskom národnom výbore v Košiciach pracoval Alojz Pompa, ktorý sa angažoval v Zväze Cigánov-Rómov (ZCR), ale osobne som ho nepoznala, hoci u nás doma sa o Pompovcoch z Toporca z času na čas hovorilo. Totiž všeobecne sa vedelo, že Pompovci a Klempárovci sú známe hudobnícke rodiny a že medzi sebou súťažia o prestíž. Istý čas sa o Alojzovi Pompovi u nás hovorilo ako o človeku spojenom so ZCR a Buťkerom.

Na návšteve v indickej rodine počas Svetového kongresu Rómov | Zľava: Ján Cibula, domáca hostiteľka, Anna Koptová, indický diplomat W. R. Rishi | Bern, apríl 1978 | Súkromný archív autorky

V marci 1978 som dostala, v slovenskom a nemeckom jazyku, pozvanie na návštevu Švajčiarska – od Jána Cibulu, v mene organizačného výboru svetového kongresu Rómov. Ján Cibula v ňom spomenul, že správu o mne, o rómskej

redaktorke, mu sprostredkovala Milena Hübschmannová. V tom čase som pracovala ako redakčná elévka v denníku *Východoslovenské noviny*, ktorého vydavateľom bol Krajský výbor KSS v Košiciach. Nebola som členkou komunistickej strany a všetky cesty redaktorom do zahraničia, ak také boli, schvaľoval práve tento krajský výbor. Šanca, že by som sa do Ženevy dostala, bola teda mizivá. Zavolala som preto na SÚV SZM Vincentovi Danihelovi a vyzvala som ho, aby na kongres išiel on, prípadne iný zástupca tejto mládežníckej organizácie. SÚV SZM však nevedel vybaviť služobný pas v priebehu desiatich dní a tak táto možnosť padla. Lútostivo, ale aj úsmevne, som túto informáciu okomentovala v redakcii v prítomnosti vedúceho redaktora spravodajského oddelenia. Na moje veľké prekvapenie mi povedal, že ak tam chcem ísť, pomôže mi s vybavovaním cestovného povolenia. Aj sa tak stalo. Dňa 6. apríla som odletela z Prahy do Ženevy. Kongres začal 8. apríla ráno za účasti zástupcov z 26 štátov. Prítomní boli aj zástupcovia socialistických krajín Maďarska, Bulharska, Rumunska a početná delegácia z bývalej Juhoslávie. Vzhľadom na skutočnosť, že som vo Švajčiarsku bola ako súkromná osoba v rámci svojej dovolenky, na kongrese som oficiálne nevystupovala. Neviem o tom, že by na kongrese boli prítomní aj nejakí ďalší účastníci z Československa. Ak by tam niekto bol, určite by o ňom Ján Cibula vedel a stretli by sme sa. Vzájomne sme sa informovali o situácii a pomeroch, v akých žili Rómovia v jednotlivých európskych krajinách. Účastníci z bývalej Juhoslávie hovorili hlavne o svojich úspechoch dosahovaných v oblasti tvorby a publikovania literárnych diel, prozaických i poetických, ďalej v oblasti výskumu rómskeho jazyka, jeho mapovania a prípravy jazykovednej literatúry. Záujem pútal aj Matéo Maximoff, už v tom čase známy spisovateľ, ktorý väčšinu svojho života prežil vo Francúzsku. Fakt, že zo socialistických krajín prišli absolventi vysokých škôl, profesori, literáti a novinári, naznačoval, že podmienky života Rómov v kapitalistických a socialistických krajinách sú rozdielne.

Hlavnou témou kongresu bola diskusia okolo uznania národnosti, zachovania a rozvoja jazyka, záchrana a pestovanie tradícií, kultúrnych hodnôt a riešenie otázky vojnových reparácií. Zástupcovia z Indie, materskej zeme Rómov, zástupca Kurta Waldheima z OSN a zástupca UNESCO prisľúbili pomoc pri riešení spomínaných okruhov.

Počas slávnostného otváracieho ceremoniálu zaviala rómska zástava, spievala sa hymna *Gelem, gelem* a indický diplomat pôsobiaci v Európe, W. R. Rishi, ukazoval na vrecúško z krásnej farebnej látky, ktoré držal v obidvoch rukách a okrem iného povedal niečo, čo vo mne vyvolalo úplne neznámy pocit spolupatričnosti: „Toto je kúsok vašej zeme, vašej pravlasti, nezabúdajte, lebo India na vás nezabúda.“ Akoby ma zasiahol guľový blesk, príliš veľa nových emócií atakujúcich moje myslenie, moje presvedčenie, môj osobný postoj k životu, práci, rodine, Slovensku. Začala som pochybovať o jedinej správnej ceste našej existencie, ktorú nám

ponúkala socialistická ideológia. V tých chvíľach, žiaľ, ešte nie až natoľko, aby som podľahla zmyslu varovania, keď mi Ján Cibula a ďalší nerómski funkcionári z OSN aj na letisku v Zürichu pred mojím návratom domov vraveli: „Nechod domov, budeš mať problémy!“ Nad malým hlodajúcim červíkom v mojej mysli však zvíťazila dovtedy nespochybniteľná predstava o mojej novinárskej práci doma, na Slovensku.

A tak som sa 12. apríla vrátila domov a do práce. Netušila som ako netrepežlivo čaká na môj príchod aj šéfredaktor *Východoslovenských novín*. Posadil ma do svojej kancelárie a povedal mi, že kvôli mne má problémy, pretože som vycestovala do Švajčiarska bez toho, aby s tým súhlasil Krajský výbor KSS v Košiciach. O schválenie mojej cesty mal tento výbor požiadať on a ako vysoký funkcionár teraz čelí vážnej hrozbe straty dôvery zo strany KV KSS a ja musím počítať s tým, že v krátkej dobe budem musieť odísť z redakcie. Akoby sa začalo naplňovať varovanie Jána Cibulu na letisku v Zürichu. Naďalej som však pracovala v redakcii a nesnažila mysliť na nič zlé, čo by ma mohlo postretnúť.

Niekedy v máji⁵ vyšla v denníku *Rudé právo* správa o kongrese z pohľadu socialistickej ideológie znevažujúca význam udalosti ako buržoáznej kapitalistickej taktiky. Dotklo sa ma to, napísala som do redakcie, že ako priama účastníčka na kongrese jeho konanie a výsledky vnímam ako niečo, čo môže pomôcť v procese väčšej akceptácie Rómov v Európe a vo svete, a že som nepostrehla, že by nejaké kapitalistické sily využili hnutie Rómov na presadzovanie svojich cieľov proti socialistickému režimu. Začiatkom júna som musela napísať čestné prehlásenie pre Východoslovenský krajský výbor Komunistickej strany Slovenska, v ktorom som potvrdila, že: „...počas pobytu vo Švajčiarsku som neurobila nič, čo by znevažovalo našu socialistickú spoločnosť a Československú socialistickú republiku.“ Odpovedali mi aj z *Rudého práva*, relatívne obsiahle:

„[...] jak je z Vašeho listu vidět, jste o problematice Romů dobře informována a můžeme jen litovat, že jste jako účastnice sjezdu nám pohotově nenapsala. Náš autor použil jako pramenu buržoazní noviny proto, abychom dokázali, jaká je problematika života Romů v kapitalistických zemích, kde se o lidských právech jen mluví a že tuto skutečnost i západoněmecký list Frankfurter Rundschau musí přiznat a ocenit výsledky dosažené v socialistických zemích. [...] Co se týká národní vlajky, myslím si, že jako taková nemůže existovat a je těžko jednotnou vlajku vytvořit, protože Romové žijí na celém světě v celkem rozličných podmínkách a není cílem Romů, aby vlajka vyjádřila jakousi neexistující tužbu po životě pod modrým nebem. Žádným úmyslem

5 Ludovít Šulc, Kde chybějí lidská práva, *Rudé právo: Ústřední orgán Komunistické strany Československa*. Praha: Komunistická strana Československa, 16. 5. 1978, 58–59 (113), s. 6. Dostupné z: <https://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:bcceb970-f6cc-11df-82aa-000d606f5dc6?page=uuid:429e5ba0-f411-11df-968f-000d606f5dc6> [cit. 2. 12. 2024] – pozn. red.

nebolo – a to také jasne vyplýva z našeho textu – etnickou príslušnosť ironizovať, ale práve naopak, chceli jsme jen poukázat na vědecky zjištěný fakt, že tvorba a existence národa předpokládá určité konstantní podmínky. Těší nás, že i Vy potvrzujete radost našich spoluobčanů Romů, že mohou žít v socialistické společnosti. Ještě bychom Vás chtěli informovat o tom, že Ústav pro jazyk český ČSAV pracuje na rozsáhlé mluvnici romštiny a chce ustálit [sic – jistě mělo být ustálit] z dialektů u nás mluvených jednotný jazyk. Je to těžká práce, která vyžaduje zajisté určitého času. Vedoucím skupiny je dr. Jiří Lípa, který je autorem knihy: Příručka cikánštiny, vydalo ji Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1963. V seriálu učebnic vyšla též kniha Mileny Hübschmannové. Základy romštiny, vydala Academia, Praha 1973.“

Reakcia Rudého práva ma neprekvapila, oficiálnu ideologickú líniu si nedovolili prekročiť. Skôr ma prekvapilo, že mi vôbec odpovedali. O niektorých iniciatívach som vedela z rozprávania Mileny Hübschmannovej počas našej cesty po rómskych osadách v júli 1977, ale fyzicky som sa v tom čase nedostala ku žiadnej publikácii o rómskom jazyku, prípadne o Rómoch všeobecne. Chápala som, že sa na akademickej pôde niečo deje okolo výskumu jazyka a histórie Rómov, ale výsledky týchto aktivít verejnosti neboli známe ani bežne prístupné.

Asi tri týždne po tom, čo som sa vrátila zo Ženevy, ma pozvali na pohovor aj košickí eštecháci. Chceli vedieť všetky podrobnosti okolo kongresu, kto ma pozval, kto tam bol, o čom sa hovorilo, koho som osobne poznala predtým, ako som na kongres išla, čo mám spoločné s Cibulom, s pani Hübschmannovou, kto písal Chartu 77. Povedali mi, že keď som sa na kongrese kontaktovala s ľuďmi, ktorí sú nepriateľsky orientovaní proti socializmu, tak predpokladajú, že aj ja som sa domov vrátila s poslaním škodiť socialistickému režimu a teda aj ja som nepriateľ československého ľudu. Naznačili mi, že by pre mňa bolo dobré, keby som ich z času na čas informovala o tom, čo robia osoby, ako napr. Milena Hübschmannová, Ján Cibula a iní. Ďalší guľový blesk. Cítila som sa sklamaná, zranená, bezradná, bezmocná.

Vo *Východoslovenských novinách* mi dovolili pracovať do konca októbra, 1. novembra 1978 som nastúpila do košickej redakcie podnikových novín *Mosty východu*, ktoré vydával národný podnik *Inžinierske stavby*. Hoci som netušila, čo všetko so mnou režim ako s „nepriateľom československého ľudu“ môže robiť, bolo pre mňa najpodstatnejšie, že som mohla stále pracovať ako redaktorka. Chcela som pochopiť ako režim funguje, na akých pilieroch stojí, aby som sa vedela brániť. Aj preto mojou najčastejšou otázkou na mojich služobných cestách – Inžinierske stavby stavali v celej republike, napríklad aj pražské metro – bolo: Prečo? Musela som prijať fakt, že moje humanitné vzdelanie mi nestačí na to, aby som pochopila celú problematiku podnikovej budovateľskej politiky a aby som vedela posudzovať teóriu s výsledkami každodennej praxe. „Konfrontovala“ som názory a skúsenosti jednoduchých robotníkov s predstavami vedúcich riadiacich pracovníkov a funkcionárov a často som sa ocitla v morálnom konflikte

sama so sebou, lebo kategória pravdy a spravodlivosti nemala v prípade týchto dvoch strán spoločného menovateľa. Teória a prax, pravda a lož, spravodlivosť a pokrytectvo. Ak chcel redaktor prežiť a zároveň chcel napísať pravdu, mal pri koncipovaní svojho textu dbať na to, aby správne identifikoval konflikt dobra a zla a aj ho správne opísal. Aj keď redaktori mali vo svojich pracovných zmluvách naprogramovanú iba jedinú líniu, podporovať a chváliť ideológiu socializmu, socialistického zriadenia a komunistickej strany, mohli na pozadí rozuzlenia konfliktu odhaliť aj to, že „kráľ je nahý“. Napriek tomuto konfliktu, resp. hľadaním jeho rozuzlenia prijateľného pre všetky zainteresované strany, sa mi „podarilo“ dvakrát vyhrať celoslovenskú novinársku súťaž a redakcia sa tiež umiestnila na 2. mieste v celoštátnej československej novinárskej súťaži Júliusa Fučíka.

V redakcii *Mosty východu* som sa veľa učila a naučila. Zároveň som netušila, že moja priama nadriadená, šéfredaktorka novín, je dcérou pracovníka ŠTB. Neskôr prišiel do redakcie aj bývalý funkcionár z KV KSS v Košiciach – rovnaký človek, ktorý ma, mimochodom, presvedčil, aby som po vysokej škole nastúpila do *Východoslovenských novín*. ŠTB tak mala pravidelné a presné informácie o tom, ako žijem, čo robím, ako myslím. Občas ma eštebáci zavolali, porozprávali sa so mnou, ale nechali ma ďalej žiť. Postupne sa však ukázalo, že ŠTB sleduje celú našu rodinu, že moji starší súrodenci majú problémy v robote, mladší sa nevedia dostať na stredné školy, ktoré si vybrali, že ŠTB kontaktuje mojich spolupracovníkov, priateľov a v diskusii s nimi hľadajú dôkazy, že svojimi aktivitami podrývam socialistický režim. Prenasledovali ma výčitky, že moji súrodenci pykajú za moju „neangažovanú angažovanosť“. Jedného dňa mi pri umývaní rúk na toalete vedúca oddelenia Civilnej ochrany, s ktorou som mala veľmi dobré pracovné i osobné vzťahy, tichučko pošepkala, aby som si dávala pozor, lebo u nej v kancelárii už dva týždne sedia dvaja eštebáci a sledujú každý môj krok. Aj pod týmto tlakom som požiadala Jána Cibulu, Milenu Hübschmannovú a Grattana Puxona, aby ma už písomne nekontaktovali a aby mi neposielali nové správy o rómskom hnutí vo svete. To bolo najmenej, čo som mohla urobiť v záujme ochrany našej rodiny a v mojom vlastnom záujme.

Paradoxne, aj keď som bola pod stálou kontrolou, riaditeľ podniku Inžinierskych stavieb aj predseda ZO KSS a ROH ma všemožne podporovali. Bolo to pre mňa nečakané a prekvapujúce. V čase, keď som chcela odísť z redakcie *Mosty východu* do Bratislavy, pretože pracovné vzťahy s mojím prvým šéfredaktorom v tejto redakcii sa postupne zhoršovali, riaditeľ ma pozval do svojej kancelárie, aby sa osobne dozvedel o príčinách môjho rozhodnutia. Okrem pracovných problémov som mu spomenula, že už mám dosť rokov, aby som si zariadila aj svoj osobný život. Že stále bývam na ubytovni a keďže nie je nijaká nádej, aby som mohla dostať podnikový byt, oslovila som redakciu v podniku Hydrostav v Bratislave a tam sú ochotní mi v tejto veci pomôcť. V priebehu nasledujúcich dvoch týždňov, na pokyn riaditeľa, mi podnik pridelil pekný jednoizbový byt. Členovia ZV ROH

ma doslova prinútili prijať bezúročnú pôžičku na nákup zariadenia. Vlastne ma prinútili zostať v Košiciach a v Inžinierskych stavbách. A pošťastila sa aj iná náhoda. V tom čase podnik predlžoval električkovú trať z mesta na Sídľisko nad Jazerom. Prišla som za stavbyvedúcim, aby som sa dozvedela, ako práce pokračujú – a stretla som môjho budúceho manžela. Mal krátko po škole a ešte sa veľmi v podniku neorientoval. Aby zapadol do kolektívu, pozvala som ho na túru, ktorú organizoval turistický oddiel. A on prišiel.

V redakcii *Mosty východu* som vrátane dvojročnej materskej dovolenky pracovala do roku 1987. S Rómami som sa stretávala iba pracovne, počas mojich služobných povinností na jednotlivých pracoviskách. Nepamätám sa, že by som sa stretla s Rómom v nejakej organizačnej, či riadiacej pozícii, išlo hlavne o robotníkov, ktorí pracovali na výstavbe mostov, ciest, diaľnic, pražského metra, ruského ropovodu, čističiek odpadových vôd. Rozprávali sme sa o všetkom, ale nikdy som ich nezaťahovala do diskusií o nás, o Rómoch. Nechcela som ich vystavovať žiadnemu podozreniu zo spolupráce s „protisocialistickými živlami“. Medzitým prišla „gorbačovská perestrojka“. A začala sa ďalšia kapitola môjho života.

Odkaz Zväzu Cigánov-Rómov a zárodok zmeny v osemdesiatych rokoch

Pamätám si presne, kedy sa mi po prvýkrát mihla hlavou myšlienka, že Rómovia na Slovensku nemusia byť len „občanmi cigánskeho pôvodu“. Bola som v prvom ročníku strednej školy (šk. rok 1969/1970), keď nás profesorka slovenčiny zaviedla do knižnice pomenovanej po slovenskom básnikovi a absolventovi kežmarského lýcea – Pavol Ország Hviezdoslav maturoval v „mojej“ škole v roku 1870 – a tam som objavila knihu, žiaľ, už si nepamätám jej titul, o ktorej som sa domnievala, že je v angličtine. Môj omyl však bol veľký a šokujúci. Keď som sa starostlivejšie pozrela na prepis slov, s úžasom som zistila, že sú to slová, ktorým rozumiem. Boli to rómske slová napísané anglickou transkripciou. Uvedomila som si, že my, Rómovia, máme vlastnú reč, môžeme ňou nielen hovoriť ale aj písať, ... že sme národ. Práve v tom čase sa pre mňa objavil na scéne aj Zväz Cigánov-Rómov. Nevedela som ale o tom, že skupina jeho zakladateľov okolo Antona Facunu presadzovala aj požiadavku uznať Rómov ako menšinu, čo by som už aj vtedy chápala ako oprávnený nárok. Pokiaľ si pamätám, medzi Rómami sa viac hovorilo o Buťikeri, pretože ten dával Rómom robotu a rýchly zárobok. Za jeho aktivitami stál Alojz Pompa, medzi Rómami spod Tatier dostatočne známy a dôveryhodný ako krajan, ktorého chválili a podporovali. Neviem o tom, že by niekto z našej rodiny bol zainteresovaný na aktivitách Buťikeru. Hádám všetci muži našej širšej rodiny, konkrétne súrodenci a príbuzní z otcovej strany, v období počas budovania socializmu až do začiatku deväťdesiatych rokov, sa živili ako profesionálni hudobníci. Mali zmluvy so Slovkoncertom, agentúrou, ktorá zamestnávala

umelcov. Hrali na rozličných miestach, ako napr. hotely, reštauračná zariadenia typu „koliba“, kúpele, iné kultúrne a vzdelávacie inštitúcie a vlastne všade tam, kde ich Slovkoncert vyslal. Príbuzní z matkinej strany boli zamestnaní zvyčajne ako robotníci v kežmarskom Tatraláne, alebo pracovali na stavbách a v roľníckych družstvách.

O Zväz som sa tak začala intenzívnejšie zaujímať až potom, čo som s Milenou Hübschmannovou v roku 1977 absolvovala zmienenú dvojtyždennú exkurziu. Zaujala ma zanietenosť a verva, s akou Milena zachraňovala živý, autentický rómsky jazyk, ako hodiny a hodiny dokázala počúvať a nahrávať rómskych „paramisárov“, tieto nahrávky potom prepisovať. Viacero takých prepisov neskôr poslala aj mne a ja som jej v duchu za to len ďakovala. Vedela som si predstaviť, koľko času a energie musela vynaložiť na to, aby tieto zvukové nahrávky dostali písomnú formu. Iste už vtedy sa snažila aj mne prehovoriť do duše a vyzývala ma, aby som nahrávala a zaznamenávala živé výpovede Rómov v rómčine a uchovávala ich ako autentické pramene a archívne zdroje, čo som neskôr aj robila. A hlavne, aby som sama začala písať rómske texty, básničky, krátke poviedky, rozprávky.

Pripomenutie odkazu Zväzu Cigánov-Rómov a nádej na zárodky zmeny vo vzťahu režim kontra Rómovia priniesol v roku 1986 Viliam Ján Gruska, slovenský scenárista, režisér a etnograf, tiež scénograf a filmový architekt, autor programu folklórneho festivalu vo Východnej, ktorý v roku 1986 pod názvom *Ludia z rodu Rómov* predstavil na javisku rómsku kultúru.⁶ O Gruskovi sa u nás hovorilo dosť často. Moja najstaršia sestra Terézia krátko potom ako okolo roku 1965 skončila strednú školu a stala sa podľa vzoru môjho otca členkou folklórneho súboru Magura, sa začala vážnejšie zaoberať choreografiou goralského tanca. Absolvovala trojročné štúdium choreografie v Bratislave, kde sa postretala s osobnosťami a folkloristami z celého Slovenska. Aj ona sa pričínila o vznik detského súboru Maguráček, ktorý dlhé roky viedla ako vedúca a choreografka, a neskôr, keď odišla z Magury, v Kežmarku založila detský súbor Goralik, zameraný na prezentáciu goralského folklóru. Nebolo teda prekvapením, že Gruska oslovil moju sestru a môjho otca (ako Rómov, ktorých verejnosť poznala a oceňovala výsledky ich práce) s požiadavkou, aby na tomto ojedinelom a jedinečnom podujatí prezentovali goralský folklór.

Gruska na festival vo Východnej priviedol stovky Rómov, ktorí v predstavení účinkovali. Sedela som v preplnenom hľadisku a pozerala na ten nekonečný rad nadšených ľudí, od najmenších detí až po starcov a starenky, ako sa na javisku striedajú, spievajú, tancujú, recitujú, hrajú scény zo života. Na javisku vidím svoju

6 Na špecifické problémy so vznikom a realizáciou programu *Ludia z rodu Rómov* spomína vtedajší odborný asistent V. J. Grusku, významný etnológ a romista Arne B. Mann v rozhovore s J. Pohunkom pro *Studia ethnologica Pragensia* 2/2017, s. 268, dostupné z: https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/97406/1520733_jan_pohunek_265-270.pdf?sequence=1&isAllowed=y (pozn. red.).

najstaršiu sestru a deti z jej goralského folklórneho súboru Maguráčík, svojho otca s husľami a jeho nezabudnuteľné goralské melódie. Vtedy si človek uvedomuje svoje korene, spolupatričnosť a nehmatateľnú ale upokojujúcu hrdosť. To sme my, Rómovia! Pocity? A čo činy? Vtom čase som bola na materskej dovolenke, moja dcéra Martinka nemala ešte ani jeden a pol roka. Vyžadovala si dôslednú starostlivosť, lebo od narodenia zápasila so zdravotnými problémami. Hoci som vnímala istý pohyb, isté politické uvoľnenie spojené s gorbačovskou perestrojkou, zdravie mojej dcéry bolo prednejšie. Na materskej dovolenke som nebola vystavená politickému tlaku. Žila som v ústraní a všetko, čo bolo vtedy pre mňa dôležité, bola moja dcéra a jej zdravie. Prítomnosť na tomto festivale bol pre mňa odpočinkom, relaxom. Tak či tak, privítala som šancu, tu, vo Východnej, si prvýkrát podať ruku s mladým Emilom Ščukom, rodákom spod Tatier, v tom čase prokurátorom pôsobiacim v Sokolove, ktorý do Východnej priviedol svoj folklórny súbor Romen.

Odkaz Zväzu Cigánov-Rómov sa však najmarkantnejšie presadil na konci osemdesiatych a začiatkom deväťdesiatych rokov, keď pod vplyvom perestrojky a jej „glasnosti“ sa začal rúcať politický režim v krajinách strednej a východnej Európy. Už v apríli 1986 sa Tibor Baláž, Vladimír Oláh a Samuel Gergeľ, osoby spojené s bývalým Zväzom Cigánov-Rómov, obrátili listom na Ústredný výbor KSČ a žiadali štát, aby riešil problémy Rómov. Tajomník ÚV KSČ Jindřich Poledník ich pozval do Prahy. Po sľube Karla Hoffmanna, tajomníka ÚV KSČ, ktorý následne zvolával ostatné stretnutia a viedol rokovania, že veci sa budú riešiť, nasledovalo prvé neoficiálne stretnutie v júni 1988. Na druhom stretnutí v novembri sa vytvorila neoficiálna komisia zložená zo zástupcov ÚV KSČ, federálnych ministerstiev a 16 Rómov. Boli medzi nimi Miroslav Holomek, bývalý predseda českého Svazu Cikánů-Romů, prokurátor Emil Ščuka, učiteľ a básnik Vladimír Oláh, zo Slovenska okrem mňa niekdajší funkcionári slovenského Zväzu Jozef Fráter, Tibor Baláž, Samuel Gergeľ a Vincent Danihel. V januári 1989 sa uskutočnilo tretie rokovanie. Na všetkých stretnutiach sa okrem návrhov týkajúcich sa zamestnanosti, vzdelávania, bývania, zdravotníckej starostlivosti a obnovenia zväzovej činnosti akcentovala požiadavka, aby zákonodarné orgány oboch štátov uznali Rómov ako národnostnú menšinu. Vo februári 1989 predsedníctvo ÚV KSČ závery stretnutia odmietlo: aj keď priznalo vo svojom uznesení, že „problém si vyžaduje etnický prvok“, nesúhlasilo s tým, aby štát viedol voči Rómom inú ako dovtedajšiu politiku. S výnimkou vzniku časopisu *Lačho lav* (Dobré slovo) a putovnej výstavy s titulom „Cikáni – romské etnikum v Československu“, všetky plány ako riešiť „problémy s Rómami“ komunisti zmrazili. Dnes si kladiem otázku, ako je možné, že v čase, keď ma ŠTB sledovala na každom kroku, ma zároveň komunisti pozvali na diskusiu, ako riešiť problémy Rómov? Neviem si na ňu zodpovedať. Možno sa len chceli dozvedieť viac o mojom aktuálnom zmýšľaní, o mojich názoroch na pomaly meniacu sa politickú klímu. S nikým z Rómov som sa v tom čase cielene nestretávala, s nikým som nekonzultovala spoločenský vývoj, lebo som sa vyhýbala

nevinných ľudí dostať pod dohľad ŠTB, ktorá dohliadala na každého, kto so mnou spolupracoval, resp. prehovoril so mnou viac ako 10 slov. Nevie, prečo ma oslovili.

Na stretnutiach sa hovorilo o všetkom a otvorene. Preberala sa aj otázka sterilizácie rómskych žien. Čo to som o tejto téme počula, ale o „ústretovosti“ niektorých gynekológov som sa presvedčila aj osobne. Pri pravidelnej prehliadke, mohlo to byť v rokoch 1985 – 1986, som poprosila lekára, aby mi navrhol vhodnú antikoncepciu. Bez rozmýšľania, pohotovo navrhol sterilizáciu. Skoro som onemela. Spýtala som sa ho, či to myslí vážne. Prikývol. Reagovala som: „Veľmi ma prekvapujete. Som zdravá, mladá, mám len jedno dieťa, ako môžete navrhovať niečo také radikálne bez toho, aby ste poznali moje mentálne nastavenie?“ Nekomentoval, nebránil sa. Bola to neprijemná a zahanbujúca situácia. Právny rámec umožňoval ženám osobne požiadať o sterilizáciu, ak si to vyžadoval jej zdravotný stav, neisté sociálne zabezpečenie, resp. keď žena mala iné dôvody. Mohla v takom prípade dostať kompenzáciu až do výšky 20 tisíc korún, alebo, a to sa uplatňovalo hlavne pri rodinách, ktoré žili v zlých bytových a sociálnych pomeroch, sa im za schválené prostriedky kupovali predmety, zariadenia alebo iné vybavenie, čím sa mala zvýšiť životná úroveň dotknutej osoby alebo celej rodiny. Právny predpis ale nedával a priori nikomu rozhodovať o zákroku, prirodzene okrem samotnej ženy, ktorej sa vec dotýkala. O tejto mojej skúsenosti som rozprávala na jednom z tých stretnutí, prítomní zástupcovia vládnucej strany a ostatní úradníci nechceli veriť tomu, čo hovorím.

Jednoznačne však chcem povedať, že skúsenosť z absolvovaných rokovaní a hlavne z výsledku, keď napriek sľubom, že veci sa budú riešiť tak, ako sme navrhovali, komunisti viac-menej všetko odmietli, bola pre mňa opäť sklamaním. Na druhej strane stretnutia nám Rómom dali možnosť stretnúť sa, zoznámiť sa, porozprávať sa, zistiť, kto ako uvažuje, kto čo chce a to bola dobrá skúsenosť. Opäť som stretla Emila Ščku, Vincenta Danihela, spoznala som pána Frátera z Košíc, ktorý pracoval ako úradník na okresnom národnom výbore. A to bola taká nádej. Aj keď som ju vtedy nevedela presne definovať.

Revolučné dni v novembri 1989 a náš byt ako kancelária

Pár dní pred novembrovými udalosťami sme doma s manželom preberali informácie, ktoré sa objavovali v súvislosti s uvoľňovaním politického napätia a oslabovaním sily komunistických režimov v strednej a východnej Európe. Húfy východných Nemcov utekajúcich do Nemeckej spolkovej republiky, búranie Berlínskeho múru a masové pohyby nespokojných občanov v okolitých socialistických krajinách naznačovali, že aj na Slovensku sa musí niečo diať. Asi dva mesiace pred novembrovými udalosťami a narodením nášho druhého dieťaťa, ma navštívili dvaja príslušníci štátnej bezpečnosti s otázkami typu „čo teraz robím?“, „ako sa mám“, „s kým sa kontaktujem“. Bola som zúrivá a neúčtivá,

vyčítala som im, ako drzo a neohlásene vpadli do nášho bytu a narušili naše súkromie. S iróniou som konfrontovala ich otázky: prečo sa pýtajú, keď oni veľmi dobre vedia, čo robím? Jeden z nich mi na margo mojej irónie dohovárал: „Pani Koptová, nerobte nič také, čo by vám ešte viac uškodilo. Veď vidíte, čo sa okolo nás deje. Môžu prísť aj zmeny...“ Keď vám niečo také povie pracovník ŠTB, necítite sa isto v svojej vlastnej koži. Môj povzdych vyjadrený jediným slovom „konečne“, keď som neskôr sledovala, ako ľudia kričia a štrngajú kľúčmi, mi pripomenul jeho slová. Vtedy som nemohla vytušiť z jeho dohovárania a mäkkého tónu hlasu, že komunistický režim je v koncoch.

Osemnásteho októbra 1989 sa mi narodila moja druhá dcéra, a práve s ňou v náručí som sledovala správy a televízne prenosy z Prahy a trochu neskôr aj Bratislavy. V prvých dňoch som s nikým z Rómov nebola v priamom kontakte. Hádám, až týždeň po 19. novembri, keď demonštrácie dorazili aj do Košíc, kontaktoval ma pán Fráter a so sklamaním mi oznamoval, že síce aj v Košiciach ľudia demonštrujú, ale nenašiel sa nikto, kto by sa zastal Rómov, kto by stál na tribúne a prehovoril k davu. Povedala som mu, že ja nie som veľmi mobilná, ale čokoľvek, čo môžem urobiť doma a z domu, urobím. Požiadal ma, aby som naformulovala a napísala v mene košických Rómov vyhlásenie, ktorým sa prihlasujeme k demokratickej časti slovenskej populácie a že aj my sa chceme podieľať na zvrhnutí komunistického režimu a zároveň byť súčasťou politických a spoločenských zmien. Už sa nepamätám, kto toto vyhlásenie počas jednej z demonštrácií prečítal z balkónu štátnej knižnice pred jasajúcim davom, no tento krok posunul Rómov k organizátorom verejných protestov a skupine lídrov zakladajúcich košickú pobočku Občianskeho fóra. Onedlho sa náš byt stal akousi kanceláriou pre stretávanie a prípravu ďalších aktivít. Práve prostredníctvom pána Frátera som sa zoznámila s viacerými ďalšími rómskymi osobnosťami, medzi nimi napr. aj s Jánom Kompušom či Gejzom Adamom, neskoršími iniciátormi a zakladajúcimi členmi prvej rómskej politickej strany, Rómskej občianskej iniciatívy.

Prípad a príbeh Janka Kompuša mi sprítomnil pocit, ktorý ma sprevádzal počas sledovania televíznych prenosov z demonštrácií. Okrem uspokojenia, že zomiera diktatúra jednej strany, akoby ma miatol akýsi pocit neistoty a obavy, čo bude ďalej, ako sa veci vyvinú s Rómami, s najzraniteľnejšími skupinami slovenského obyvateľstva. Vtedy to nevedel nikto. A príbeh Janka Kompuša začínajúci krátko pred vypuknutím nežnej revolúcie sa pre mňa začal javiť ako model, ktorý sa bude opakovať v rozličných podobách a formách. Ján Kompuš pracoval ako strojný zámočník v jasovskom strojárskom podniku. Zamestnávateľ s ním rozviazal pracovný pomer. Podľa Jána neoprávnene a voči nemu diskriminačne. Potreboval napísať odvolanie, sťažnosť na postup zamestnávateľa a návrh na súdne konanie vo veci pracovno-právneho sporu. Pomáhala som mu s písaním tejto agendy. Trvalo asi tri mesiace, kým súd rozhodol – v Jankov neprospech. Konanie zamestnávateľa

posúdil ako správne a zákonné. Ján nevyhral a pochopil, že na Slovensku nikdy nebude tak, aby sa spravodlivosť dotkla každého človeka rovnakou silou, nech sú požiadavky a názory na politické a spoločenské zmeny mienené akokoľvek úprimne. Je to realita, v ktorej žijeme storočia.

Nuž, novembrové udalosti som nezažila na námestiach, nemrzla som tam a neštrngala kľúčmi. Bola som na materskej dovolenke a starala sa o moje dve dcéry, štyri a polročnú Martinku a práve narodenú Janku. Všetko, čo sa ku mne dostalo, prišlo cez televíziu obrazovku a prostredníctvom ľudí, ktorí prichádzali k nám s rozličnými informáciami, požiadavkami, prosbami. Aj telefón od Emila Ščuka ma zastihol v rovnakej situácii. V tom čase sa už jasne formovala Rómska občianska iniciatíva a rysovalo sa, že Rómovia budú môcť kandidovať do Českej a Slovenskej národnej rady a Federálneho zhromaždenia na kandidátkach OF a Verejnosti proti násiliu. Emil Ščuka ma informoval, že ROI počíta s mojou účasťou na kandidátke do Federálneho zhromaždenia. Podakovala som mu za dôveru, ale odmietla som. Kvôli vzdialenosti medzi Prahou a Košicami a hlavne kvôli faktu, že by moje deti zostali bez matky na neurčito dlhý čas, keďže sa očakáva, že zasadnutia federálnej časti parlamentu nebudú trvať len pár dní ale aj jeden-dva týždne nepretržite. Nepotešil sa, vzápätí však navrhol slovenský parlament, veď podľa jeho názoru Slovenská národná rada nebude zasadať dlho ani tak často a nakoniec Bratislava je predsa blízko Košíc. Moje meno sa nakoniec ocitlo na 9. mieste kandidátky Verejnosti proti násiliu. Vysoko, bol teda predpoklad, že do parlamentu sa dostanem, hoci by ma na Slovensku nikto nepoznal. Nepamätám sa, že by som sa zúčastňovala na predvolebnej kampani ROI, osobne som bola na dvoch-troch akciách, nič viac. Napriek tomu som v parlamente patrila do skupiny 20 poslancov s najvyšším počtom preferenčných hlasov. Iste, volili ma Rómovia, ale pri podrobnejšom skúmaní výsledkov volieb sme zistili, že v drvivej väčšine mi preferenčný hlas dali voliči slovenskej, resp. inej národnosti. Aj to potešilo.

Moja dvojročná misia v slovenskom parlamente

Prvý demokratický parlament sa volil len na dva roky a počas tohto krátkeho obdobia od leta 1990 do leta 1992 bolo treba dohliadnuť, aby Rómovia boli uznaní ako národnostná menšina a aby tento fakt mal aj svoje legislatívne ukotvenie. V Slovenskej národnej rade som pracovala vo výbore pre národnostné menšiny a ľudské práva a v pracovnej skupine, ktorá mala pripraviť text novej ústavy, kde boli právnici, zástupcovia vedeckých pracovísk a poslanci SNR. Ako členka výboru som mohla sledovať zámery a záujmy jednotlivcov a skupín poslancov, ktorí sa tam zišli. Bola to dobrá východisková pozícia na ovplyvňovanie diania okolo prípravy tohto základného zákona nového štátu. Na prvom stretnutí som povedala, že moja úloha v tejto skupine je jediná: dohliadnuť, aby sa v ústave nomenovali konkrétne jednotlivé národnosti ako subjekty, ktoré majú právo čerpať na svoj všestranný rozvoj prostriedky zo štátneho rozpočtu, ako to hovorí súčasná ústava. Ale v prípade, že sa

v ústave menšiny menovať budú, potom tam musia byť menovaní aj Rómovia, aby sa tým odčinila krivda páchaná na nás v minulosti ako na „občanoch cigánskeho pôvodu“, ktorým štát nárok na ďalší národnostný rozvoj upieral. Na presadzovanie tejto požiadavky bolo treba podporné stanoviská z odborných pracovísk. Obrátila som sa na Spoločensko-vedný ústav SAV v Košiciach a našla som tam nám naklonených vedcov. Na začiatku veľkú prácu vykonala vedecká pracovníčka Viera Bačová, neskôr aj Anna Jurová. Na prvých stretnutiach, ktoré na tému národnostných menšín a zvlášť Rómov organizovali jednotlivé ministerstvá, hlavne ministerstvo kultúry, ministerstvo školstva, ministerstvo sociálnych vecí a rodiny, sme nenachádzali len podporovateľov a zástancov emancipačného národnostného pohybu Rómov...

Spomínam na vystúpenia Imricha Farkaša, bývalého tajomníka Komisie vlády SSR pre otázky cigánskeho obyvateľstva, tiež Alojza Pompu, pracovníka na Krajskom národnom výbore v Košiciach a Emílie Horváthovej, etnografky a zakladateľky romistiky na Slovensku. Všetci traja spochybňovali našu požiadavku, aby SR oficiálne priznala Rómom status národnostnej menšiny. Argumentovali otrepanými frázami, že Rómovia nie sú teritoriálne lokalizovaní, že nemáme územie uznávané ako štát, že nemáme jednotný jazyk, že „Cigáni“ sa grupujú len v neurčitých skupinách a dorozumievajúce sa odlišnými regionálnymi dialektmi, atď. Dlhé a rozporuplné diskusie o tom, či sa na Rómov vzťahujú všetky znaky kvalifikujúce istú skupinu ľudí ako národnostnú menšinu či národ, sme viedli aj vo výbore pre menšiny a ľudské práva. Som presvedčená o tom, že táto téma by nebola na stole, keby v slovenskom, českom parlamente a vo federálnom zhromaždení neboli rómski poslanci za ROI a keby jednotne nevystupovali so svojimi požiadavkami a argumentmi. Federatívne Československo vtedy riešilo ďaleko vážnejšie otázky ako nárok nejakej skupiny osôb na sebaurčenie ako národnostnej menšiny. Nakoniec a našťastie novembrová fráza „pravda a láska vždy zvíťazí nad ľžou a nenávisťou“ sa musela vzťahovať aj na požiadavky Rómov, pretože ich popretím by víťazné sily museli vyjsť s farbou von a priznať, že zo svojich myšlienok a konania také necnosti ako lož a nenávisť úplne nevylúčili. Postupne sa z verejného diskurzu o tom, či Rómovia sú alebo nie sú národnosť, našťastie vytratili aj také typy obhajcov ako boli Farkaš, Pompa či Horváthová. A tak sme sa v apríli 1991 na Slovensku mohli dožiť dňa, keď vláda Slovenskej republiky prijala a schválila Zásady vládnej politiky k Rómom. V uznesení vlády SR č. 153/1991 sa okrem iného uvádza:

„Základná zásada:

V legislatívno-právnom systéme, počnúc ústavou republiky, uznať etnickú svojbytnosť Rómov na úrovni ostatných etnických minorít žijúcich na území SR, t. j. v súčasnej terminológii uznať Rómov za národnosť, a tak zabezpečiť ich politicko-právnu rovnoprávnosť.

Rómske politické strany brať rovnocenne ako iné politické strany; ich politické programy nezamieňať s politikou vlády k Rómom.

Inštitucionálne zaradiť etnické aspekty rómskej problematiky do štruktúry

štátnej správy, komisií, výborov, ktoré sa zaoberajú, resp. budú sa zaoberať všetkými ostatnými etnickými minoritami.“

Dokument, po ktorom sme volali, bol na svete. Nastal čas, aby vedenie ROI a jej poslanci začali presadzovať a realizovať legitímne požiadavky Rómov. Spolu s Gejzom Adamom sme presvedčili riaditeľa košického konzervatória, aby v školskom roku 1991/1992 otvoril elokovanú triedu pre talentovaných rómskych študentov, tiež sme diskutovali s učiteľmi o tom, ako zabezpečiť podmienky, aby rómski žiaci dosahovali školské výsledky porovnateľné s výsledkami žiakov ostatnej slovenskej populácie. Povzbudzovali sme preto učiteľku Máriu Macejkovú, aby spolu so svojím tímom z Metodického centra Zuzkin park v Košiciach pracovala na projekte „nultých ročníkov“. Chceli sme vydávať noviny, knihy...

Na Ministerstve školstva SR začal pôsobiť na poste námestníka ministra školstva profesor Milan Hejný. Spoznala som ho v dobe môjho vysokoškolského štúdia. Pracoval v tom čase ako docent na Matematicko-fyzikálnej fakulte UK v Bratislave a so svojím otcom, pedagógom Vítom Hejným realizovali neformálne stretnutia pre študentov z rozličných odborov. Na internáte som bývala s dvoma študentkami psychológie a jedna z nich sa priatelila so študentom matematiky. A práve on nás všetky tri na stretnutia organizovanými prof. Hejným dotiahol. Hlavnou témou týchto stretnutí boli možnosti rozvoja vzdelávacieho potenciálu žiakov ako svojbytných osobností. Dodnes som vďačná za ľudskosť, nezištnosť a múdrosť otca a syna Hejných, ktorou ma oslovili a aj mne dali možnosť pochopiť podstatu cností (pravdy, spravodlivosti, lásky, súdržnosti) do takej miery, s akou som sa dokázala v tom čase aj stotožniť. Bolo teda prirodzené, že sme si s Milanom Hejným hneď na prvom pracovnom stretnutí v roku 1990, potom ako som v lete začala vykonávať svoj poslanecký mandát, ľudsky porozumeli. Ako námestník ministra školstva nám, Rómom, maximálne vychádzal v ústrety a sám hľadal možnosti na otváranie legislatívneho priestoru garantujúceho vzdelávanie detí, ktoré pri nástupe do školy neovládajú štátny jazyk, aj v ich materinskom jazyku. Okrem iného nám pomáhal tiež pri otváraní zmienenej elokovanej triedy na konzervatóriu v Košiciach pre talentované deti. A kým bol vo funkcii, radil a usmerňoval aj nadšencov okolo Márie Macejkovej ako rozbehnúť a riadiť projekt nultých ročníkov na základných školách pre deti, ktoré pri nástupe do školy neovládali štátny vyučovací jazyk.

Šéfredaktorkou týždenníka *Romano l'il*

Hneď po revolúcii na Slovensku začali vznikať rómske občianske združenia, ktoré sa domáhali štátnej finančnej podpory na realizáciu svojich aktivít. Ministerstvo kultúry SR akceptovalo legitímne nároky Rómov a na rok 1991 vo svojej dotačnej schéme vyčlenilo finančné prostriedky na činnosť rómskych združení a realizáciu rómskych kultúrnych podujatí a akcií.

Zmena politického režimu dávala Rómom okrem iného aj šancu na vydávanie

vlastných novín. Išlo teda o noviny, v ktorých si čitateľ prečíta najnovšie informácie z domova i zo sveta vo svojom materinskom jazyku. Potom, ako Ministerstvo kultúry SR 20. 4. 1991 prijalo môj návrh na registráciu týždenníka *Romano lil*, ideového pokračovateľa časopisu *Románo lil*, ktorý v pamätných rokoch 1970 – 1973 vydával český Zväz Cigánov-Rómov, som sa stala jeho šéfredaktorkou a urobila som všetko preto, aby toto periodikum mohlo aj reálne existovať. Vydavateľom tohto prvého rómskeho týždenníka bol Kultúrny zväz občanov rómskej národnosti na Slovensku (KZORN). Zväz som registrovala v roku 1990 na Mestskom úrade v Košiciach spolu s Miroslavom Lackom. Predsedníčkou

So sestrou Helenou Akimovou v redakcii *Études Tsiganes* | Paríž, december 2006 | Súkromný archív autorky

Zväzu sa stala spisovateľka Elena Lacková.

Členovia komisie na ministerstve kultúry, ktorí na rok 1991 schvaľovali žiadosti rómskych uchádzačov, vtedy okrem mnohých iných projektov schválili aj náš projekt zameraný na prevádzku redakcie *Romano lil*, a tiež ďalších 600 tisíc korún na prípravu a vydanie knihy rómskych rozprávok Eleny Lackovej. Obidva projekty predložil KZORN s odvolaním na odkaz Zväzu Cigánov-Rómov, hlavne na prácu jazykovednej komisie Zväzu, ktorá pod vedením Mileny Hübschmannovej v roku 1971 vypracovala pravidlá rómskeho pravopisu. KZORN mal vďaka tomu pevnú pôdu pod nohami, pretože diskusie o tom, či má rómsky jazyk svoje pravidlá a či to nie je len hantírka a či potom je vôbec akceptovateľné, aby sa periodiká a knižné publikácie prezentovali regionálnymi nárečiami, boli naďalej na dennom poriadku a znevažovali naše úsilie vydávať autentickú rómsku slovesnú tvorbu. Rozprávky Eleny Lackovej

nakoniec vyšli v roku 1992 v slovenskom a rómskom jazyku a 20-tisícovom náklade, čo na pomery vtedajšieho slovenského knižného trhu bola nevídaná vec. Stali sa základným fundamentom pre záchranu a šírenie rómskeho jazyka vo verejnom priestore a otvorili cestu pre budovanie základov zlatého fondu rómskej literárnej tvorby.

Výrazne sa v tomto smere angažoval tiež Dezider Banga, intelektuál, básnik a člen Zväzu slovenských spisovateľov, ktorého básnickú tvorbu chválil a obdivoval aj básnik a neskôr aj minister kultúry Miroslav Válek. Banga, ako predseda občianskeho združenia Romani kultura, začal vydávať kultúrno-spoločenský mesačník *Roma* a časopis pre deti *Luludži*. Jeho osobná angažovanosť v témach riešiacich postavenie Rómov v slovenskej spoločnosti pomáhala nám ostatným formulovať naše názory a požiadavky na rovnocenný prístup ku všetkým spoločenským statkom, ktoré dovtedy Rómovia na svoj rozvoj nemohli, ba dokonca nesmeli užívať.

Romano ľil to v úvodnom článku svojho prvého vydania z augusta 1991 formuloval naplno, akoby chcel pripomenúť otázku Ľudovíta Štúra „Čo chceme novinami našimi?“, keď v roku 1845, v časoch slovenského obrodovania, začali štúrovci vydávať svoj prvý slovenský politický dvojtyždenník *Slovenskije národňje novini*:

„Priatelja, dožili sme sa spolu historického dňa. Po prvýkrát v histórii slovenských Rómov sme našli podporu v oficiálnych vládnych kruhoch. Dostali sme peniaze určené na podporu a vydávanie rómskej tlače. [...] Stalo sa tak [...] tiež z túžby skupiny zaniatených Rómov, ktorí chceli k svojim rodným priateľom, celej spoločnosti a okolitému svetu prehovoriť dobrým, priateľivým slovom. [...] Naše noviny majú aj iné plány. Budeme v nich vysvetľovať dopad ekonomickej reformy na život Rómov, [...] budeme sa pýtať vlády, parlamentu, ministrov, úradníkov prečo sa veci vyvíjajú tak nepriaznivo a necitlivo voči nám, Rómom. Budeme sledovať, ako o nás píše a hovoria redaktori v iných novinách, rozhlase a televízii. Ak ich kritika bude tendenčná, rasistická, pokúsime sa brániť, upozorňovať generálnu prokuratúru na znevažovania rasy, na rasovú a občiansku diskrimináciu, budeme to robiť kultúrne, bez násilia.“⁷

Hneď v treťom čísle nového týždenníka Karel Holomek pripomenul aj odkaz Zväzu Cigánov-Rómov a šéfredaktora ich periodika, Pavla Steinera. Jeho povzbudivé slová nám len pripomenuli, aby sme nezabudli na to, kto boli naši predkovia a predchodcovia, kto sme my, čo chceme a ako to dosiahneme:

7 *Romano ľil*, august 1991 (35. týždeň), roč. 1, č. 1, Redakcia *Romano ľil*: Čo chceme novinami našimi, s. 1–2. (Pozn. red.)

„Isté je, že aj jeho zásluhou časopis presadzoval politiku formovania vlastnej kultúry, identity Rómov, domáhal sa uznania rómskej národnosti a užívania jazyka. V tom čase to bolo veľmi odvážne a statočné počínanie, pretože vládnuca KSČ takúto rómsku národnostnú politiku nepodporovala.“⁸

V nasledujúcom období bola redakcia novín ako spoločenská organizácia KZORN odkázaná len na dotácie štátu (a tie neboli vždy garantované). Aby mohla vykonávať vlastnú ekonomickú činnosť, potrebovala sa zapísať do podnikového registra Mestského súdu v Košiciach ako hospodárske zariadenie občianskeho združenia. Stalo sa tak 7. 11. 1991 a výpisom z obchodného registra redakcia nadobudla samostatnú právnu subjektivitu.

Medzitým začali na Slovensku vychádzať aj ďalšie periodiká iných rómskych kultúrnych zväzov. Ich predsedovia, žiaľ, presadzovali doslova poslušný stranícky vzťah medzi redakciami novín a jednotlivými zväzmi ako ich vydavateľmi. V obsahu periodík sa táto závislosť prejavovala až priveľmi viditeľne: temer výlučne informovali len o akciách vlastného vydavateľa. *Romano lil* verejne odmietol takúto obmedzenosť a „poslušnosť“ zverejnením svojej nezávislosti v hlavičke novín a tým jasne prezentoval svoju demokratickú orientáciu. Po útokoch niektorých členov Rady KZORN, ktoré podporili aj iné rómske zväzy, redakcia *Romano lil* vyvolala stretnutie vydavateľov a redakcií na MK SR a upozornila tak ministerstvo, ako aj ostatné zväzy, na presadzovanie straníckej totality v rómskych zväzoch a redakciách. Zároveň navrhla ministerstvu, aby dotácie poskytovalo len tým redakciám, ktoré vypracujú projekty informujúce o činnosti a cieľoch redakcií a ktoré úspešne prejdú konkurzným konaním. Redakcia v snahe ochrániť sa pred tlakom vedenia zväzu podriaďiť sa straníckym ambíciám niektorých členov Rady KZORN v októbri 1992 zmenila tiráž a začala noviny vydávať ako nezávislý týždenník Rómov v ČSFR. Septembrové čísla vyšli už pod novým názvom časopisu *Romano nevo lil*. Ako vydavateľ novín sa prihlásilo novozaložené občianske združenie Jekhetane-Spolu, ktoré sme spolu s Dankou Šilanovou medzitým, čo sa viedli „rómske vojny“, zaregistrovali v Prešove. Toto združenie po veľkých a nepríjemných turbulenciách, ktoré sa stali predmetom dokonca až súdneho konania, stojí za jeho vydávaním dodnes. Po nejakom čase a diskusiách ako ďalej s KZORN sa jeho vedenia ujala skupina okolo Gejzu Adama a postupne zamerali jeho činnosť na aktivity podporujúce ochranu a podporu vzdelávania talentovanej rómskej mládeže.

Po tom, čo vláda SR schválila zásady vládnej politiky k Rómom, mali jednotlivé ministerstvá v roku 1991 pri príprave štátneho rozpočtu na rok 1992 zahrnúť a finančne vyčíslieť aj výdavky potrebné na realizáciu projektov, s ktorými prišli Rómovia. Na ministerstve kultúry a ministerstve školstva som ja spolu

8 *Romano lil*, september 1991 (37. týždeň), roč. 1, č. 3, Holomek, K.: Náš predchodca, s. 1. (Pozn. red.)

s Gejzom Adamom iniciovali stretnutia s predsedami vznikajúcich rómskych politických strán a občianskych združení a navrhovali projekty, ktoré by mali jednotlivé ministerstva začleniť do zákona o štátnom rozpočte na rok 1992. Uvažovalo sa o zriadení inštitúcií, ktoré by zabezpečovali záchranu a rozvoj kultúry, tradícií a jazyka. Napriek dobrým úmyslom, dobrým predsavzatiam, ale aj nekonečným sľubom v návrhu rozpočtov kapitol štátneho rozpočtu jednotlivých ministerstiev však pre rok 1992 žiadne peniaze na projekty rómskej menšiny vykázané neboli. Z pozície poslankyne SNR som kontaktovala ministerstvo školstva a ministerstvo kultúry a žiadala o vysvetlenie. Nezostávalo mi nič iné, len obísť všetky výbory SNR, oboznámiť poslancov so vzniknutou situáciou a poprosiť ich o podporu návrhov, ktoré predložím priamo na rokovanie parlamentu. Stalo sa tak 20. decembra 1991, keď poslanci SNR schválili 10 miliónov korún na zriadenie a prevádzku rómskeho profesionálneho divadla a 10 miliónov korún na prípravu a realizáciu projektu nultých ročníkov. Tretí návrh, aby vláda vyčlenila 50 miliónov korún na projekt rekonštrukcie a výstavbu inžinierskych a kanalizačných sietí v obciach a osadách, kde nie je elektrina a pitná voda, sa síce dostal do uznesenia z rokovania parlamentu o štátnom rozpočte, ale, žiaľ, nikdy sa nezrealizoval.

Identita – sila, ktorá hýbe dejinami

Erika Godlová a Roman Čonka, ktorí pracujú na oddelení Dokumentačno-informačného centra rómskej kultúry v Štátnej vedeckej knižnici v Prešove, mi nedávno medzi iným povedali, že musia byť veľmi usilovní, aby si svoje miesto v tejto inštitúcii obhájili. V ich slovách som cítila obavu ale aj nádej. Obavu, že príde deň, keď v rámci konsolidácie verejných financií, vláda zruší toto oddelenie ako nepotrebnú organizačnú jednotku aj preto, lebo jeho pracovníci nebudú mať dostatočné argumenty na obhájenie práv a nárokov na záchranu a rozvoj kultúry Rómov na Slovensku a tiež preto, že identita Rómov ako príslušníkov národnostnej menšiny nie je dostatočne silná a samostatne životaschopná. Zdá sa, že počas tých 35 rokov od nežnej revolúcie sme kriticky nevnímali povinnosť, akýsi dôraz na vysvetľovanie, chápanie a pochopenie významu identity ako sily, energie, ktorá hýbe dejinami jednotlivca, skupiny, národa. Ale aj tentoraz dúfam, že nádej, ako vždy, zomiera posledná.

7-9-77

Ahoj Hanko,

posílám Ti přepsané pásky z Žehry a ze Sviní - /Mlátila jsem do stroje tak zuřivě, že se mi rozbil a půlka je psaná na jiném stroji, tak si nevšiměj překlepů a čárky místo háčku/ - Vím, že se Ti všechno hodit nebude, ale už si vyber sama, co můžeš použít. Prosím Tě, posílej mi všechny!!! Tvoje reportáže o Romech!!!!!! Jestli jsi náhodou napsala romanes nějakou básničku, pošli taky! Kdybys zjistila kohokoli, kdo romanes píše, pošli mi jeho věci! To víš, bude to trvat ještě nějakou dobu, než se to podaří vydat romanes - leda by se stal zázrak! - ale ať je to pohromadě. Snad ten kongres tomu pomůže. A taky možná, že u toho jednoho pražského kult. domu by to šlo aspoň interně. Tak opravdu pošli cokoli romanes, co máš!!! Konečně v tom našem materiálu máš dva rozhovory chlapce ze Žehry a druhého chlapce ze Sviní - a vidíš, jako oba chtějí číst romanes, chtějí romane knížky! Dál: nutně potřebuju, aby mi Milan poslal Vláďovu diplomovou práci, kterou jsem mu pljčila. Nevím, bydlí-li v Blavě na stejné adrese. Prosím Tě, jednak mi pošli jeho adresu, jednak mu sama napiš ať mi Vláďovu práci hned pošle! Dík. A Hanko, prosím Tě

aly' k'le

Úryvek z listu od Mileny Hübschmannovej | 7. 9. 1977 | Súkromný archív autorky

ROMOVÉ V KAPITALISTICKÝCH ZEMÍCH A ŽENEVSKÝ SJEZD

Kde chybějí lidská práva

Romové — nebo jak se běžně říká Cikáni — měli svůj druhý světový sjezd v Ženevě. Organizátoři přes něj připravovali další akci proti socialistickým zemím. Ale jako všechny podobné akce moderních farizejů i tato se minula svým cílem a ukázala, že v kapitalistických zemích jsou Cikáni zbaveni základních lidských práv, velmi tvrdě na ně doléhá rasismus a hospodářská krize je uvrhuje do stále nesnesitelnější bída. Ženevský sjezd se konal v síni společnosti John Knox International Center, která je jednou z odnoží Světové rady církví.

Na světě žije asi deset miliónů Cikánů a z nich — jak tam bylo řečeno — asi čtyři milióny »ve východní Evropě«, neboli v socialistických zemích. Organizátoři si dali záležet na cikánském folklóru, vymysleli také »národní« vlnku, modrozelenou uprostřed se stylizovaným kolem vozu. Barvy zástavy mají symbolizovat »svobodný život« v přírodě, pod modrým širým nebem. Cikáni samotní, tedy ti, kteří byli v takovéto realitě nuceni žít nebo kteří v ní dosud žijí, si takovýto symbol své bída jistě sami nezvolili. Na kongresu se sešli Romové z osmdesáti zemí, mezi nimi značný počet lidí s vyšším vzděláním a intelektuálních povolání. Za předsedu byl zvolen Ján Cibula, toho času lékař praktikující ve švýcarském Bernu, který také přednesl hlavní referát. Cibula je podle Frankfurter Rundschau »utečeneček z Československa«. Zdá se tedy pro organizátory vhodnou osobou k tomu, aby hrál hlavní úlohu. Ale Ján Cibula je klamal. A již ta skutečnost, že v Československu mohli vystudovat na lékaře, mu kladla jistě hranice k prezentování se jako oběť socialismu. Ne, organizátorům to nevyšlo.

Řečníci konstatovali, že v socialistických zemích mají Cikáni občanská práva, možnost pracovat, vzdě-

lávat se a dostat se ven z kočovnické bída. Faktem je, že o žádné diskriminaci v socialistických zemích nemohla být řeč.

Zato se zjistilo, že v kapitalistických zemích nedávají Cikánům státní občanství, čímž jsou již administrativně zbaveni základního práva stálého pobytu; proto také nemohou dostat cestovní pas a jsou vystaveni soustavnému šikanování, svědomitému policejnímu vykazování za hranice. Čím dále tím tíže mohou žít životem kočovnická, ale pro usazení nemají možnost. Hospodářská krize a růst nezaměstnanosti se Cikánů »předešlým« dotýkají. »Všude roste a šíří se rasismus,« bylo řečeno v úvodním projevu. Mnozí zatajují svůj původ, protože se bojí diskriminace. Cikáni žádali možnost žít mezi ostatními obyvateli jako rovnoprávní občané. Žádali školy a »aby cikánský jazyk nezanikl a s ním stará lidová kultura«.

»Delegáti, kteří přijeli ze socialistických zemí, náležejí k privilegiovaným vrstvám,« píše Frankfurter Rundschau.

U nás ovšem nejsou »privilegovaná vrstva« ani mezi cikánským obyvatelstvem, a když Romové od nás posílali na kongres své delegáty, tak pravděpodobně nevybrali negramot-

né, zaostálé starce, ale příslušníky nové inteligence.

My pojem »národnostní menšina« nechápeme tak, jak tomu bylo v buržoazním Československu, kde to znamenalo mít méně práv, než kolik má většinový národ. Otázka tvorby národa a etnické skupiny je otázkou společenského vývoje. Nepopíratelná je ta skutečnost, že u nás jsou Cikáni rovnoprávními občany, nezaměstnanost jim nehrozí. U nás i v ostatních socialistických zemích se dělí cikánské řeči učí, máme učebnice, cikánskou gramatiku i učebnice jazyků. Mezi našimi spoluobčany cikánského původu najdeme prakticky zástupce všech povolání.

Kongres nedopadl podle záměru organizátorů. Účastníci ve svém usnesení vyzvedávali požadavky, nad nimiž delegáti ze socialistických zemí již těžko mohli pochopit, že jsou země, kde za takové samozřejmosti, jako jsou práce, sociální práva a vzdělání, je třeba ještě bojovat. Frankfurter Rundschau také píše, že »profesory a absolventy vysokých škol byli delegáti z Bulharska, Maďarska, Československa a Jugoslávie«.

Policejní komisař Švýcarské republiky Guido Solari měl nejdenní plný hovor s bernským ministerstvem vnitřní, kam podával hlášení »o podvrácených řečech« a bolestných požadavcích. Z plánované protisocialistické akce církevních činitelů se stala obžaloba nelidskosti kapitalismu.

LUDOVÍT ŠULC

Novinový článek o druhém světovém kongrese Rómův v Ženevě | *Rudé právo*, 16. 5. 1978, 58–59 (113), s. 6. | Digitální knihovna, Moravská zemská knihovna Kramerius

Anna KLEMPÁROVÁ, Východoslovenské noviny, Švermova 47
Košice

Šéfredaktor

Košice 24.5.1978

Oldřich Š V E S T K A

RUDE PRAVO

Na Pořiči 30

P R A H A

Vážený súdruh šéfredaktor !

S potešením som registrovala článok Kde chybjejí lidské práva od redaktora Ľudovíta Šulca zo dňa 16.5. 1978 vo vašich novinách. Žiaľ, po jeho prečítaní nemôžem súhlasiť s niektorými názormi autora článku.

Som Romka a ako jediná delegátka z Československa som sa osobne zúčastnila na Ženevskom kongrese. Minulý rok som skončila Katedru novinárstva v Bratislave a teraz ešte "môžem" dva mesiace pracovať v redakcii Vel. novín v Košiciach. Zdá sa, že aj váš článok do istej miery napomohol k tomu, že od 1. 8. 78 budem nezamestnaná. Ale to je nepodstatné.

Otázka tvorby národa a etnické skupiny je otázkou spoločenského vývoja. U nás ... se deti cikánske řeči učí, máme učebnice, cikánskou gramatiku a učebnice jazyků - píše súdruh Šulc. Na margo tohto konštatovania by som len chcela poprosiť s. Šulca, aby ma informoval, v ktorých školách sa deti učia Romštinu, z ktorých učebníc a gramatík. Pretože okrem pár titulov "brožúrka Základy romštiny, príručka cikánštiny, cigánština pre učiteľov" sa mi žiaľ zatiaľ nič iné nedostalo do rúk. Budem vďačná s. Šulcovi, ak mi pomôže spoznať väčšie množstvo literatúry.

Organizátori si dali záležet na cikánskom folklóru, vymyslili také "národnú" vlajku... Zdá sa mi, že táto autorova úvaha nepodložená vlastnými skúsenosťami a žiaľ ani vedomosťami, nevystihuje podstatu úsilia Romov na celom svete a stavia ho do ironizujúceho svetla.

Je pravda, že pre delegátov zo socialistických krajín boli niektoré požiadavky ťažko pochopiteľné. (Sociálne práva). Svedčí to o možnostiach, ktoré socialistické zriadenie poskytuje každému občanovi. Roma v socialistických štátoch si to veľmi uvedomujú a sú vďační, že môžu prebývať v takej spoločnosti.

Ale referovanie z buržoáznych novín Západu by socialistickému novinárovi nemalo stačiť na to, aby okomentoval celý Ženevský zjazd. Na to bolo hľadám vhodnejšie vyslať očitého svedka.

Dúfam, že v budúcnosti sa skreslené a ironizujúce úvahy v našich novinách na margo Romov neobjavia. Som kedykoľvek ochotná podať informácie o priebehu a výsledkoch Ženevského kongresu.

Ďakujem za pochopenie a ostávam so súdružským pozdravom

Práci česť !

Anna KLEMPÁROVÁ

RUDÉ PRAVO

ORGÁN ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

Redakce Praha 1, Na poříčí 30

Soudružka
Anna K l e m p á r o v á

Váš dopis ze dne

Naše značka

Praha 15.6.1978

060 01 K e ž m a r o k

Věc

Vážená soudružko,

soudruh šéfredaktor mi předal Váš zajímavý dopis s tím, abych Vám za něj i za informace poděkoval. Jak je z Vašeho dopisu vidět, jste o problematice Romů dobře informována a můžeme jen litovat, že jste jako účastnice sjezdu nám pohotově ne-napsala. Náš autor použil jako pramenu buržoazní noviny proto, abychom dokázali, jaká je problematika života Romů v kapitalistických zemích, kde se o lidských právech jen mluví, a že tuto skutečnost i západoněmecký list Frankfurter Rundschau musí přiznat a ocenit výsledky dosažené v socialistických zemích.

Co se týká školské výchovy dětí z rodin Romů, chtěli jsme poukázat na skutečnost, že u nás jsou školy všech stupňů otevřeny pro každého a Vy jako absolventka vysoké školy to také potvrzujete. Je v zájmu všech dětí, aby bez ohledu na národnost, původ, mohly se dobře učit všechny jazyky, ve kterých by mohly v učení pokračovat na všech stupních a aby nebyly určité skupiny izolovány od ostatních dětí a aby se takto nepodporoval nacionalismus, ba dokonce i rasismus. Řešení národnostních a s tím souvisejících otázek, je všude dlouhodobé, mění se v historických podmínkách a tím i jejich řešení prochází různými etapami.

Co se týká národní vlajky, myslím si, že jako taková nemůže existovat a je těžko jednotnou vlajku vytvořit, protože Romové žijí na celém světě v celkem rozličných podmínkách a není cílem Romů, aby vlajka vyjádřila jakousi neexistující tužbu po životě pod modrým nebem. Žádným způsobem nebylo naším

Telefon 249851-8

Dálnopis 00184, 00226

V odpovědi uveďte značku našeho dopisu

úmyslem - a to také jasně vyplývá z našeho textu - etnickou příslušnost ironizovat, ale právě naopak, chtěli jsme jen poukázat na vědecky zjištěný fakt, že tvorba a existence národa předpokládá určité konstantní podmínky. Jiné jsou například podmínky v SSSR a jiné v jiných zemích. Těší nás, že i Vy potvrzujete radost našich spoluobčanů Romů, že mohou žít v socialistické společnosti.

Ještě bychom Vás chtěli informovat o tom, že Ústav pro jazyk český ČSAV pracuje na rozsáhlé mluvnici romštiny a chce ustálit z dialektů u nás mluvených jednotný jazyk. Je to těžká práce, která vyžaduje zajisté určitého času. Vedoucím skupiny je dr. Jiří Lípa, který je autorem knihy: Příručka cikánštiny, vydalo ji Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1963. V seriálu učebnic vyšla též kniha Mileny Hübschmannové: Základy romštiny, vydala Academia, Praha 1973.

Ještě jednou Vám děkujeme za dopis a jsme

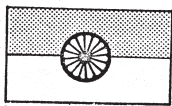
Se soudružským pozdravem

Milan Mádr

redaktor zahr.-pol. oddělení RP

ROMANI UNION

RIJ

O 1979 berš sine but bahtale sa e Romenge. Amaro ROMANO EKIPE (RIJ) lela peske then ano U.N.O. thaj othe ano Nu Jork rodinda amare manuŝenge nevo status sar narodo.

Panč šel Roma milja gadžensa gele ko Bergen-Belsen logor ani Germanija (27 oktobar) to keren kalipe e ekvaš miliona Romenge so mudardile telal e fašistengo Trinto Radž. E logoreste i Simone Veil, o Presidento e Evropako Parlamentesko, phenda kaj voj da sine phandli ano Belsen.

O dive pale o Presidium e Romane Ekipasko kedinda pe javerensa ano Gottingen. E bešibaske avile džene taro Verband der Sinti Deutschlands hem o Comite International Rom (Paris). Te ovel zuraleder jekipe maškar savoren, o Presidium lela peske jeke džene taro VdSD (o Oskar Romano Rose), hem jeke taro CIR (o Atalivio Demetrio). Aihal da panda trin džene lelile ulc ko Komiteo Lumiako Romano (Hans Braun, VdSD, thaj o Joseph Philipoff hem o Vanko Rouda, CIR).

Pe nasvalipastar i Agnes Vrankx vakjerda kaj našti te kerel pi buti phanda. Odoleske o Presidium phučla e Gusti Ivanove (Holandija) hem o Leulea Rouda (Francija) te len lako than sar duito sekretara. Akana von ka keren buti e generalno sekretaresa ano sekretariat. Neve blagarnike si o Stefan Kwiek (Švedeka), o Rajko Djuric (Jugoslavija) hem o Vinzenz Rose (Germanija).

Baš e maribaske reparacije savore ule jeke godjate kaj trubul o ROMANO EKIPE te rodel blokno reparacije tari Germanija, hem o CIR ano Paris te rodel korkore individualno reparacije.

Ko 2 novembar e delegatora taro ROMANO EKIPE gele džiko Bonn. Othe von rodinde i) kampingplatza e pirutne Romenge, ii) disutnipe e avriutne Romenge so lodena ani Germanija, thaj iii) reparacijako Fund so si te ovel arakhardo ano UNESCO (hem koleša o UNESCO isi le te phutrel sikljovne e romane čhavage ani sasti Evropa).

Ano Gottingen o Prof. Šaip Jusuf phenda kaj sa e delegatora save avile ki Ženeva mangle o Trinto Kongreso te ovel ano Beograd. Thaj majlačo kongreso sine te ovel ani jugoslavijako šeruni dis. Ama te našti te kerel pe odothe, šaj sine te ovel ano Frankfurt.

O Sekretariat akana kamen te phučen savoren kote tumen mangel o Kongreso te ~~kerel pe i) tuma te phučen e lilore telal e disate so mangel (1 Beograd 2 Frankfurt) hramon jek "X".~~ Thaj akana sig iranen e lilore amenge ko Sekretariat.

Savore ano Presidium e Romane Ekipasko keren tumenge BAHTALO NEVO BERŠ 1980 !!

Dr. Jan Cibula, Presidento; Prof. Šaip Jusuf, Menyhert Lakatos, Juan Ramirez, W.R. Rishi, John Tene, Duito Presidenta; Sait Balic, Mohammad Chibb, Ranjit Naik, Vinsenz Rose, Atalivio Demetrio, Oskar Romano Rose, hem Grattan Fuxon, generalno sekretar.

BEOGRAD

FRANKFURT

IRANEN LE KO SEKRETARIAT: odos Dimokritou 19, Akropolis, Salonika, Grcija

E romaŋi čhib ča barola – kada hin perdal ma realita / Romština se bude jistě dál rozvíjet – to je pro mne realita³

Janka Gáborová Kroková v knihovně | Zdroj: DICRK_ŠVK

Janka Gáborová-Kroková je romská literární vědkyně působící od roku 2019 na Ústavu rómskych štúdií, ktorý spadá pod Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín Prešovské univerzity. Venuje se zde primárně vzdělávání studentů – budoucích učitelů romských dětí a mládeže. Kromě toho již devět let působí též v Dokumentačno-informačnom centre romskej kultúry, které zaštiťuje Státní vědecká knihovna v Prešově – zkratkou DICRK.⁴ V rámci svého doktorského studia se – pod vedením prof. Káši z Prešovské univerzity – zabývá vývojem romské literatury, resp. jejími kořeny v orální tradici.⁵ Je autorkou odborných textů i sběru vyprávění Romů, které vyšly knižně (Gáborová-Kroková 2023 a,b), a rozhovorů, které vyšly časopisecky, jeden z nich i v časopise *Romano džaniben* (Gáborová-Kroková 2021). Přizvali jsme ji k rozhovoru pro toto monotematické číslo, aby nám coby rodilá mluvčí romštiny

a odbornice, která se romským jazykem a (nejen) romsky psanou literaturou zabývá, sdělila svůj pohled na vývoj romského jazyka, na jeho emancipaci a aktuální vývoj především ve školním systému a v akademickém prostředí. Rozhovor jsme vedli v romštině.

1 J. Gáborová-Kroková působí na Ústavu rómskych štúdií na Prešovské univerzitě.

E-mail: jana.gaborova@unipo.sk

2 Lada Viková působí na KSKA FF Univerzita Pardubice. E-mail: Lada.Vikova@upce.cz

3 Jak citovat: Gáborová-Kroková, J., Viková, L. 2024. E romaŋi čhib ča barola – kada hin perdal ma realita / Romština se bude jistě rozrůstat – to je pro mne realita. *Romano džaniben* 31 (2): 135–148.

4 Více viz <https://www.svkpo.sk/narodny-projekt-dokumentačno-informačne-centrum-romskej-kultury> [cit. 1. 9. 2024].

5 Název práce: „Od orálnej tradície k modernej knižnej tvorbe (Vývin a premeny rómskej literatúry na Slovensku)“, školitel: prof. PhDr. Peter Káša, CSc.

Janko, avehas bi ajsi lači, phenehas bi amenge čeporo pal tiri familija the tiro čhavoripen? Vakerenas tumen khere romanes?

Sar mandar vareko phučel pal miro čhavoripen, avel mange andre godi duj lava: baro kamiben. Me baruvavas andro baro kamiben, savo mange sikhada miri sovnakuhi daj, dadoro, the miri baba le papuha. Bararde man avri avkes, hoj andro dživipen te džav mire dromea, hoj te avav godaver, hoj man te hen školi. Nigda na bisterava, sar džahas pašal e Perješiskeri univerzita, čhajori somas, bešas la daha le dadeha andro motoris, džahas ke baba ko papus a mro dad mange pehenelas: „Me avas igen barikano, te tu phirehas andre kadi škola.“ He avke sas. Phirás andre adi škola, dophirdžom la a mire kamade manušendar sas paš oda baro džives savore, ča e baba na. Gejla pre oki luma, sar mange sas dešutrin. A savi čhib sas miri? Vakerahas duje čhibenca, romanes the gadžikanes. Baruvás avri maškar o gadže the maškar o Roma. Buter pes vakerlas romanes ke baba the ko papus.

So hin perdal tute romaňi čhib?

Romaňi čhib hiňi čhib, savi man sikhada e daj the o dad. Vaj deš berš palal chudňom pre romaňi čhib te dikhel na ča sar pre čhib, savaha pes vakerel khere, ale he sar pre čhib literarno, savi šaj arakhas andre romaňi literatura. Te chudav romano tekstos andro vast, rozkidav les sar biologos le kirmes (asal). Prekal ma oda hiňi čhib, savi hiňi ajsi važno, sar he aver čhiba. Te manca vareko vakerla slovačika, džanav te phenel, save lavenca manca vakerel, save vetna skladbi kerel. Avka oda hin he la romaňa čhibaha. Akana man interesinen o romane frazeologizmi, save šaj arakhas andre romaňi literatura the andro vakeriben maškar o Roma. Nadočirla sas miri sesterňica – butere beršenca terneder mandar – ke mande pre kaveja. E duma sas družno, but vakerahas, the pal o romane bijava, save o Roma akana keren, the pal oda, sar o love kiden avri. Andre romaňi kultura oda hin avka, hoj pes kamen o Roma te sikhaven u čhivkeren avri, čhivkeren. U me lake phenav: „Čhivkeren he avka, hoc lenge e čhib avri avela u aver čhon te chal na hela“. (Na len man važnones akana, me pheras keravas akor he akana. O Roma džanen, so keren, so peske šaj dovolinen, hoj peskere čhaven te chal te den). Oj mange phenel: „Ta kajso phurikano lav, e čhib avri, imar but na šundom,“ (asal). Na džanľom, či te asal, abo te rovel. „Imar ajsi phuri som?“ khelenas mange o lava andre godi. Iľom avri e knižka pal o frazeologizmi, savi irinda e Martinka Horňákovo u sikhadom lake. E duma imar džalas pal oda, savi hiňi e čhib smišno he važno, pal o bijava pregeľam pre amare dajengero vakeriben.

Kana chudľal te genel romaňi literatura? Savi gendi sas perši u savi hiňi perdal tute mek adadives angluňi / jekhbareder?

Mušinav te phenel, hoj sar somas cikňi, ta mange e daj genelas gadžikaňi literatura. Až sar pes pisinlas (duminav) berš 1992, ta pes mange dochudňa peršo romaňi gendi

Janko, mohla bys nám říct něco o své rodině a dětství? Mluvílo se u vás doma romsky?

Když se mě někdo zeptá na mé dětství, hned mi naskočí dvě slova: velká láska. Vyrůstala jsem v prostředí velké lásky, kterou mě zahrnovali mí skvělí rodiče i prarodiče. Vychovali mě k tomu, abych si v životě mohla jít vlastní cestou, abych se řídila rozumem, abych si dodělala školy. Nikdy nezapomenu, když jsme s mámou a tátou projížděli autem kolem Prešovské univerzity, to jsem byla ještě malá holka, jeli jsme za babičkou a za dědou, a táta mi povídá: „Kdybys jednou chodila na tuhle školu, to bych byl na tebe hrozně pyšnej.“ A tak se i stalo. Chodila jsem tam, tu školu jsem dokončila a v ten slavnostní den se mnou byli všichni mí blízcí, jen babička už ne. Odešla na onen svět, když mi bylo třináct. A ohledně jazyka – my mluvili dvěma jazyky, romsky a slovensky. Vyrůstala jsem mezi Romy i mezi Neromy. Romsky se o něco víc mluvilo u prarodičů.

Jaký význam má pro tebe romský jazyk?

Je to jazyk, který mě naučili rodiče. Zhruba před desíti lety jsem se ale na romštinu začala dívat z další perspektivy – ne pouze jako na jazyk, kterým se mluví v domácím prostředí, ale také jako na jazyk literární, jazyk romské literatury. Romský text, který se mi dostane do ruky, mohu rozpitvat jako biolog nějakého červíka (smích). Je to pro mě zkrátka jazyk, který má stejnou váhu jako jazyky jiné. Když se mnou bude někdo mluvit slovensky, dokážu říct, jaká slova nebo jaký druh větné skladby volí. A stejně to mám i s romštinou. Teď mě třeba hodně zajímají romské frazeologické obraty, se kterými se můžeme setkat jak v romské literatuře, tak v běžné komunikaci mluvčích romštiny. Nedávno se u mě zastavila na kafe moje o hodně mladší sestřenice. Hezky a hodně jsme si povídaly, třeba i o tom, jak Romové dnes organizují svatby a jak na nich vybírají peníze. V romské kultuře je to nastavené tak, že se Romové chtějí trochu předvést, a tak pořád přihazují. Tak jí povídám: „Rozhazují někdy tolik, že z toho mají ‚jazyk na vestě‘ a další měsíc nebudou mít co do úst.“ (Teď mě ale prosím neberte moc vážně, trochu jsem si z toho dělala legraci. Romové dobře vědí, co dělají a co si mohou dovolit, aby měli na jídlo pro děti). Sestřenice mi povídá: „Jazyk na vestě, to je hodně starý, to jsem dlouho neslyšela,“ (smích). Nevěděla jsem, jestli mám spíše brečet, nebo se smát. „To už jsem vážně tak stará?“ vrtalo mi hlavou. Vytáhla jsem knihu o frazeologismech, kterou sestavila Martina Horňáková a ukázala jsem ji sestřenici. Pak už jsme se bavily o tom, jak je jazyk někdy zábavný a jindy vážný, od svateb jsme přešly k mateřskému jazyku.

Kdy jsi začala sledovat romskou literaturu? Která knížka byla pro tebe první a která je pro tebe dodnes ta nejdůležitější?

Přiznám se, že jako malé mi máma četla neromskou literaturu. Tuším až v roce 1992 se mi do rukou dostala první romská knížka *Romane paramisa/ Rómske*

andro vast pal e Elena Lackovo, *Romane paramisa*.⁶ Akor perševar dikhľom, hoj o paramisi šaj hen irimen he romanes. No jekhbareder gend'i perdal ma hiňi e gend'i, savi irinda e Terka Fabiánovo *Sar me phiravas andre škola*.⁷ Kadi gend'i genavas, sar somas imar bari čhaj, no but paš late asavas. Bo he pal o pharipen irinlas avka, sar te čhavoro čačes vakerlas. U kajso čačipen na sako džanel te zachudel andro lava u mek avka, hoj ola džene, so genen, savoreske te paťan. Oj kerďa kala gend'aha bari but'i, bo avka sar o paňi tele denašel, avka sar pal o jesos o jevend avel, oj avka zachudňa koter andal peskero dživipen. Aňi na džanelas, s'oda hin „čhavorikano aspektos“ („detský aspekt“), aňi na duminlas pal kada literarno pojmos u avka les odoj thod'a, sar kampil. Lakeri but'i, šaj phenas, hoj hiňi ajsi lachi, sar o literarna but'a le lekhavnendar Mária Ďuričková, Klára Jarunková, abo he e Gabriela Futová.⁸

Te genes o gend'a, so hine irinde the romanes the gadžikanes, genes so duj verziji? U savi verzija perševar?

Džal pal oda, savo dijalektos hino andre gend'i. Te oda hin dijalektos kada Perješiskero the Kašakero (severocentralno dialektos), ta genav romanes, bo savoreske ačaluľav. Te oda hin aver dijalektos, ta mušinav te džal andre dujto čhib u komparinav mange oleha, so u sar hin irimen romanes. Genav kajsa teknikaha, hoj te ačaluľav e pointa le tekstostar, hoj te arakhav e idea, savi hiňi he pal oda tekstos, u te dikhav o konteksti, save terďonas paš oda, sar e gend'i uľiľa (sas irimen). Man interesinen he o prekladi jekha čhibatar andre aver (slovačika-romanes, romanes-slovačika). Dikhav pre oda, sar hin zachudno o preklados, sar odoj hine thode o šukar lava, he e pointa.

Adaďives andre varesave školi pre Slovensko chudľa pes te sikhľol romaňi čhib. Šaj amenge phenes buter pal ola projekti, sar pes andre školi dochudel romaňi čhib? Sar pes kada ačhiľas u so tu gondolineľ pal oda?

Kada hin ajso phučiben, pal savo šaj das duma pre varesavo kolokvium abo konferencija. Vaš oda upre odphenava avka, hoj te na irinav študija, ale te odphenav sar manuš, so andre kadi problematika dikhel čeporo buter sar manuš pal o drom. Le beršestar 1991, kanastar sas phendo, hoj o Roma hine narodos, na ča etnikum, sas but signifikantna berša. Andre vlada, andre sikhavňi sera, eksperimentalnones dikhelas pro kurikulum pal e romaňi čhib, literatura the realiji. Kada sas kerdo the andro berš 2003–2005, kana sle zathode andre kada eksperimentos buter školi: bazutne, gimnazija the umelecka. Kale školi sas Kašate, ke Veľka Ida, ke Kremnica, ko Zvolen, the Bratislavate. Bazalna kurikula

6 E gend'i romane paramisenca, so la irinelas e Elena Lackovo, sas publikimen sar pre Slovensko, andre romaňi the andre čechiko čhib (Lacková 1992), avka the pro Čechi, romanes the čechika (Lacková 2002).

7 The adi gend'i sas publikimen imar dujtoľar (Fabiánová 1992, 2022).

8 Savore trin džeňa hine slovenska autorki, save pisinen(as) o gend'a vaš o čhave the terne džene.

rozprávky od Eleny Lackové.⁶ Tehdy jsem poprvé viděla, že příběhy mohou být napsané i romsky. Ale tou nejdůležitější knížkou je pro mě *Sar me phiravas andre škola / Jak jsem chodila do školy* od Terky Fabiánové.⁷ Četla jsem ji už jako starší holka a hrozně jsem se u ní nasmála. Protože i o smutných věcech dokázala psát tak, jako by to skutečně vyprávělo to dítě. Takovou opravdovost se málokomu podaří zachytit do slov tak, aby tomu čtenáři skutečně uvěřili. S tou knížkou dokázala velkou věc, zachytila v ní kousek svého života s takovou samozřejmostí, jako když teče voda nebo jako když po podzimu přijde zima. Odborný pojem „dětský aspekt“ patrně vůbec neznala, přesto s ním v té knížce pracovala naprosto přesně. Její psaní je myslím srovnatelné s díly spisovatelek Márie Ďuričkové, Kláry Jarunkové nebo Gabriely Futové.⁸

Jakým způsobem čteš bilingvní romsko-slovenská / česká zrcadlová vydání? Čteš obě verze? A kterou dříve?

Záleží na dialektu, kterým je to napsané. Když jde o severocentrální dialekt, nářečí např. z Košicka a Prešovska, přečtu si to romsky, protože tam všemu rozumím. Pokud ale půjde o jiný dialekt, přejdu do neromské verze a srovnávám si ji s tou romskou. Čtu prostě tak, abych mohla co nejlépe pochopit pointu textu, abych přišla na myšlenku, která za textem stojí, a abych nahlédla kontexty podstatné pro jeho vznik. Zajímají mě i překlady ze slovenštiny do romštiny a naopak, všímám si výstižnosti překladu, jak se tam pracuje s jazykem a pointou.

V některých školách na Slovensku se začal vyučovat romský jazyk. Můžeš nám o těchto projektech říct více? Jak k tomu vlastně došlo a co si o těchto aktivitách myslíš?

To je otázka, na kterou bychom mohli uspořádat kolokvium nebo ji rozebírat na konferenci. Odpovím ale pokud možno stručně jako člověk, který o té problematice ví pravděpodobně o něco víc než náhodný kolemjdoucí. Od roku 1991, kdy byli Romové uznáni jako národnostní menšina, nikoli jako pouhé etnikum, jsme prošli několika milníky. Vláda skrze své instituce experimentálně prověřila osnovy romského jazyka, literatury a reálií. To se stalo mezi lety 2003–2005, kdy bylo do experimentálního ověřování zahrnuto více škol: základní, gymnázia, umělecké školy. V Košicích, ve Velké Idě, Kremnici, Zvolenu i v Bratislavě. Máme základní osnovy, chybí nám ale učitelé, kteří by romštinu, literaturu a reálie mohli učit. Nacházíme se v bludném kruhu, ze kterého

6 Kniha romských pohádek sepsaná E. Lackovou vyšla jak na Slovensku, romsko-slovensky (Lacková 1992), tak i v Čechách, romsko-česky (Lacková 2002).

7 Také tato kniha Tery Fabiánové byla vydána již podruhé (Fabiánová 1992, 2022).

8 Známé slovenské autorky literatury pro děti a mládež.

hine, aľe sikhavne (učitel'a the učitel'ki), save džanen e romaňi čhib, literatura the realiji, nane. Sam andro bludno kereka, andal najšik džas avri. O sikhavne, save achal'ile, so hin inkluzija, u džanen, hoj le čhavage kempel te džanel pal peskere tradiciji, imar he akana sikhaven oda, so džanen. O kurikula keren avke, hoj andre te thoven dareso he pal lende. Mek šaj phenav, hoj andre kadi situacija, savi sas the hiňi pre Slovensko, sa o školi, andre save sikhaven romaňi čhib the kultura, hine sukromna u zathode len o romane intelektuala sar e Anka Koptovo, o Gejza Adam. Aňi jekh škola nane štatno, ňisar kada nane le štatostar podchudlo. Akanakes hin kerdo tlakos telunestar, bo hin but romane čhavore andro školi, nekbuter andro bazutne, u lenge neksigeder kempel odi pomoca. Vašoda kempel, hoj o učitel'a, phenel pes pal oda the andre kurikularno reforma, te džanen romanes, te džanen e romaňi literatura the e kultura. Bi kadi kompetencija najšik pes keren andro školi reformi, najšik vakeras pal e inkluzija.

Džanas, kaj salas pre konferencija Romani studies Prahate the Belegradoste – andre soduj vakerehas pal tiri buti andre sekcija Pal o Roma romanes. Šaj phenes buter pal kada? Keci Roma sas odoj u so tu gondolines pal romaňi čhib andre akademija? U šaj the irinas romanes akademična teksti?

He, somas pro konferenciji, save leperes. Džav palal vaj štar berš. Mek ča zachudňom te študinel pro doktorsko, u polokores man mukľom andre oda, hoj te dikhav pre romaňi čhib sar pre čhib šukar, savi šaj arakhas andro irimen lava, mek ča prindžarkeravas le romane lekhavnen. Andre godi mange hino o Jan Červenka, savo paš ma terďolas, sar man sas e prezentacija, dikhav le Kristo Kjučukov, savo dikhelas pro drom, savo sikhadňom la romaňa literaturatar pre Slovačiko u dikhav leskeri moralno podpora. Dikhav buter dženen andal e akademija u šunav man paš lende sar paš peskere. Sas oda šukar ideos, bo prindžardňom, hoj o bare manuša, manuša, save kadi buti keren but berša, sar me mek pre luma na somas abo le patkaňis pal ma cirdavas, terďon paš ma u hine lošale, hoj vareko arakhl'a o kham, savo labol pro romano literarno drom. Mušinav man te pridžanel, hoj na sas prekal ma lokes te vakerel romanes. Phučena soske? Andre miro dživipen sikhľuvás andro školi ča gadžikanes. Kadi čhib kultivinas, kadi čhib bararavas, andre kadi čhib genavas, irinas, gondolinavas. Vaš mange e romaňi čhib, avka sar imar buterval phendňom, sas čhib, savi sas pre sera. O lava, o vetna skladbi, miri godi, sa sas nastavimen pre gadžikaňi sera. Vaš oda man sas igen baro rešpektos te vakerel romanes, hoj te na kerav ladž. Pre dojekh konferencija mange predžavas o lava andro lavustik, u he avka pes ačhila, hoj mange daresavo lavoro denašľa (asal). No pal kale paru berša, so pregele, šaj phenav, hoj la romaňa čhibaha pes šaj del duma pro konferenciji, kolokvija, the članki pes šaj irinen, teksti odborna the šukar (umelecka). Te kempel andro vakeribena te thovel akademična lava, me na dikhav problemos, mi thoven pes. Hin oda internacionalizmi, save pes na prethoven aňi andre jekh gadžikaňi čhib. O internacionalizmi the akademična lava hine andro gadžikane čhiba adaptimen,

nedokážeme vystoupit. Učitelé, kteří pochopili podstatu inkluze a vědí, že žáci potřebují poznat vlastní tradice, učí už dnes to, co si dohledali. S osnovami pracují tak, aby do nich dostali i něco o romských dětech. K situaci na Slovensku je ještě nutné dodat, že veškeré školy, na kterých se učí romština a romská kultura, jsou soukromé, založili je romští intelektuálové jako Anna Koptová nebo Gejza Adam. Ani jedna z nich není státní a stát to nemá nijak podchycené. Vzniká také jistý tlak zespodu, protože na školách, nejčastěji základních, je spousta romských dětí, a ty tuhle pomoc potřebují nejrychleji. Je proto důležité, a píše se o tom i v kurikulární reformě, aby učitelé uměli romsky, aby znali romskou literaturu a kulturu. Bez těchto kompetencí nelze dosáhnout reformy školství, nelze bez nich mluvit o inkluzi.

Víme, že ses účastnila romistických konferencí v Praze a Bělehradě – na obou jsi o své práci mluvila v sekci Pal o Roma romanés („O Romech romsky“). Můžeš nám to trochu přiblížit? Kolik Romů se účastnilo a co si myslíš o romštině v akademickém prostředí? Šlo by romsky psát akademické texty?

Na té vzpomínané konferenci jsem byla. Budu se muset vrátit tak čtyři roky nazpět. To jsem zrovna začínala své doktorské studium a pomalu poznávala romštinu jako krásný jazyk, který lze i zapisovat, poznávala jsem romské spisovatele. Vybavím si Jana Červenku, který vedle mě stál, když jsem měla svou prezentaci, vybavím si Christa Kjučukova, který sledoval, jak jsem představovala vývoj romské literatury na Slovensku, a cítím jeho morální podporu. Vybavím si více lidí z akademického prostředí, mezi kterými se cítím jako mezi svými. Byl to hezký okamžik, protože jsem poznala, že významní lidé, kteří se akademické práci věnují od doby, kdy jsem takříkajíc ještě tahala kačera, stojí při mně a těší je, že někdo našel význam v tom věnovat se seriózní výzkumu romské literatury. Po pravdě řečeno, nebylo pro mě úplně jednoduché mluvit romsky. Možná vás to překvapí, ale já se ve škole vždycky učila jen slovensky. Kultivovala jsem v sobě slovenštinu, četla jsem, psala jsem i přemýšlela slovensky. Jak jsem už několikrát zmínila, romština byla jazykem, který zůstával stranou. Slova, skladba vět, moje přemýšlení, všechno tohle bylo nastavené na slovenštinu. Cítila jsem proto velký respekt před tím mluvit na konferenci romsky, abych tam nebyla pro ostudu. Před každou konferencí jsem si projela slovník, a i tak se stalo, že mi nějaké slovo původem ze slovenštiny uteklo (smích). Po těch pár letech, které uběhly, snad mohu říct, že se romsky na konferenci mluvit dá, mohou se pořádat kolokvia, v romštině lze publikovat odborné i umělecké texty. Jestli je potřeba vložit do výkladu odborné výrazy, nemám s tím problém. Existují internacionalismy, které nepřekládá žádný jazyk. Neromské jazyky si internacionalismy rovněž adaptují, přizpůsobují se gramatice jazyka, případně se v jazyce stanou ekvivalentem existujícího výrazu. Když si tenhle fenomén

prelen e gramatika ola čhibatar abo ačhen andro ekvivalentos, savo len hin. Dikhav kale fenomeni, u na dikhav nič pr'oda, hoj pes kada te na kerel the andre romaňi čhib. U keci sle Roma pre konferencija? Na pametnav. Imar na džanav, aľe Prahate somas andre kadi sekcija me, e Ivetka Kokyova... Man sigeder labarel oda, hoj nane ajci romane akademiki. U kole, so hine, ta len šaj genas pro angušta pre jekh to vast. O dživipen amenge sikhavel, hoj kempel profilaciji andre dojekh akademicko sera, hoj amenge kempel amari čhib te kultivinel u te bararel la. Nane ko. Len peske avke, hoj slovačicko gaždikaňi čhib keren o slovaki, hin pre Slovensko o čhibakero ustavos vaš e slovačicko čhib. Kada amen nane. Te na hena inštituciji, save vaš e čhib (the literatura) terđona, phares hela. Ačhela oda pro manuša Prahatar, pro manuša andal o Kher, Romano džaniben... u pre amende Perješiste. Hin inicijativi pre Slovensko, save kamen e čhib te hazdavel, no nane adaj odi veda aňi viskum, nane odi zabešli inštitucija.

Šaj mek phenes, savo oda has perdal tute te vakerel pre konferencija andro panelis Pal o Roma romanes? Has oda phareder abo lokeder te vakerel romanes sar anglicika? Oda sas avke, hoj baro motivatoris pre kada sas o Jan Červenka he e Markéta Hajská. On zathode kada panelis u me lenge vaš ada palikerav. Na sas lokes te vakerel romanes pre konferencija, no zachudňom. Kamav buter te vakerel, buter te kultivinel e romaňi čhib u te sikhavel, kaj pes del he pre konferencija, savi hiňi pal o Roma, te vakerel romanes.

Pre Perješiskeri univerzita sikhaves pal e romaňi literatura. So hiňi perdal tute adadžives romaňi literatura? So amenge šaj phenes pal e romaňi literatura pre Slovensko? Savi hiňi? So tu gondoline pal e čečicko romaňi literatura? Te dikhes pre romaňi literatura pro Čechi the pre Slovensko, dikhes varesave averipena? Adadžives hiňi perdal ma e romaňi literatura na ča literatura, savi mange genav khere, hoj te relaksinav, hin oda predal mande he miri buti. Chudav varesavo tekstos u imar dikhav, sar hine o lava zachudne, save šukar lava andre, sar hiňi zathodi e pointa, savi odoj hiňi lekhavno estetika. U kada hin aver pro Čechi the pre Slovensko. Pro Čechi dičhol, hoj e čhib sas kultivimen andre akademija: zachudňa oda te kerel e Milena Hübschmannovo u dureder andre kadi buti keren ola džene, saven joj vibararđa. Odoj hin editora, save dodikhen pr'oda, hoj e literatura, dojekh gendi te hel kerdi mište pal dojekh sera. Pre Slovensko kajsi inicijativa nane, o genda aven avri, del pes te phenel, sar samizdati, bijo korekturi the editorsko buti. Vašoda odi estetika le tekstostar hiňi the lachi, the frimeder lachi. Kada fenomenos nane ča la romaňa literaturatar, aľe šaj phenav, hoj he la rusinskona literaturatar. Me bi avas igen lošali, te bi buter genda andre romaňi čhib avenas avri, buter žanri he kajse phareder (duminav pro psihologicka romani, pro teksti, andre save nane thodo ča o romipen, he pro teksti, save šaj hen prethode). Ačaluvav kaleske, hoj amen nane ajci manuša, so kada kerena, no paťav aleske, hoj jekhvar hena. Či pro Čechi, abo pre Slovensko, oda jekh, bo me pre romaňi literatura pro Čechi he ke amende dikhav sar pre jekh.

uvědomím, nemohu s ním mít problém v romštině. A kolik bylo na konferenci Romů? To už si nepamatuju. V Praze jsem v té sekci byla já, Iveta Kokyová... Spíše mi přijde škoda, že nemáme moc romských akademiků. Ty stávající můžeme spočítat na prstech jedné ruky. Ukazuje se, že potřebujeme akademiky profilované co nejvíce různorodě, aby se náš jazyk rozvíjel a kultivoval. Ale to se neděje. Srovnajte si to se slovenštinou, které se věnují slovákisté na Ústavu pro jazyk slovenský. Nic takového nemáme. Když nevznikne instituce, která jazyk a literaturu podpoří, bude to těžké. Všechno zůstane na bedrech lidí z Prahy, z nakladatelství Kher, z Romano džaniben... a na nás v Prešově. Na Slovensku existují instituce, které jazyk podporují, nejedná se ale o vědu nebo o výzkum, nejde o zavedené instituce.

Mohli bychom ještě zůstat u toho konferenčního panelu Pal o Roma romanes? Jaké pro tebe bylo mluvit tam romsky – bylo to složitější, nebo jednodušší než v angličtině?

Jako velcí motivátoři tam fungovali Honza Červenka a Markéta Hajska. Za ten panel, který založili, bych jim chtěla poděkovat. Nebylo to úplně lehké mluvit tam romsky, ale nějak jsem to zvládla. Chci mluvit častěji a víc romštinu kultivovat a učit ji, aby se mohlo na konferenci o Romech mluvit také romsky.

Na Prešovské univerzitě vedeš kurz o romské literatuře. Čím pro tebe dnes romská literatura je? Mohla bys nám přiblížit romskou literaturu na Slovensku? Jaká je? A jak se díváš na českou romskou literaturu? Dají se mezi českou a slovenskou romskou literaturou vysledovat nějaké rozdíly?

Dnes pro mě romská literatura není jen domácí čtení a relax, je to i moje práce. Na textu sleduju úroveň jazyka, jakým způsobem se postupuje k pointě, soustředím se i na estetickou stránku vydání. A v tom vidím na Slovensku a v Česku velký rozdíl. V Česku je poznat, že se kultivace jazyka chopily akademické instituce: začala s tím Milena Hübschmannová, dnes v její práci pokračují ti, kteří u ní studovali. Je poznat, že tam funguje práce editorů, kteří dohlédnou na to, aby každá knížka byla dotažená po všech stránkách. Na Slovensku žádné takové iniciativy nemáme, knihy tady vycházejí mnohdy jako určité samizdaty, bez korektur a editorské práce. Estetika textu je pak hodně různorodá. Tento fenomén se ale netýká jen literatury romské, ale například i rusínské. Byla bych moc ráda, kdyby knih v romštině vycházelo více, klidně i nějaké složitější texty a náročnější žánry (mám na mysli třeba psychologické romány, texty, ve kterých nejde primárně o romství, myslím třeba i překlady). Rozumím tomu, že zatím nemáme tolik lidí, kteří by se tomu mohli věnovat, ale věřím, že jednou tady budou. Ať už v Česku, nebo na Slovensku – na tom příliš nezáleží, protože já se na romskou literaturu v Česku i u nás dívám jako na jeden celek.

U save aver romane literata (andal aver thema) mek rado genes, abo pal lende rado sikhaves tire študenten?

Akana amen hin phundrado o bakalarsko programos. Sas man ambicija te sikhavel he pal o romane lekhavne andre Europa, aľe o ideos na vidiņa. Som lořali, hoj kerdam e řtruktura avka, hoj le řtudentenge te sikhavav, ko keralas řukar lekhavno buťi pro řechi the pre Slovensko. Andro magistersko programos, savo pes phundravela aver berř, hela ideos he pro romane lekhavne andal aver phuva.

Hine gendā, save pisinde o Roma, u tu bi phenehas, hoj na peren andre romaņi literatura? Abo sa o gendā romane autorendar hine romaņi literatura?

So hiņi romaņi literatura abo save teksti andre late peren, sas talam perřo phućiben, saveha avľom pre akademija. Kamās te arakhel o vudar, savo řajphuterelas o palepheņibena pre kada phućiben. Pal ada vakeravas pre slovakisticko konferencija pre Filozoficko fakulta Perjeřiste. Sas amen ajsi diskusija pal ada, mek irinava the e řtudija, bo duminav, hoj kada terminos kampel te zachudel. K'amende pes sikhavel e romaņi literatura andro trin aspekti. Hiņi oda literatura, savi pisinen o Roma, pisinen la andre romaņi ćhib, vaj andre majoritno ćhib. Hiņi odoj zachudņi e tema romipen, no hine he ajse lekhavne, save kamen te irinel pal aver temi, save nane eksplícitnones phandle la romaņa tradicijaha, kulturaha aņi řisoha. Paľis adaj hin o gadře, save irinen pal o Roma, the pal o romipen u lengeri lekhavno buťi hiņi sphandľi le Romenca. Trito sera la romaņa literaturatar hiņi prethovibnaskri (prekladovo), savore teksti, save hine prethode andre romaņi ćhib. Sikhavel pes oda avka pre Slovensko, u duminav, hoj the andre aver seri la lumatar. Kada hin naturalna tendenciji, save řaj arakhas andro nacijakere literaturi na ća ko Roma, aľe ko vojvodřinsko literatura abo rusinsko.

Andre tiri nevi gendĭ⁹ irines pal o vakeribena, pal o paramisara, so vakeren paramisa, abo pal oda, so pes aćhĭla. řaj phenes buter pal oda? Ko hine o paramisara? Sar len arakhľal?

Man jekh dżeno diņa laćhi godĭ, sar zachudņom te rodel le paramisaren. Oda dżeno mange phendā, hoj te dżav andre ola seri, kaj oda sikra prindřarav. He avka kerdom. Paľis pes mange o seri buter phutkerde, řaj phenav, hoj o paramisara, save manca vakerenas, sle lořale u me lenca. Vakerahas peske jekhetane avka, hoj o lava chudenas ilestar. Kamľom kada řuņiben te zachudel he andro lava, te preľiřal oda pre sakoneste, ko kadi gendĭ lela andro vasta. U save o paramisara sle? Sas man paramisara, savendar aņi o bare řkoli na ĭle o romipen, sas man the ajse, save ća o bazutne řkoli dophirde, sas man ajse, saven o dživipen dži o phuripen marlas, sas man ajse, pre save o kham labolas...

9 E gendĭ *Vakeribena. So e baba the o papus vakerde* (Gáborová-Kroková 2023b).

A které romské autory z jiných zemí máš ještě v oblíbě nebo s nimi ráda seznamuješ své studenty?

Máme teď otevřený bakalářský program. Měla jsem ambici učit také o romské literatuře v Evropě, ale nezbyl na to čas. Jsem ráda, že jsem kurz strukturovala tak, abych studentům ukázala nejvýznamnější spisovatele z Česka a Slovenska. V magisterském programu, který otevřeme příští rok, dojde i na romské spisovatele z dalších států Evropy.

Existují podle tebe knihy, které sice napsali Romové, ale do romské literatury nespádají? Nebo je to tak, že všechny knihy romských autorů jsou romská literatura?

Jak vymezit romskou literaturu a co do ní patří, byla patrně první otázka, se kterou jsem na akademickou půdu přišla. Chtěla jsem nalézt dveře, které by mi otevřely cestu k možným odpovědím. Mluvila jsem o tom na slovackistické konferenci na Filozofické fakultě v Prešově. Debatovali jsme o tom a budu o tom ještě psát článek, protože myslím, že je potřeba ten termín definovat. U nás se o romské literatuře mluví ve třech významech. Jde o literaturu, kterou píšou Romové, píšou ji v romštině nebo v majoritním jazyce a pojednává o nějakém romském tématu. Nicméně existují i autoři, kteří chtějí psát o jiných tématech, která bezprostředně nesouvisejí s romskými tradicemi, kulturou ani ničím podobným. Pak se setkáváme také s Neromy, kteří píšou o Romech i o romské kultuře a jejichž literární práce je s Romy spjatá. Třetí odnož romské literatury je překladová literatura, veškeré texty přeložené do romštiny. Můžeme na to narazit jak na Slovensku, tak jinde ve světě. Jde o přirozené tendence dohledatelné v různých národnostních literaturách, nejen v té romské, ale třeba i v rusínské nebo vojvodinské.

Ve své nové knížce⁹ píšeš o příbězích, o vypravěčích, kteří vyprávějí pohádky nebo historky ze života. Můžeš nám o tom tématu říct něco podrobněji? Kdo jsou ti vypravěči a jak jsi je našla?

Jeden člověk mi na začátku dal šikovnou radu – abych vypravěče začala hledat nejdříve tam, kde už to trochu znám. A tím jsem se taky řídila. Potom se mi ten prostor začal více rozkrývat, myslím, že vypravěči byli rádi, že mi mohou vyprávět, a já s nimi ráda trávila čas. Povíдали jsme si společně tak, až nám slova proudila přímo do srdce. Chtěla jsem tenhle pocit převést do slov a přenést jej na každého, komu se ta knížka dostane do rukou. A o jaké šlo vypravěče? Měla jsem mezi nimi takové, s jejichž kořeny v romství nepohnuly ani školy, měla jsem tam takové, kteří chodili jenom na základku, lidi otřískané životem i ty, na které celý život snad svítilo jen slunce...

⁹ Knížka s názvem *Vakeribena. So e baba the o papus vakerde* (Gáborová-Kroková 2023b).

Pisines pal o folklorna vakeribena – hin vareso, so šaj arakhas andre kajse vakeribena a (mek) oda našti dikhas andre romaňi literatura?

Dumakere kotera, save šaj arakhas andro vakeribena, hine he andre romaňi literatura (na andre dojekh, aľe hin ajse genda, kaj ada folkloris šaj arakhas). Me vakeravas andre miri študija pal o tradiciji, save aľhle le Romenge andre lengeri folkorno gođi. Phenava  a jekh priklados andal o vakeribena the irimen romaňi literatura, hoj te chuden o kijos, pre savo duminav. O vakeriben „Našado kamiben anglo kašta,“¹ andre savo o rom kamelas, hoj e romňi ke leste te avel pale, bo denašľa pal aver, u pre dujto sera leperava la lekhavna Agnesa Horv thov , savi irinda e paramisi pal e Bari Rama, andre savi e  haj kamelas te dochudel romeste šukare  has. Andro peršo vakeriben hin zachudno o procesis, kana d al tele o  ohaňiben, andre aver hin zachudno o procesis, kana o  ohaňiben avel. Te genena e študija, dod anen pes, hoj adaďives o Roma kajso dareso na keren, hoj oda a hiľa sar tradicija, savi pes talam kerelas darekana, aľe hin oda predal lende o nametos, pal savo šaj vakeren abo pal savo šaj irinen. Buter seri andro vakeriben hine hiperbolizimen, u kadi hiperbolizacija šaj arakhas he andro irimen lava.

Pal soste ela tiri dizertacija?

Miri dizeratacija ela pal oda, sar pes pre erinda o vakeriben andre romaňi literatura. Vakerava pal o folkloris the literarno d aňiben (veda), kaj šaj arakhas o jekhetaniben. Vakerava pal o folklorna paramisa, vakeribena, s'oda hin naracija. Save hin  anrova varijanti la paramisatar. Pro agor kerava he interpreta na sonđi u genezija, sar pes e romaňi literatura pre erinlas pre Slovensko le vakeribnastar kije gendi kultura.

Dikhes pre Slovensko, hoj e romaňi  hib merel, abo dikhes, hoj d ivel u barol? E romaňi  hib na merla, d i kim pre luma barona avri manuša, so lengere daja the dada len khere e  hib sikhavna. E romaňi  hib na merla, bo kole d ene so e  hib khere na sikhade, sikhľona e  hib d ivipnaha. E romaňi  hib  a barola, bo pes sikhavel na  a khere, aľe he pro univerziti. E romaňi  hib pes hazdavla mek buter,  a mi dobaron aver generaciji, save la sikhavna andro bazutne školi. Kada hin miri predikcija la romaňa  hibaha. Ambicijozno predikcija predal varesave kana, predal ma realita, savi pes imar d ivel.

Palikeras tuke vaš tire lava u vinšinas tuke but la he inšpiraciji perdal tire akademicka buťa u mek la romaňa  hibake sar pre Slovensko, avka the pro  e i d'indardo the barvalo drom!

10 Gejľa avri andre gendi *Vakeribena* (G borov -Krokov  2023b: 66, 67).

Popisuješ lidová vyprávění – existuje něco, co v nich můžeme snadno objevit, ale nesetkáme se s tím (dosud) v romské literatuře?

Střípky myšlenek z lidových vyprávění najdeme i v romské literatuře (samozřejmě ne ve všech textech, ale jsou knihy, kde se s folklorními prvky setkáme). Já jsem se ve své studii věnovala tradicím, které se v jisté podvědomé vrstvě romského folklóru zachovaly. Zmíním jen jeden příklad z lidových vyprávění a jeden ze psané romské literatury, abych ilustrovala, co tím myslím. Na jedné straně zde máme lidový příběh „Ztracená láska“¹⁰, na straně druhé zmíním spisovatelku Agnesu Horváthovou a její psanou pohádku o velké Ramě, ve které dívka touží po sňatku s krásným chlapcem. V tom prvním vyprávění je zachycen rituál odčarování, v tom druhém je naopak zachycen rituál přičarování, zařikávání. V mé studii poznamenávám, že se s něčím podobným mezi Romy dnes nesetkáte, uchoválo se určité povědomí o tom, že se to tak kdysi snad provozovalo, nicméně tohle povědomí může stále dobře posloužit jako námět pro lidové vyprávění nebo psanou literaturu. Různé prvky příběhu jsou hyperbolizované a tyto hyperboly nalezneme i v psaném příběhu.

O čem bude tvá dizertační práce?

O proměnách způsobu vyprávění v romské literatuře. Budu se v ní věnovat folklóru i literární vědě, tedy jejich vzájemným přesahům. Budu se věnovat lidovým pohádkám a příběhům, způsobům narace, ale i jaké jsou žánrové varianty jednoho příběhu. V závěru nabídnu interpretační sondy a popis geneze romské literatury od lidových vyprávění ke knižní kultuře.

Když sleduješ romštinu na Slovensku, myslíš si, že zaniká, nebo že jde o jazyk živý, který se vyvíjí?

Romština nezanikne, dokud budou na světě rodiče, kteří budou doma učit své děti romsky. Romština nezanikne, protože ti, kteří se ji nenaučili doma, naučí se v průběhu života. Romština se bude dál rozvíjet, protože se romsky nemluví jen doma, ale užívá se i na univerzitách. Bude se dále rozvíjet, jakmile dorostou generace učitelů, kteří budou romštinu učit na základních školách. Taková je alespoň moje predikce. Pro některé bude znít jistě ambiciózně, podle mého jde ale o realitu, jejíž zárodky už můžeme pozorovat.

Děkujeme ti za tvá slova a přejeme ti mnoho dobrých inspirací pro tvou akademickou práci a zároveň romskému jazyku jak na Slovensku, tak i v Čechách dlouhou a bohatou budoucnost!

Přeložil Pavel Kubaník

10 Povídka s názvem „Našado kamiben anglo kašta“ vyšla v knize *Vakeribena* ve slovenské verzi pod názvem „Ztracená láska“ (Gáborová-Kroková 2023b: 66, 67).

Literatura

- Fabiánová, T. 1992. *Sar me phiravas andre škola. / Jak jsem chodila do školy*. Brno: Společenství Romů na Moravě.
- Fabiánová, T. 2022. *Sar me phiravas andre škola. / Jak jsem chodila do školy*. Praha: Kher.
- Gáborová-Kroková, J. 2021. „Chcela som byť blízko Rómom.“ Rozhovor s Nelou Nezábudkovou. *Romano džaniben* 28 (2): 127–139.
- Gáborová-Kroková, J. 2023a. Tvorba, recepcia a kategorizácia rómskej rozprávky v kontexte súčasnej literárnej vedy. In: *Aktuálny stav rómskych štúdií na Slovensku III*. Prešov: SVK PO, 131–140.
- Gáborová-Kroková, J. 2023b. *Vakeribena. So e baba the o papus vakerde*. Prešov: Štátna vedecká knižnica v Prešove.
- Lacková, E. 1992. *Romane paramisa/ Rómske rozprávky*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo.
- Lacková, E. 2002. *Romane paramisa/ Rómské pohádky*. Praha: Radix.

Recenze | Anotace

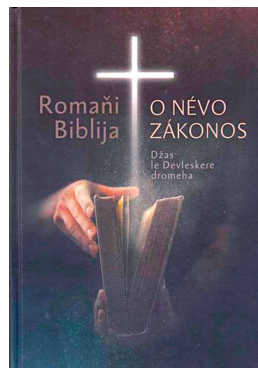
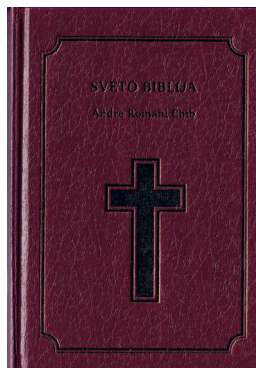
*Sveto Biblija Andre Romaňi Čhib / Romaňi Biblija. O névo zákonos. Džas le
Devleskere dromeħa
/ Pavel Kubaník*

*Celia Donertová
Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu
/ Marie Juláková*

*Jiří Smlsal
Holokaust a majetková perzekuce Romů v protektorátu Čechy a Morava
/ Petr Lhotka*

*Aby měly romské děti co číst / Sedm knížek pro děti a mládež
/ Anna Terezie Kratochvílová a Lada Viková*

*Eva Danišová •
Jekh, duj, trin! Jak jedna malá žabka dohopkala do školy
Tera Fabiánová •
Jak jsem chodila do školy / Sar me phiravas andre škola
Tera Fabiánová a Milena Hübschmannová •
Čavargoš / Tulák
Gunilla Lundgrenová, Sofia Taikonová a Amanda Erikssonová •
ŽOFI Z-4515
Stanislava Miková •
Vařená vejce / Tade jandre
Květoslava Podhradská •
O vakeriben paš o lekvaris / Povídání u povidel
Michal Šamko •
Májky a totemy*

Sveto Biblija Andre Romaňi Čhib

Hermanus/Sol: The Word for the World International / Slovo pre Svet o. z., 2023, 1292 s., ISBN 978-1-957770-47-5

Romaňi Biblija. O névo zákonos. Džas le Devleskere dromeha

Orličky: Bohumil Jedlička, 2021, 394 s., ISBN 978-80-907837-3-7

Na sklonku roku 2023 vyšel na Slovensku pod hlavičkou společnosti The Word for the World (TWFTW) překlad kompletní Bible (tedy Starého a Nového zákona) do severocentrální romštiny v monolingvním vydání. Jedná se celosvětově o jeden z prvních takto dokončených, publikovaných a dostupných romských překladů, mnohem obvyklejší jsou dosud jen převody Nového zákona nebo jeho částí (van den Heuvel 2020: 459–463). V roce 2021 vyšel první kompletní Nový zákon v romštině i v Česku (dle jména překladatele budu dále uvádět jako Staněk 2021), opět monolingvně. Tento překlad vyšel chronologicky jednak po publikaci romského překladu Nového zákona na Slovensku (opět péčí TWFTW 2014, bilingvně 2018, upravená verze je součástí TWFTW 2023), jednak po překladech dílčích knih Nového zákona v Česku (Evangelium podle Jana – Oláh, Kultová 1997; Skutky apoštolské – Oláh 2000).

Ačkoli vyšly romské převody Bible i Nového zákona v sousedních státech, jazyk překladu je totožný – jedná se o severocentrální romštinu a i v rámci tohoto širšího vymezení jde o variety blízké, spadající do středového pásu severocentrálních dialektů zahrnujících historické regiony Spiše, Šariše a Abova. Zatímco jazyk překladů TWFTW odpovídá více Šariši (zhruba na sever a severozápad od Košic), Staňkův překlad spadá i dle závěrečné poznámky (Staněk 2021: 387) svým dialektem do oblasti Abova (zhruba jižně a jihozápadně od Košic).

V čem jsou si nové překlady podobné a v čem se odlišují? Co nám existence takového množství textu v romštině říká o aktuální pozici standardizované romštiny? Jedná se spíše o emblematické texty, nebo je budou mluvčí romštiny

běžně číst a studovat? Mohou mít výsledky dlouholeté překladatelské práce přesah, který bychom u jiných knih v romštině nenašli? K posouzení výstižnosti překladu mi chybí teologická i jazyková erudice, v každém případě zůstává nemálo otázek, kterým se lze nad převody Bible věnovat. K zamyšlení nad nimi využiju nejen texty samotné, ale i rozhovory, které jsem vedl s překladateli.

V úvodu je třeba upozornit na jeden velmi zásadní rozdíl obou biblických textů v romštině. Staňkův překlad vznikl podobně jako předchozí v Česku vydané překlady primárně jako individuální počín jediného překladatele (Staněk 2021: 7, 9). Slovenská TWFTW 2023 (obsahující i revidovaný překlad Nového zákona z r. 2014, resp. 2018) je kolektivním dílem, které na svých stránkách záměrně neuvádí překladatelský tým – jak jsem se dozvěděl, například i proto, aby překlad kanonického textu nebyl spojován s jedinou křesťanskou denominací, z jejíhož kruhu vzešel a mohl být kvůli tomu zavržen jinými křesťany. Kolektivnost překladu ovšem znamená více než jen větší počet překladatelů: jednak jednotliví překladatelé svou práci konzultovali mezi sebou, dále s kontrolní skupinou rodilých mluvčích, a zároveň skrze zpětné překlady s exegetou, tedy vykladačem původních textů (osobní rozhovor s týmem; viz také předmluva TWFTW 2023). Staňkův překlad vznikl po dlouhou dobu osamoceně, a až následně jej redigoval romista Zbyněk Andrš.

Daný rozdíl je patrný v několika ohledech. „Slovenská“ bible v romštině je psaná interdialektem vystihujícím preference kontrolní skupiny členů dané církve z více sborů na východním Slovensku, která vznikající překlad posuzovala. „Český“ Nový zákon se snaží být věrný především idiolektu jediného překladatele. To vede k užití některých v rámci severocentrální romštiny úžeji regionálně vymezených výrazů (například *helos* „místo“, *zégos* „nebe“, *jéva* „zdarma“...) a ovlivňuje to také podobu zápisu Staňkova překladu, který například značí dlouhé hlásky.

„Slovenský“ kolektivní přístup pak není jen věcí rozhodnutí, ale také financí. Práci, tisk a distribuci zaplatila jedna z mezinárodních biblických společností, s čímž souvisí i předávání zkušeností organizace s překladem Bible do neliterárních jazyků; i díky této zkušenosti a financování se u slovenského vydání dbalo na poměrně rychlé uvedení audioverze.¹ Ta (vedle samotných bohoslužeb a jiných užších setkání nad biblickým poselstvím) umožňuje mluvčím překonat překážku zápisu jejich mateřštiny, se kterým mají minimální zkušenost. Namluvená i textová verze jsou navíc široce dostupné přes mobilní aplikace (např. YouVersion), které umožňují další funkcionality (například zasílání „verše pro tento den“ přihlášeným uživatelům atp.).

Od těchto spíše procesních rozdílů přikročím k dalšímu prvku zjevnému na první pohled – nové překlady přistupují oproti předchozím odlišně k jazykovému

1 V obsahu TWFTW 2023 na ni odkazuje QR kód; audioverze obsahovala v době vydání knihy patrně jen Nový zákon, audioverze k romskému překladu Starého zákona má být postupně doplňována.

purismu, tedy snaze vytvořit překlad reprezentativní a co nejméně ovlivněný kontaktními jazyky. Nejpatrnější rozdíl je zde mezi staršími překlady Oláhovými a překlady TWFTW (2014, 2018, 2023). Oláh přichází s novotvory z romských kořenů slov, rozšiřuje významy slov běžných, s gustem využívá prostředky v běžné mluvě okrajové (například přechodníky) a archaické. Text je pak esteticky vytříbený, nicméně ani zkušený čtenář si někdy nemusí být jistý přesným významem čteného – některé významy nejsou běžným užíváním ukotvené a mohou znamenat více věcí. Ve složitějším textu je to pociťováno o to výrazněji.

Na překladech TWFTW je naopak zjevné, že puristické či estetické hledisko zde silně ustoupilo jinému kritériu – srozumitelnosti pro čtenáře (nebo posluchače). Autoři překladu se nevyhýbají užití přejímek, což je svým způsobem sebevědomý čin (ve smyslu „taková slova běžně používáme a není na tom nic podivného“). U převodu TWFTW se čtenář může někdy podivit nad tím, nakolik je text přejímkami „zatížený“ (a někoho to může od čtení i odradit), méně ale bude váhat nad významem překladu (pokud je tedy schopen porozumět významu originálu, který rovněž klade své překážky). Staňkův převod stojí v tomto ohledu „někde uprostřed“. Pro příklad zde mohu uvést dva verše (1: 16, 17) z Janova evangelia ve třech verzích:

Z jeho plnosti jsme byli obdarováni my všichni milostí za milostí. / Neboť Zákon byl dán skrze Mojžíše, milost a pravda se stala skrze Ježíše Krista.
(Ekumenický překlad 1985)²

Leskere savoripnastar chudňam amen savore, kamiben kamibnaha. | O zakonos esas dino le Mojžíšistar, o bachtalipen the o čaćipen ačhila le Jezu Kristostar.
(Oláh, Kultová 1997)

Leskere pherdipnastar chudľam amen savóre džane báro kamiben. | Bo o zakonos sas dino prékalo Mojžíšis, u o íleskeriben the o čaćipen pes ačhľa prékalo Jezus Kristos.
(Staněk 2021)

Amen savore priilam leskre barvalipnastar jekh požehnaŋje pal aver. | Bo prekal o Mojžíš sas dino o zakonos, ale e milost' the o čaćipen avľa prekal o Ježíš Kristus.
(TWFTW 2023)

2 Český překlad je jednou, nikoli jedinou verzí Bible – jako předlohu jej užívá Oláh, jako jednu z předloh dle předśadky Staněk 2021 (přihlíží rovněž k parafrázovanému překladu Slovo na cestu a romské verzi TWFTW 2014), u TWFTW lze předpokládat (vedle průběžných konzultací s exegetou) užití slovenského ekumenického překladu z r. 2000, který je i součástí bilingvního vydání TWFTW 2018. Ve vydání TWFTW 2018 a 2023 nejsou předlohy uvedeny.

TWFTW je jazykově zjevně odvozený ze slovenštiny. Pokud náboženské termíny nemají alespoň zčásti příbuzný zavedený ekvivalent v romštině (*barvalipen*, *čaciipen*), ponechává terminologii slovenskou, navíc bez adaptačních morfémů romštiny, které by mohly zamlžit, na jaký temín se odkazuje (*požehnanie*, *milost*). Tento přístup se ostatně aplikuje i u vlastních jmen (viz rozdíly *Mojžiš* / *Mojžišis*). TWFTW 2023 užívá jen střídme novotvary (např. *ulipen* „úroda“) a některé z romštiny odvozené tvary užívané v dřívějších překladech Nového zákona (TWFTW 2014, 2018) v nové kompletní Bibli nahrazuje přejímkami (například právě *milost* nalezneme v TWFTW 2018 jako *lačhipen* / *milost*). Ve větší míře se s neologismy setkáme v překladech zbylých překladatelů (viz *savoripen*, *pherdipen*, *ileskeriben*, *kamiben* v posunutém významu od základního „láska“).

TWFTW nepracuje výrazně ani se zdokumentovanými (leč u běžných mluvčích okrajově užívanými) archaismy. S jednou výraznou výjimkou: používá důsledně číslovky v romštině (například v Genesis jsou číslovky časté; v romštině jsou vyšší číslovky běžně přejímány, někdy ale zůstávají původní tvary v pasivní znalosti mluvčích). U čísel od 10 výše čtenářům napomáhá připojením číslice v závorce za slovně vypsanou číslovkou: *dešuduj* (12).

Když už zmiňuji číslovky – v Bibli významné úvodní „Na počátku...“ překlad TWFTW 2023 záměrně neodvozuje od lokálně běžné přejímky *peršo* „první“, ale vybírá z lokální slovenštiny neodvozené synonymum a od něj vytváří tvar *ešebnovarestar* (v TWFTW 2018 nalezneme vedle sebe varianty *ešebnovarestar* / *peršovarestar*; Staněk užívá *eršúnestar*, zde se ovšem patrně jedná o shodu s jeho dialektem, nikoli o výběr z možností). Jinými slovy – také u TWFTW 2023 hraje symbolika, purismus a prestiž svou roli, vzájemný poměr je ovšem u překladu TWFTW jednoznačně vychýlen směrem ke srozumitelnosti jako hlavnímu kritériu.

Poměrně srozumitelné jsou ovšem oba nové překlady (což u převodu archaického náboženského textu do jazyka s teprve rodící se literární tradicí není jednoduché), samozřejmě tím více, čím více znáte specifika zvolených subvariet severocentrální romštiny. Lze také očekávat, že řada čtenářů Bibli (rámcově) zná a znalost kontextu je může přenést přes obtížnější místa, kterým se vyhnout nelze. Ostatně biblické překlady včetně zde posuzovaných vycházejí běžně v monolingvních edicích, což je například u romské literatury neobvyklé – domnívám se, že se zde počítá s tím, že čtenáři Bible verzi v majoritním jazyce mají k ruce.

Na obou překladech je také poznat poměrně pečlivá redakční práce: obsahují jen minimum překlepů nebo chyb v interpunkci. V souvislosti s pečlivou redakcí je také třeba reflektovat, že oba převody do velké míry respektují základní principy zápisu severocentrální romštiny (Červenka 2023). Zároveň se od zápisu v některých ohledech odlišují. U Staňkova převodu lze odchylky obvykle odůvodnit snahou o vystižení specifík idiolektu překladatele (především zapisování délek) nebo jsou vedeny „výslovným přáním překladatele“ (zápis členu společně s bezkoncovkovou předložkou: *palo* namísto standardního *pal o*; Staněk

2021: 387). Překlad TWFTW například užívá zápisu složených tvarů spojek či příslovčí dohromady po vzoru slovenštiny (*paloda* namísto *pal oda* „potom“; *vašoda* namísto *vaš oda* „proto“) nebo v omezených případech zapisuje ztrátu znělosti na konci slova (*adarik* namísto *adarig* „odtud“), kterou by měl dle pravidel zápis ignorovat. V ústředním křesťanském kodexu je tedy kodifikovaná romština jednoznačně přítomná, zároveň se ale zdá, že zatím není obecně přijata natolik, aby si profesionální uživatelé nemohli pravidla (na Slovensku zejména pro potřeby škol a médií publikovaná prvně v roce 2006; Červenka 2023: 7) upravovat dle svých preferencí i v takto symbolicky významném textu. Stranou zde ponechávám dialektní odchylky na úrovni hláskových změn, které pravopis rovněž omezeně řeší a ke kterým bychom našli příklady v obou textech – redakce Staňkova překladu ostatně vychází z rozhodnutí věrně do knihy otisknout specifika variety překladatele (Staněk 2021: 387).

Mnohé publikované romské texty mají pouze emblematickou, symbolickou hodnotu, jejich primárním účelem není slovy sdělovat význam, pouze příjemcům reprezentovat identitární ukotvení. Příkladem takových textů jsou názvy romských organizací a médií, překlady politických komentářů v časopisech (které si mluvčí romštiny raději přečtou v původní verzi hned vedle romského překladu) nebo i celé knihy včetně biblických textů (Matras 2002: 254–5). Kromě estetické kvality překladu, jeho přesnosti nebo srozumitelnosti je nejpodstatnější, zda budou popisované romské Bible vůbec čteny či obecněji užívány (jakkoli může mít i symbolická funkce překladu pro romské věřící svou hodnotu). Mnozí pastoři v romských sborech (jež pokládám za důležité zprostředkovatele) mohou být již natolik zvyklí na práci s překladem Bible do majoritního jazyka, že romskému převodu nedají šanci. Na druhou stranu jsem zažil i situace, ve kterých je Bible užívána a vysvětlována na kázáních v romštině, přičemž vykládané verše mají věřící na očích nejen v knize či mobilu, ale například i prostřednictvím obrazovek v modlitebně. Podobně jako zmíněná audioverze nebo funkcionality aplikací pro studium Bible mají tyto cesty potenciál překročit bariéru mezi mluvčím a psanou formou jazyka, kterou naprosté většině mluvčích romštiny škola nezprostředkuje.

Překlad Bible může také upevnit pozici romských pastorů jako jedné z mála ekonomických nik, ve kterých je znalost romštiny v současné době výhodou. Právě ekonomický status je pro menšinové jazyky jedním z důležitých prvků pro jejich vitalitu a další předávání.

K externím potenciálům biblických překladů bych nakonec přidal ještě jednu možnost. Z lidí ovlivněných překladem (ať už překládáním samotným nebo percepcí do romštiny přeložených příběhů) se mohou stát aktivní autoři romsky psaných textů (paralely bychom našli například ve sborníku o potenciálu biblických překladových projektů pro menšinové jazyky, za všechny například Sub Song 2015).

Od externích potenciálů se ale nakonec vrátím k primárnímu účelu: pro věřící mluvčí romštiny mohou být existující a více způsoby (včetně kázání) šířené

překlady do jejich mateřštiny bránou k lepšímu a hlubšímu pochopení nauky, kterou považují pro svůj život za klíčovou. Překladem a vydáním ovšem taková cesta k příjemci nekončí, spíše začíná.

Pavel Kubaník³

Literatura:

- Bible. Písmo svaté starého a nového zákona. Ekumenický překlad.* 1985. Praha: Ekumenická rada církví v Československu.
- Červenka, J. 2023. *Pravidlá rómskeho pravopisu.* Bratislava: Národný inštitút vzdelávania a mládeže.
- Matras, Y. 2002. *Romani. A Linguistic Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Oláh, V., Kultová, I. (překladatelé). 1997. *O evangelium le Janustar. Evangelium podle Jana.* Praha: Česká biblická společnost.
- Oláh, V. (překladatel). 2020. *Pal oda, so kerenas le devleskere bichade / Skutky apoštolů.* Praha: G plus G.
- Sub Song, E. 2015. The effect of Bible translation on literacy among Nenets Christians. In: Beerle-Moor, Marianne, Voinov, Vitaly (eds.). *Language Vitality Through Bible Translation.* New York: Peter Lang, 217–224.
- TWFTW 2014. *E nevi zmluva. Andre romaňi čhib pal o vichodno Slovensko.* Colorado Springs / Soľ: The Word for the World International / Slovo pre svet na Slovensku.
- TWFTW 2018. *E nevi zmluva / Nová zmluva. Rómsko slovenské vydanie.* Colorado Springs, Soľ, Bratislava: The Word for the World International / Slovo pre svet na Slovensku / Slovenská biblická spoločnosť.
- van den Heuvel, W. 2020. Romani Bible Translation and the Use of Romani in Religious Contexts. In: Matras, Y., Tenser, A. (eds.), *The Palgrave Handbook of Romani Language and Linguistics.* Cham: Palgrave Macmillan, 459–486.

³ Autor působí jako odborný asistent na Oddělení romistiky ÚEŠEBS FF UK. E-mail: pavel.kubanik@ff.cuni.cz

Celia Donertová

Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu

Praha: Academia, 2024, 495 stran, ISBN 978-80-200-3553-0

Kniha Celia Donert *Práva Romů: Boj za občanství v poválečném Československu* vyšla v českém překladu v roce 2024 v nakladatelství Academia. Původní anglická verze z roku 2017 byla autorčinou dizertační prací. Autorka obsah publikace primárně časově ukotvuje do druhé poloviny 20. století a místně do prostředí někdejšího Československa. Svou pozornost Celia Donert soustředí na boj Romů a Romek za vlastní práva nejenom na území někdejšího Československa.

Kniha má osm kapitol. V první kapitole „Dědictví roku 1919“ autorka upozorňuje na skutečnost, že je nutné sledovat přesahy politik a praktik 19. století, které byly umocněny ještě více během vzniku a fungování státních útvarů na národních základech v Evropě. Zákon č. 117 přijatý v roce 1927, kterým se autorka zabývá v první kapitole, příkladně ukazuje represivně diskriminační charakter systému československé první republiky. Uplatňovaný koncept tzv. dlouhých dějin ukazuje, že rokem 1945 protiromské postoje nezmizely, ale dále kulminovaly v rámci celé společnosti. Jednak ve formě diskriminačních opatření shora a jednak zdola, v podobách lidového násilí a přetrvávajících stereotypních představ. Tato kapitola ukazuje, že období socialismu a politik směřujících na Romy a Romky nelze chápat bez toho, aniž bychom přihlédl¹ ke kontextu „dědictví“ předsocialistické historie Československa.

Donert postupuje ve své knize chronologicky. Druhá kapitola nese název „Stalinističtí cikánští dělníci“. Jak autorka tvrdí, koncem čtyřicátých let a v první polovině padesátých let 20. století se Romové² stali ideálními socialistickými

1 Respektujeme rozhodnutí autorky používat ve svém textu různé typy genderově neutrálních formulací – pozn. red.

2 Zde užívám pouze maskulinní termín Romové, jelikož ideálním socialistickým člověkem v popsanych situacích knihy byli pracující dělníci – muži.

občany. Diskurz emancipace Romů a Romek „od kapitalistického třídního útlaču minulosti“ (s. 157) určil oficiální argumentační směřování po roce 1948. Tento emancipační rozměr byl ovšem realizován formou, která cílila na Romy a Romky jako na objekty. Donert toto píše hned v úvodu knihy: „Socialistické pokusy rozšířit občanská práva tak, aby zahrnovala Romy, byly plné rozporů, diskurz rovnoprávnosti všech zahrnoval hluboce paternalistické pojetí Romů jako občanů, které je nutné k občanství „převychovat““ (s. 40). Ětos převýchovy se odrazil v tom, že státem shora prosazované asimilační snahy nebraly ohled na dobové národní tendence. Ty byly klíčové pro řadu lidí z romského aktivistického okruhu a pro jejich usilování o uznání statusu Romů jako národnosti v rámci poválečného diskurzu občanství, který svým charakterem rovnoprávnosti zahrnoval Romy a Romky, už výše zmíněným, stylem paternalistickým, „asimilačním“.

Ve třetí kapitole „Ale Romové žijí na venkově!“ autorka kloubí realitu a představu obrazu nového socialistického člověka pracujícího ve městě a v průmyslu, přičemž ve skutečnosti na konci čtyřicátých let 20. století na území Československa žila většina romské populace na venkově. Čtvrtá kapitola „Došlápnout si na kočovnictví“ se soustřeďuje na socialistickou zákonnost, která – jakožto nový aspekt dobového diskurzu – legitimizovala užití násilí k dosažení „ideálního socialistického člověka.“ Rozvíjející se sociální politiky a zákon „o trvalém usídlení kočujících osob“ z roku 1958 autorka velice výstižně kontextualizuje do krize legitimacy, se kterou se komunistické diktatury střední a východní Evropy potýkaly po roce 1956. Zároveň vydáním zákona o „kočujících osobách“ končí veskrze emancipační charakter československého diskurzu ve vztahu k Romům jako skupině konce čtyřicátých a počátku padesátých let 20. století.

V další kapitole „Šedesátá léta. Politika začíná být osobní“ se historička zabývá transformací politik směřujících na Romy a Romky: „Poststalinistické režimy přestaly postupně pojímat rovnost pouze na základě placené práce. Romové již nebyli vnímáni pouze jako pracující občané, ale stali se objekty péče“ (s. 256). Znovu vzrůstající historické eugenické představy zřetelně ovlivňovaly politiku sociálního zabezpečení a problematiku veřejného zdraví. Autorka zmiňuje násilnou intervenční politiku sterilizace romských žen a odebírání dětí z romských rodin. V podkapitole „Pražské jaro pro Romy!“ autorka sleduje politický vývoj a aktivity angažovaných Romů a Romek v politické sféře, jejichž činnost vyvrcholila vznikem romských svazů. Tuto angažovanost zkoumá a porovnává ji s tradičním historickým výkladem období pražského jara a následujícího období, které se soustředí primárně na disidentské kruhy. Nedokonalý historický výklad týkající se disidentských skupin v období socialismu stavějící disidentstvo do pozice jediných obhájců a obhájkyň lidských a občanských práv autorka velmi podstatně doplňuje o pohled na romský aktivistický okruh, pro který „nebylo pražské jaro ani tak experimentem v budování občanské společnosti založené na individuálních právech a svobodách, jako spíše obdobím snah o získání kolektivních sociálních a kulturních práv jako národnosti“ (s. 312).

Dobrou po roce 1968 a historickým obdobím tzv. normalizace se Donert zabývá v sedmé kapitole „Sedmdesátá léta. Lidská práva, práva menšin, romská práva?“. Už v předchozím textu je čitelné, jakým způsobem je přístup autorky knihy přínosný pro současný historický výzkum období socialismu v Československu. Autorka nezustává u tradičního výkladu ČSSR jako totalitárního režimu, ale ukazuje, že v tehdejší době existovalo mnoho sociálních aktérů a akterek, kteří a které jednaly v myšlence lidských práv a nemusely nutně zpochybňovat socialistický systém. V této části se věnuje tehdejšímu přístupu k Romům a Romkám v systému „péče“, a tudíž se zabývá i sociálním kurátorstvem. Rozklad takzvaného režimu před rokem 1989 sleduje autorka v poslední kapitole „Ztráta práv po roce 1989?“ Kooperace lidí z disidentských a romských aktivistických okruhů během revolučního období a rétorika volající po demokracii, nenásilí a lidských právech záhy mizí na počátku devadesátých let 20. století. Celia Donert v této kapitole sleduje přechod k neoliberální demokracii, a tím pádem i ztrátu záruk minimálních občanských a lidských práv, která přinášel v určitých formách socialistický systém.

Titul *Práva Romů* jako jedna z prvních monografií k danému tématu v akademické sféře pojednává o období druhé poloviny 20. století na území střední a východní Evropy. Monografie inkluzivně nahlíží na Romy a Romky jako na součást dějin. Kombinace romistických studií a historických témat často vede k tomu, že starší historické práce o Romech a Romkách mají více pozitivistický a popisný charakter, čemuž se kniha *Práva Romů* úspěšně vyhýbá. Současně je ale nutné poznamenat, že pozitivistické přístupy v romské historiografii nelze hodnotit a priori negativně vzhledem k nedostatečnému zmapování role Romů a Romek v dějinách.

Donert velmi dobře pracuje s prameny. Prameny, které v díle používá, pocházejí z větší části z perspektivy státních administrativ a „z per mocných“. Mocenský a paternalistický charakter pramenů autorka kompenzuje tím, že napříč celou knihou vystupují Romové a Romky, kteří a které byly činným aktérstvem, což je patrné už ze samotného podtitulu knihy: „Boj za občanství v poválečném Československu.“ Je skutečně zajímavé, jakým způsobem Donert paralelně sleduje měnící se „režimy“ – systémové disciplinační přístupy a politiky a vedle toho v různých podobách přítomné snahy zlepšit situaci Romů a Romek. Klasický narativ týkající se romských práv a kořenů boje za práva Romů a Romek jako občanů a občanek, který je spojován s rokem 1989, autorka nabourává a do popředí v oblasti romských, lidských a občanských práv staví právě již období po roce 1945. Stalinský diskurz byl nakloněn činností, díky kterým se Romové a Romky mohly angažovat ve veřejné sféře, avšak s tím se pojí vnitřní konflikt samotného romského aktérstva, které se nemohlo otevřeně hlásit k romské národnosti. Vyjednávání pozic bylo možné také díky tomu, že socialistický režim garantoval základní materiální zajištění, které bylo podpořeno sociálními a ekonomickými plány, jak uvádí autorka v závěru své knihy.

Donert si vybírá několik osob, které jednaly v rámci tohoto systému a aktivně se na něm podílely svou prací, jako například lidé pracující v oblasti sociálního

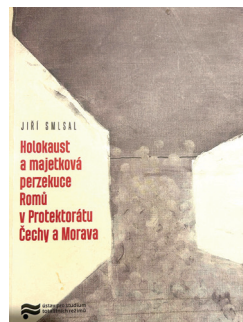
kurátorství nebo lidé různým způsobem společensky aktivní jako členové a členky komunistické strany. Zkoumání významu myšlenky socialismu v případě několika vybraných lidí a identifikování se s ní otevírá nové možnosti, jak chápat zkoumané období a nabourávat totalitární výklad období socialismu v Československu a v prostoru střední Evropy, který byl nastolen v devadesátých letech 20. století. Zároveň, a to je podstatné, od roku 2017 a prvního vydání knihy v angličtině uplynulo několik let a výzkum v romistických a historických kruzích se posunul. Autorka to sama připouští a v předmluvě k českému vydání poukazuje na důležitý vývoj v akademickém výzkumu, který otevírá nové perspektivy díky propojování nových přístupů jako je orální historie, mikrohistorie, etnologické přístupy atd.

K důležitému vývoji ovšem došlo vedle rozvoje alternativních metod výzkumu historie a role Romů a Romek v dějinách také v oblasti používané terminologie. Nad termíny a označeními, které autorka používá v anglické verzi svého textu z roku 2017 a které český překlad přejímá bez kritického komentáře, ať už editorského či autorčina, tak visí velký otazník. Nebylo právě nové vydání knihy v českém jazyce vhodnou příležitostí reflektovat jazyk užitý v původním textu? Opravdu přínosné dílo tímto ztrácí na kvalitě: jednak nekritickým a doslovným přejímáním termínů z původní anglické verze a jednak nedostatečným okomentováním toho, proč text reprodukuje slovní výrazy pocházející z dobového jazyka pramenů a starší sekundární literatury. Jedním z důležitých témat a momentů díla je ukázat, že Romové a Romky nezaujímají v dějinách pouze role obětí, objektů politik a nařízení a celkově osob, které stálx pasivně stranou. Autorka naopak ukazuje, že „aktivisté, intelektuálové, dělníci, studenti nebo ženy hráli klíčovou roli v boji za občanská práva“ (s. 31). Identifikace a identitní rámce v rovině etnicity, národnosti, kultury, historie, jazyka atd. musely mít pro jejich smýšlení a činnosti svou významnou roli. Jak z knihy vyplývá, romské emancipační hnutí pracovalo v dobovém diskurzivním a jazykovém rámci a zároveň se identifikovalo jako romské, někdy více zjevně, někdy méně. „Zavedení stalinistické národnostní politiky však nabídlo paralelní vizi omezené kulturní autonomie komunistů, jako byli Tomáš Holomek a Elena Lacková, kteří se přes svou loajalitu k režimu snažili najít způsoby, jak přimět stát, aby podporoval romský jazyk a kulturu,“ uvádí Donert (s. 157). Přestože se autorce daří úspěšně rozklíčovat dobové hodnotové rámce romských aktivistů a aktivistek, bohužel už její přínosné závěry nevedou k úvaze o nutnosti přeformulovat určité termíny používané pro označování Romů a Romek, které jsou jasně hodnotově zabarvené a ve většině případů hanlivé a stereotypní.

I přes tuto nedokonalost přináší tento text nové vhledy do výzkumu dějin druhé poloviny 20. století a období socialismu v Československu. Do popředí se dostávají konkrétní lidé, kteří bojovalx za lidská, občanská a romská práva.

Marie Juláková³

3 Marie Juláková je studentkou historie a romistiky na FF UK v Praze. Email: marie.julakova1@email.cz

Jiří Smlsal

Holokaust a majetková perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava

Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2024, 240 s.,
ISBN 978-80-7516-026-3

Knižní prvotina Jiřího Smlsala vyšla za finančního přispění Nadačního fondu obětí holokaustu, hrazeného z dotace Ministerstva kultury, a americké nadace Bader Philanthropies, Inc. Hlavním inspirátorem předložené studie byl romský aktivista Čeněk Růžička. Účelem studie je „ohledání možností výzkumu majetkové perzekuce Romů během holokaustu“ (s. 9). V některých případech se autor rozhodl pro anonymizaci určitých údajů (např. v případě osobních spisů vedených policejními nebo vězeňskými orgány). V těchto případech, podle autora, hrozba potencionálního zneužití převážila nad imperativem vědecké ověřitelnosti.

Předložená publikace obsahuje kapitoly věnované obecnému seznámení s pronásledováním Romů v protektorátu, se způsobem zabavování jejich majetku a s několika případovými studiemi. Nechybí přehled dosavadní historiografie k otázce genocidy Romů, když autor poukazuje na spojitost mezi historickým bádáním a společenskou diskuzí, především s odkazem na diskuzi týkající se tábora v Letech u Písku (1993–1999), přičemž podle autora „metodologické otázky historiografie tak nelze oddělit od otázek etických“ (s. 15). Za základní považuje autor publikace Ctibora Nečase, kterého označuje za historika, spoléhajícího na výpovědní hodnotu archivních pramenů. S odkazem na historika Pavla Balouna přiřadil autor C. Nečase k tzv. intencionalistům, předpokládajícím od počátku naplánovanou genocidu. Oproti tomu se tzv. strukturalisté zaměřují na proces postupné radikalizace.

V další části je kriticky popsána činnost Paula Polanského, kterému je vytykán způsob nakládání s dokumenty nebo vzpomínkami pamětníků. Polanského narativ autor považuje za skandalizující. Přínosem P. Polanského bylo otevření veřejné diskuze o tábore v Letech u Písku, která začala ve druhé polovině devadesátých let

20. století. Podle autora v této diskuzi stála skupina „historiků“ proti „aktivistům“. Za nejkomplexnější pohled na vývoj státních politik vůči lidem označeným za „cikány“ považuje autor přístup P. Balouna, který na tuto otázku aplikoval teorie „internacních fantazií“ (představ o „řešení“ ve formě soustředění) a „morální paniky“ (krátkodobé aktivizace většiny proti menšině na základě individuálního podnětu; s. 29).

První kapitola je přehledovou studií, vycházející především z prací historika C. Nečase a dalších badatelů. Je rozčleněná do dvou podkapitol (do roku 1942 a období let 1942–1943) a zachycuje institucionální a legislativní rámec pronásledování Romů v protektorátu. Jejím cílem je především obecné seznámení se sledovanou problematikou, přičemž autora zajímá zejména nastínění toho, „jakým způsobem a proč reagovali jednotliví aktéři na represivní opatření vůči Romům...“ (s. 9). Jako aktéry zde chápe především pronásledováním ohrožené Romy a protektorátní policejní úředníky, mezi nimiž nalézá různé vztahy, mimo jiné korupční povahy.

V podkapitole věnované nucenému usazování „cikánů“ v roce 1940 je konstatováno, že příchod romských uprchlíků z Německa a Rakouska vyvolal stav „morální paniky“ a tlak na zpřísnění „proticikánských“ opatření. Autor také podrobněji popisuje osud Martina Čermáka, prvního internovaného v táboře v Letech u Písku, který po válce na místě hromadného pohřebiště postavil dřevěný kříž. Kárné pracovní tábory byly autorem zhodnoceny jako jeden z prostředků pro řešení tzv. cikánské otázky, i přesto, že se nejednalo o přímou formu rasové perzekuce. V případě období druhé republiky a na počátku protektorátu vysledoval autor, ve shodě s názorem předchozích badatelů, tendenci centrálních státních orgánů k nucenému usazení (asimilace).

Za mezník obratu mezi politikou asimilace a internace označuje J. Smlsal vznik protektorátních kárných pracovních táborů a ukazuje, jak se pronásledování tzv. asociálů prolínalo s rasovým pronásledováním. Podrobněji jsou pak v knize popsány transporty tzv. asociálů z pardubické donucovací pracovny. Od roku 1942 začala být aplikována protiromská opatření po vzoru nacistického Německa. Při ohledávání této fáze pronásledování autor klade důraz na roli lokálních autorit a vyslovuje hypotézu, že k internaci v protektorátních, nyní již tzv. „cikánských táborech“, byli navrženi z hlediska úřadů „problematičtí“ lidé (chudí, závislí na podpoře atp.; s. 61). Životní podmínky v těchto táborech pak stručně představuje v krátkých citacích vzpomínek pamětníků. Hromadné transporty Romů do koncentračního tábora Auschwitz II-Birkenau, vypravené na základě rozkazu Heinricha Himmlera z prosince 1942, autor dělí, spolu s existující literaturou, do dvou etap. V první etapě byly vypraveny transporty v březnu 1943, do nichž byli zařazováni lidé žijící mimo protektorátní tábory. V této fázi docházelo i k propuštění osob předvedených k transportu (po intervenci lokálních autorit nebo za úplaty). Ve druhé etapě byli deportováni vězni z protektorátních cikánských táborů a někteří Romové z Moravy, kteří byli dosud ponecháni na svobodě.

Samostatná podkapitola je v knize věnována strategiím přežití a rezistence, kterým se odborný výzkum zatím nevěnoval. Za nejčastější strategii přežití považuje autor snahu o zatajení romského původu nebo útěk na Slovensko, popř. ukryvání. Za málo probádanou označuje autor účast Romů v odboji. Pozornost je věnována také otázce deportace osob z věznic nebo výchovných ústavů.

Ve druhé kapitole, věnované případům majetkové perzekuce Romů, jsou použity známé archivní zdroje a vzpomínky pamětníků. Text je zaměřen na majetek Romů zabavený v protektorátních „cikánských táborech“ (Lety u Písku a Hodonín u Kunštátu) a na jejich majetek prodaný ve veřejných dražbách v souvislosti s jejich deportacemi do koncentračního tábora Auschwitz II–Birkenau. V průběhu výzkumu se nepodařilo objevit zásadní nové dokumenty. V kapitole o neformálních ekonomických vztazích v protektorátních „cikánských táborech“ jsou jako příklad dokumentace zbylého majetku vězňených rodin popsány některé případy nepovoleného nákupu potravin od civilních obyvatel, nebo, z druhé strany, dokonce případy přivlastnění si majetku romských vězňů pohřbívaných na hřbitově v Černovicích (podle romského zvyku byly nebožtíkovi do rakve dávány peníze či cennosti). Autor se podrobně věnuje archivním dokladům o pohybu majetku vězňů, který jim byl při vstupu do táborů zabaven, a konstatuje, že konečný finanční zůstatek z tábora v Letech u Písku, do kterého se i tento majetek promítl, odpovídá částce převedené později na účet Ministerstva vnitra. V případě tábora v Hodoníně u Kunštátu byl zůstatek majetku převeden v říjnu 1943 na kriminální ředitelství v Brně. Prodeje majetku deportovaných Romů ve veřejných dražbách vycházely z nařízení H. Himmlera o propadnutí majetku osob deportovaných do koncentračního tábora Auschwitz II–Birkenau ve prospěch Říše. Výnosy z prodeje zabaveného majetku měly být nejprve uloženy u okresních soudů, resp. místních policejních úřadů, a později předány německé kriminální policii. Část majetku byla zřejmě rozebrána místními obyvateli. Co se týče poválečné restituce majetku, autor ji srovnává se situací v Německu. V této souvislosti poukazuje na to, že v českém prostředí byli za viníky pronásledování Romů považováni Němci. Zatímco v Německu mohli Romové najít určité zastání u spojeneckých okupačních úřadů, k situaci v poválečných českých zemích autor uvádí:

„Provádění konfiskací romského majetku v protektorátu zřejmě okupační orgány považovaly za méně významné a do značné míry ho ponechaly na ‚autonomních‘ protektorátních institucích, z velké části personálně obsazených Čechy. Ti se přitom orientovali nikoliv na prospěch Říše, ale na zisk lokálního obyvatelstva či svůj vlastní profit. Z toho vyplývá také absence poválečných restitucí romského majetku.“ (s. 134)

Obsahem třetí kapitoly, věnované dalším možností dokumentace nakládání s majetkem pronásledovaných Romů v šedé zóně korupce, pomoci a boje o přežití,

jsou tři případové studie, ve kterých je představen osud rodiny Danielových z Tišnova, dále osud jednoho z vězňů cikánského tábora v Letech u Písku (iniciály T. R.) a v poslední z podkapitol se autor věnuje hlouběji tématu korupce a strategií přežití. Podle autora je nahlédnutí do šedé zóny mezi pomocí a kořistením také nahlédnutím do otázky kolaborace a způsobu vyjednávání. Kapitola je uvozena popisem konfliktu z roku 1949 mezi romským přeživším Josefem Danielem a policistou Arnoštem Dubovým. Na příkladu A. Dubového chce autor prozkoumat otázku úplatků, resp. způsob zařazování do transportů. A. Dubový se v letech 1942–1943 podílel na deportacích Romů z Brna, v srpnu 1943 bylo proti němu vedeno řízení pro úplatkářství, později se však vrací do řad brněnské kriminální policie. Po válce byl prošetřován a v roce 1949 byl ze služby u policie propuštěn. Autor v této souvislosti poukazuje také na kontinuitu zaměstnání konkrétních jednotlivců u represivních složek napříč sledovanými obdobími. Při interpretaci jednání A. Dubového, který Danielovy udržoval v přesvědčení, že je od transportů ochráněn, a nechal se za to od nich odměňovat, dochází autor k následujícímu obecnému názoru:

„V makrosociální rovině se holokaust Romů v Protektorátu Čechy a Morava může jevit jako nevyhnutelný důsledek aplikace říšské rasové politiky. Na mikrosociální rovině se však otevírá otázka výkladu a plnění centrálních nařízení.“ (s. 164)

Další bádání by se tak, podle autora, mělo zaměřit na lokální problematiku a způsoby aplikace jednotlivých nařízení. Průběh holokaustu vnímá autor jako proces vyjednávání, když

„se snaží pohlížet na uplácení perspektivou aktérského jednání, jako na proces vyjednávání mezi oběťmi a jejich pronásledovateli, jehož prozkoumáním můžeme identifikovat klíčové činitele a přesněji vymezit možnosti a limity jejich působnosti. Perzekuci se tak, jak je to jen možné, snažím sledovat na jejím nejnižším stupni. To umožňuje alespoň částečně zahrnout do výkladu Romy jako aktéry dění a přiblížit lokální vyjednávání perzekučních opatření, do nichž vedle exekutivních orgánů zasahovali i místní obyvatelé. Studie protiromské perzekuce je tak zároveň studií kolaborace a popisuje míru zapojení různých složek protektorátní společnosti do provádění rasového pronásledování Romů a Sintů.“ (s. 11)

Druhá podkapitola této části knihy je věnována anonymizovanému osudu bývalého vězně z cikánského tábora v Letech u Písku, který zde působil jako tzv. kápo (člen vězeňské samosprávy), později uprchlíka a odbojáře. T. R., uprchl z tábora v Letech u Písku za pomoci odbojové skupiny a dozorce-četníka. V tomto případě autor poukazuje na možnosti výzkumu vztahu protinacistického odboje a vězněných Romů.

Poslední kapitola knihy je věnována propouštění Romů z protektorátních cikánských táborů především v době přípravy transportu zde internovaných Romů do koncentračního tábora v Auschwitz II-Birkenau a popisu v táborech existujících neformálních vztahů mezi vězňenými a vězniteli nebo korupci. Deportace z protektorátních táborů byla řízena Všeobecnou kriminální ústřednou v Praze podle rozkazů německé kriminální policie. V případě letského tábora došlo v dubnu 1943 k rozdělení zde vězňených lidí na „cikány“ a „necikány“, v Hodoníně u Kunštátu k takovému rozdělení nedošlo. Autor upozorňuje i na rozdílný počet osob propuštěných z táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu, když k tomu uvádí: „Možnost autonomního rozhodování protektorátní policie ležela právě v této definiční moci: na koho se bude, nebo nebude vztahovat kategorie ‚cikána‘, záleželo do značné míry právě na nich“ (s. 192). Autor se badatelsky hlásí k výzkumu problematiky korupce a na jejím výzkumu ukazuje, že nebyla důsledně uplatňována říšská rasová kritéria: „Stejně jako v případě Říše, kde bylo možné zachránit domněle ‚rasově čisté‘ Romy, tak v protektorátu, kde mohli přežít pouze ‚míšenci‘, se přitom selekce pojila s korupcí“ (s. 196). Rozdíly mezi pronásledováním Romů v Čechách a na Moravě autor spatřuje také v odlišném charakteru osídlení (Morava – větší soustředění, osady, snadnější identifikace). V praxi se však propouštění dělo na základě vzhledu, převážila tak „lokální“ četnická praxe. V této souvislosti je nutné k této autorově interpretaci podotknout, že z hlediska říšských bezpečnostních orgánů byli Romové v protektorátu považováni za „cikánské míšence“. Rasová a sociální kritéria se prolínala.

Poválečná situace je uváděna v kontextu s tehdejší retribučním soudnictvím, založeným na tom, že viníkem jsou pouze jednotlivci, kteří se „přidali k Němcům“. Po válce nedošlo v případě Romů k restituci či odškodnění.

Publikace obsahuje obrazovou přílohu s fotokopii některých dokumentů a fotografií, které zachycují portréty romských aktérů (osob postižených perzekucí), nechybí jmenný rejstřík, autorem doslovu je Č. Růžicka.

K obsahu publikace lze učinit následující poznámky. Některé z nastolených metodologických otázek by zasloužily podrobnější diskuzi. Problematickou se může jevit anonymizace některých aktérů nebo pramenů. Nejsou totiž blíže specifikovány důvody k tomuto postupu. Není zcela jasné, z jakého důvodu je C. Nečas považován za „intencionalistu“, když je současně autorem v podstatě akceptované periodizace událostí, která vychází z toho, že do roku 1942 vycházela protiromská opatření z prvorepublikové tradice a později byla nahrazena rasovým přístupem, typickým pro nacistické Německo. Z díla C. Nečase nevyplývá, že by od počátku pronásledování existovala jednoznačná rasová kritéria nebo základní idea „likvidace“ všech Romů, která by byla postupně naplňována. Naopak je zjevné, že pronásledování Romů se postupně radikalizovalo (až po uplatnění nacistických rasových kritérií), ovšem bez jasně vyslovené myšlenky fyzické likvidace osob označených za „cikány“. Další otázkou je autorovo hodnocení genocidy Romů

jako procesu vyjednávání, protože proces vyjednávání je možný za předpokladu srovnatelného postavení aktérů, což v případě holokaustu neplatí, protože na jedné straně stojí oběti a na druhé pachatelé, přičemž pravidla určují druží jmenování. V této souvislosti by tedy bylo na místě mluvit spíše o rozhodnutí dále nepronásledovat některé z osob původně označených za „cikány“. Autor sám některé takové případy popisuje.

Publikaci lze ocenit za popis jednotlivých, specifických osudů i za pozornost, která je věnována některým představitelům protektorátní policie nebo okupačních policejních orgánů. V případě vztahů těchto různých složek policie lze mluvit o procesu vyjednávání (popis vztahů s A. Lyssem). Pozornost je v publikaci věnována především české části protektorátu (tábor v Letech u Písku), čímž je částečně zaplněna existující mezera v historickém bádání (pozornost byla dosud jak v intencích výzkumu C. Nečase, tak i v práci Muzea romské kultury v Brně věnována především Moravě). Sympatická je také snaha autora o popis neformálních vztahů na příkladu konkrétních osudů jednotlivců. Z badatelského hlediska je nejpřínosnější poslední (třetí) kapitola, která některé neformální vztahy a jejich aktéry detailně popisuje. Kladně lze hodnotit také snahu o vymezení se vůči dosavadnímu badatelskému přístupu. Za podnět k dalšímu výzkumu lze také považovat apel na zkoumání způsobu lokální aplikace jednotlivých nařízení.

Publikaci lze čtenářům doporučit především s ohledem na nově zveřejněné konkrétní příběhy. Do budoucna by bylo možné věnovat pozornost také osudům osob, které se na pronásledování Romů podílely (příkladem by mohlo být zpracování osudu A. Dubového). Lze jen doufat, že autor u tématu genocidy Romů zůstane a další jeho práce obohatí dosud poměrně skromnou historickou reflexi této oblasti.

Petr Lhotka¹

Petr Lhotka se věnuje tématu holokaustu Romů v českých zemích jako nezávislý badatel, dříve pracoval pro Muzeum romské kultury v Brně. E-mail: lhotka@gmail.com

Eva Danišová

Jekh, duj, trin! Jak jedna malá žabka dohopkala do školy

Praha: Kher, 5. svazek edice Mirikle, ilustrace:
Matěj Ilčík, 2024, 66 s., ISBN: 978-80-87780-43-5

Tera Fabiánová

Jak jsem chodila do školy / Sar me phiravas andre škola

Praha: Kher, 1. svazek edice Mirikle,
ilustrace: Martin 3AX Zach, překlad:
Milena Hübschmannová, 2022, 40 s.,
ISBN: 978-80-87780-32-9

Tera Fabiánová a Milena Hübschmannová

Čavargoš/Tulák

Praha: Kher, ilustrace: Magdalena Rutová, 2023, 104 s.,
ISBN: 978-80-87780-35-0

Gunilla Lundgrenová,
Sofia Taikonová a Amanda
Erikssonová

Žofi Z-4515

Praha: Kher, ilustrace: Amanda
Eriksson, překlad ze švédštiny:
Marie Voslářová, překlad
z kalderašské romštiny do
severocentrálního dialektu:

Markéta Hajská a Iveta Kokyová, 2022, 40 s., ISBN: 978-80-87780-30-5

Stanislava Miková

Vařená vejce / Tade jandre

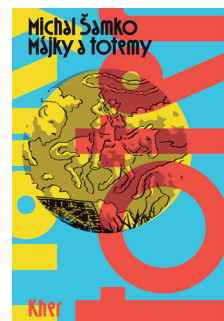
Praha: Kher, Meander, předloha: Matěj Šarközi, ilustrace: Zuzana Hustáková Mašková, překlad: Karolína Ryvolová, 2023, 20 stran, leporelo, ISBN: 978-80-87780-42-8 (Kher, z. s.), 978-80-7558-258-4 (Iva Pecháčková – Meander)

Květoslava Podhradská

O vakeriben paš o lekvaris / Povídaní u povídel

Praha: Kher, 2. svazek edice Mirikle, ilustrace: Klára Zahradková, překlad: Karolína Ryvolová, 2022, 72 s., ISBN: 978-80-87780-33-6

Michal Šamko

Májky a totemy

Praha: Kher, 4. svazek edice Mirikle, ilustrace: Petr Polák, 2023, 170 s., ISBN: 978-80-87780-37-4

Aby měly romské děti co číst / Sedm knížek pro děti a mládež

S neopomenutelným přičiněním nakladatelství Kher se v posledních letech dostává na knižní trh větší množství romské literatury. Knihy od – z hlediska čtenářů – novějších i již známých autorů se tak šíří i do oběhu mainstreamových knihkupectví, mnoho romských titulů je možné objednat i přes velké knižní řetězce. Charakteristika romského vyprávění nachází nové sympatizanty jak v romském, tak i neromském prostředí. Rozvoj tištěného a elektronického vydávání romské literatury vybízí vypravěče nejen k zapisování svých příběhů, ale i k postupnému rozvoji vyfabulovaných textů. Kher spolu s autory pořádá jak veřejná čtení – v knihovnách, na knižních veletrzích, ale i např. na školách s více romskými žáky –, tak i workshopy pro romské autory zaměřené na autorské psaní (viz Jandáková, Patočková 2019). Děti a další účastníci veřejného čtení se mohou díky systematické činnosti nakladatelství Kher často prvně setkat s psanou formou romštiny, což může významně přispět k oživování a udržování jazyka jako kulturního dědictví menšiny.¹ Nakladatelství Kher v minulých letech připravilo – vedle další produkce – sadu nových či znovuvydávaných titulů určených dětem, a právě souboru těchto sedmi knih se věnujeme v našem textu.

Úvodem je třeba zdůraznit, že nakladatelství Kher svou činností splácí společenský dluh vůči romským rodinám i vůči romštině hned v několika oblastech. Ve srovnání s ostatními podporovanými menšinovými jazyky na našem území² se romština nachází ve značné nevýhodě. Nejen že mluvčím romštiny chybí jednotné prostředí a vhodné podmínky pro aktivní rozvoj jazyka a kultury (např. v podobě škol se zapojením romštiny do školního vzdělávání), dokonce ani nedisponují veřejným prostorem, kde by byla romština aspoň tolerovaná,³ a navíc je pro mluvčí romštiny téměř nemožné (či zatím lze jen zcela okrajově) hledat zdroje jejich minoritního jazyka v okolních státech. Na rozdíl od příslušníků například polské menšiny, kteří mohou čerpat literaturu, hudbu, filmy, divadelní představení, rozhlasová vysílání a další kulturní tvorbu v polštině z Polska, mluvčí romštiny takovou možnost nemají. Ačkoli Ministerstvo kultury ČR a Úřad vlády

1 Přehled vydaných knih (a také dalších titulů, které nakladatelství pomáhá distribuovat) viz <https://kher.cz/> [8. 9. 2024]. Prvních osm let nakladatelství shrnul ve svém textu Lenka Jandáková a Radka Patočková (Jandáková, Patočková 2019) a některé tituly již byly na stránkách RDŽ recenzovány (např. v poslední době *Všude samá krása, Sametové blues* či kniha Garry C. Steela *Čbávata z manéže. S romským rodinným cirkusem Amerikou třicátých let* – viz recenze v *Romano džaniben*: Čopjaková 2022 a Víková 2023).

2 Na základě ratifikace Evropské charty menšinových jazyků se ČR zavázala k ochraně čtyř na jejím území historických menšinových jazyků – němčiny, polštiny, romštiny a slovenštiny, a to s platností od 1. března 2007 (viz <https://uv.gov.cz/scripts/detail.php?id=21031&tmplid=50> [cit. 2. 9. 2024]). Ke čtyřem zmíněným jazykům byla později zahrnuta i moravská chorvatština (<https://rm.coe.int/czechecrml4-cz/1680a03f43> [cit. 2. 9. 2024]). Finanční podporu však mohou čerpat i další příslušníci v zemi oficiálně uznaných menšin.

3 A dokonce ještě z posledních let jsou zdokumentovány případy, kdy bylo užívání romštiny rodičům romských dětí rozmlouváno a nedoporučováno jak pedagogy, tak i pracovníky pedagogicko-psychologických poraden (Kubaník, Sloboda, Hajská 2024).

každoročně vyčleňují dotační prostředky na podporu kulturních aktivit příslušníků národnostních menšin, a tedy k podpoře romského jazyka oficiálně na centrální úrovni dochází, většina mluvčích romštiny má stále jen málo možností se o této podpoře dozvědět a čerpat z ní. Nakladatelství Kher se snaží tuto mezeru na trhu systematicky zaplňovat. Současně tím dochází k obohacení i neromských čtenářů, a to dokonce i malých čtenářů či dospívajících, kteří mají konečně možnost se v širším měřítku s romskou literaturou setkat a nechat se obohatit. Zároveň je třeba zmínit, že Kher jako první přichází se systematickou ediční řadou knih pro děti a podařilo se mu získávat finance i z jiných dotačních programů než jen zaměřených na podporu menšinových jazyků (knihy vyšly s podporou např. Státního fondu kultury nebo Bader Philantropies).

Dětská romská literatura plní hned několik funkcí zároveň. V prvé řadě učí jazyku, rozvíjí slovní zásobu a schopnost porozumění, zároveň ale u neromské veřejnosti rozvíjí povědomí o menšinové kultuře a jejích specifikách. V romském vyprávění je charakteristický popis prvků vlastních zkušeností, detailů ze skutečného života, což na jedné straně zobrazuje autorovu potřebu „něco sdělovat“ publiku, na straně druhé může naplnit i potřebu neromských čtenářů se o životě v romských rodinách dozvědět něco víc.

Sedm zde představovaných titulů má mnoho společného. Autoři a autorky zde prezentovaných knih se stali příčiněním nakladatelství Kher součástí pomyslného týmu, který v poměrně krátké době vyslal na pulty knihkupectví tituly (ať už sepsané spontánně, či na objednávku nakladatelství, popř. ať nové, či starší, ovšem v novém kabátě) s využitím romštiny pro cílovou skupinu děti a mládež, a to způsobem napomáhajícím k jejich seznámení s psanou formou jazyka. Každá z knih má pochopitelně svá vlastní specifika, rády bychom tedy shrnuly nejvýraznější rysy každé z nich.

Příběh o světem jdoucím psovi, jenž vypráví o všem, co ho na cestách potkalo, je pro čtenáře českých knih (či diváky českých filmů) dnes již notoricky známý. Setkali se s ním například v poměrně nedávném snímku *Gump – pes, který naučil lidi žít* (2021).⁴ Ještě dříve však také ve filmu Jany Ševčíkové *Tulakóna* z osmdesátých let,⁵ který byl natočený na motivy rukopisu knihy s titulem *Čavargoš/Tulák* Tery Fabiánové a Mileny Hübschmannové (o filmu viz Dvorská 2020). V roce 1991 za pomoci M. Hübschmannové byla kniha *Čavargoš/Tulák* vydána v nakladatelství Apeiron, a to rovnou romsko-česky. Jedna z autorek této recenze se s knihou osobně setkala teprve nedávno, a to ve znovuvydané podobě (v nakladatelství Kher 2023), a musí si přiznat, že si k ní kniha rychle našla cestu, a to jak svým obsahem, tak formou. Samotný příběh má v sobě napětí, které čtenářovu pozornost upoutá

4 *Gump – pes, který naučil lidi žít*, 2021 [dobrodružný, rodinný film]. Režie F. A. Brabec. Česko.

5 *Tulakóna*, 1986 [televizní film]. Režie Jana Ševčíková. Československo.

hned od začátku. Jednotlivá vyprávění psa Tuláka přináší pobavení, ale v mnoha případech i ponaučení skrze vážnější témata. Tulák stojí v roli prostředníka mezi romským a neromským světem. Romské děti vybízí, aby se dobře učily, především „aby znaly svá práva“, a neromské čtenáře na druhou stranu zbavuje předsudků. Vše je zabaleno do vyprávění jednoduchým jazykem pro menší děti. Čtenáře upoutají také detailní ilustrace Magdaleny Rutové. V každém z jemných obrázků se autorce podařilo podrobně vykreslit scény příběhů. Za své doprovodné obrázky nejen k této knize získala M. Rutová ocenění – byla vyhlášena ilustrátorkou roku 2023 Czech Grand Design.⁶

Krátce před tímto počinem vyšel v nakladatelství Kher další titul Tery Fabiánové – kratičké autobiografické vyprávění *Sar me phiravas andre škola / Jak jsem chodila do školy*. Text je výpovědí o těžkostech spojených se vzděláním dostupným dětem z chudých romských rodin na slovenském venkově ve třicátých letech. I na takto náročné poměry ze svého dětství dokázala ovšem T. Fabiánová vzpomínat svým dětským pohledem, očima zářícíma touhou po vědomostech i sebedůvěrou. Kratičké vyprávění vyšlo původně (pomineme-li samizdatovou verzi z roku 1973 – viz Ryvolová 2021: 55) v roce 1992 v nakladatelství ÚDO s českým překladem M. Hübschmannové. Nové vydání ilustroval Martin Zach,⁷ ilustrace jsou výrazné a velmi jednoduché, věříme, že i díky nim ze všech vydaných titulů může právě tato grafika zapůsobit na nejmladší čtenáře.

Podobně jako Tera Fabiánová vzpomínala na svá dětská léta i další úspěšná spisovatelka Květoslava Podhradská, která sepsala svá dobrodružství ze šedesátých a sedmdesátých let. Kniha *O vakeriben paš o lekvaris / Povídání u povidel* je rámována současnou rodinnou scénérií babiččiných vyprávění zvědavým vnoučatům. Příběhy z dětství v chudší rodině na Slovensku příjemně doplňují nevěřící reakce potomků, kteří vyrůstají v diametrálně odlišné době i podmínkách. Autorka tak něžně šíří povědomí o mezigeneračních rozdílech. Po letech se i prožívání náročných časů dá proměnit ve veselé vyprávování. Knižka může čtenářům přinést mnoho pohody a úsměvů nad mile sepsanými vzpomínkami, dojmy z četby příjemně doplňují jemné ilustrace výtvarnice Kláry Zahradkové a celkově veselá grafika svazku (za níž stojí dvojice grafiků Jan Čumlivský a Juraj Horváth). Toto dílo považujeme za velmi povedené nenásilné vzdělávání v zábavné a roztomilé formě. Kniha byla oceněna za své výtvarné provedení v anketě Kniha roku, nakladatelství Kher pak získalo Zlatou stuhu za nakladatelský počín.⁸

6 Viz <https://www.czechgranddesign.cz/cz/vitezove/detail/59/ilustrace-autorske-knihy-ja-chobotnice-baobab-a-ilustrace-knih-cavargos-tulak-tera-fabianova-milena-h-bschmannova-kher-a-rajcataci-a-banani-petr-vasa-host>

7 Martin Zach z Ateliéru 3AX je v nakladatelství Kher často využívaný ilustrátor. Zpracoval i knihu Ilony Ferkové s názvem *Ještě jedno, Lído! Kaštánkový příběh z herny / De mek jekh, Lído! Kaštankuske vakeribena andal e herňa* (Ferková 2018) a sbírku povídek *O mulo! Povídky o duchách zeměřelých* (O mulo 2019) – viz jejich recenze v RDŽ Kokyová (2018) a Gáborová (2019).

8 Viz <https://kher.cz/katalog/knihy/detail/24:povidani-u-povidel/> [cit. 7. 9. 2024].

Další titul ovšem mluví o mnohem náročnějším tématu. Autorkou komiksového svazku *Žofi Z-4515* je Gunilla Lundgren, jež text sepsala podle vyprávění Sofie Taikon (samotné přeživší holokaustu, která se nechala přemluvit a sdílela své vzpomínky na život před válkou, na ztrátu své původní rodiny během války, kdy všichni zahynuli v koncentračním táboře – ona jediná přežila–, ale i na nový život ve Švédsku, kam se po válce dostala). Sofie Taikon se sice vydání knihy nedožila, ovšem G. Lundgren v doslovu vyjádřila poklonu její síle mluvit o těžkých časech a dokonce se pustit do tak náročného úkonu, jako je sepisování svých nejbolestivějších vzpomínek. Měla prý dar vyprávět s úsměvem na rtech a ve všem hledat pozitiva. Tato skutečnost je znatelná i v samotné knize, kde jsou převážně zmiňováni ti, které vypravěčka po celý život považovala za své zachránce. Očima dospívající dívky vypráví o počátcích holokaustu v Polsku, o přesunech mezi koncentračními tábory, ztrátách rodinných příslušníků i konci války, o záchraně švédským Červeným křížem a následném zbytku života ve Švédsku. Kniha je velmi výjimečným svědectvím. Ačkoli se točí kolem silných traumat, svým citlivým podáním je vhodná pro starší děti. Má nepopiratelnou schopnost upoutat a vtáhnout čtenáře do děje. Tento významný titul spoluautorek Gunilly Lundgren a Sofie Taikon byl na stránkách *Romano džaniben* již podrobně představen (Zahova 2019: 59–61), a proto si u něj všimněme zejména jeho podoby vydané nejen pro romské děti a mládež v Česku. Zejména komiksový charakter svazku napomáhá k porozumění, bilingvní nezrcadlové vydání (z jednoho konce romsky,⁹ z druhého česky)¹⁰ lze vnímat i jako pobídku neplýnně mluvícím, aby se snažili číst i romsky. Titul původně vyšel romsko-švédsky (poprvé v roce 2006), dnes je již přeložen do více jazyků a těší se úspěchu u čtenářů i literárních kritiků. Uprostřed knihy (resp. za komiksem) jsou vloženy fotografie z rodinného alba Sofie Taikon a doslov autorky G. Lundgren i českých editorek nazvaný „Dětem by z toho vyprávění nemělo být smutno“ / „*Le ibavorenge bi na kampelas kale vakeribnastar te avel phares*“ (s. 36–40).

Nejnověji (v roce 2024) byly nakladatelstvím Kher vydány knihy pro nejmladší děti, u nichž se předpokládá, že si děti budou prohlížet obrázky a texty jim budou předčítat patrně jejich (pra)rodiče. Leporelo (spoluvydané nakladatelstvím Meander) *Vařená vejce / Tade jandre* z pera nejmladší z romských autorek, Stáni Mikové, je převyprávěním pohádky Matěje Šarköziho¹¹ a ilustrované je Zuzanou Hustákovou Maškovou. Je jistě prvním romským leporelem v českých zemích a přináší klasický příběh romských pohádek o vítězství chudého, ale důvtipného Roma nad bohatým a chamtivým sedlákem. Další kniha pro předškolní děti s texty Evy Danišové a ilustracemi Matěje Ilčíka *Jekb, duj, trin! Jak jedna malá žabka dohopkala do školy* je

9 V severocentrálním dialektu, do něhož ho ze švédské kaldarašské romštiny přeložily Markéta Hajsá a Iveta Kolyová.

10 Stejně řešení dvojazyčné knihy, kdy je možné číst knihu jak čistě romsky, tak čistě česky, využilo nakladatelství Kher i u knihy pro dospívající dívky od autorky I. Ferkové s názvem *Amen* (Ferková 2023).

11 Tento krátký text byl poprvé vydán jako humorka v *Romano džaniben* (Šarközi 1996).

naprosto mimořádným počinem – kromě knižních desek lze každý z jejích listů z obou stran rozložit tak, že vznikne celkem jedenáct velkoformátových obrázků složených ze 4 stran. Každému z takto vzniklých obrázků důvtipně předchází text o tom, co prožívá na začátku knihy čtyřletá Vaneska, současná romská holčička žijící se svou rodinou v českém městě. Ve vyfabulovaných reáliích se děti – jak romské, tak neromské – dozvědí, co se malé romské holčičce líbí, jak se dívá na svět, jak chodí do školy, jakou rodinou a jakými zážitky je obklopena a jak se těší do školy, kam na posledních třech velkostránkách již také chodí. Kniha je napsána sice česky, ale bubliny s přímou řečí obsahují jak romské, tak české hlášky, jejichž překlady do druhého z jazyků jsou uvedeny na spodním okraji obrázků. Ke každému z jedenácti doprovodných textů je pro malé „čtenáře“ připojeno vždy několik otázek a hravých úkolů, které mohou sloužit jako testování pozornosti předškoláků. Není divu, že se obě vydařená a unikátní knihy dostaly do katalogu nejlepších knih dětem za rok 2023 a 2024, které vyhlašuje Komise pro dětskou knihu SČKN (tj. Svaz českých knihkupců a nakladatelů) a Česká sekce IBBY (tj. International Board on Books for Young People).¹²

Čtveřici výše uvedených tuzemských romských autorek doplňuje nadějný debutující spisovatel Michal Šamko svou knihou *Májky a totemy*. Na rozdíl od výše zmíněných titulů je tento vydán jednojazyčně, česky, avšak s romskými větami bez doslovných překladů, pouze tak, aby z kontextu vyplynul jejich význam. Autobiografické vyprávění o dětství a dospívání chlapce na podkrkonošské vesnici v průběhu osmdesátých let se soustředí na typická klukovská dobrodružství, hry „na Indiány“, soupeření ve sporech mezi vesnicemi, nová přátelství, první lásky, na vlastní zranění a dlouhý pobyt v nemocnici a na začátky jeho dospívání. Jen okrajově se dotýká tématu diskriminace: autor se sice místy zmiňuje o předsudcích, ale to spíše ze strany spolužáků, zároveň však také zdůrazňuje zájem jedné z kamarádek naučit se romsky.

Soubor zde představených knih z dílny nakladatelství Kher významně obohacuje knižní nabídku s dětskou literaturou. Mohou jednak napomoci k percepci romského prostředí, případně příběhů z romských rodin, jak je reflektují romští tvůrci, a jednak se mohou stát hodnotnou součástí společenského povědomí. Současně se na trh konečně dostávají ve vysoké kvalitě vydané knihy určené zejména romským dětem – a zde je třeba vyzdvihnout především výpravnost knih i pečlivé redakční, grafické a knižní zpracování všech sedmi zde představených titulů, za nimiž stojí nepochybně mnoho úsilí a pečlivosti autorů, ale i pracovníků či spolupracovníků nakladatelství Kher.

Anna Terezie Kratochvílová¹³ a Lada Viková¹⁴

12 Viz <https://www.nejlepsiknihydetem>

13 Anna T. Kratochvílová je studující na FF UK v Praze. E-mail: anna.t.kratochvilova@seznam.cz

14 Lada Viková působí na KSKA, FF Univerzity Pardubice. E-mail: Lada.Vikova@upce.cz

Filmy

- Tulakóna*, 1986 [televizní film]. Režie Jana Ševčíková. Československo.
Gump – pes, který naučil lidi žít, 2021 [dobrodružný, rodinný film]. Režie F. A. Brabec. Česko.

Literatura

- Čopjaková, K. 2022. Kolektiv autorů: Všude samá krása a Samet Blues. *Romano džaniben* 29 (2): 125–129.
- Dvorská, F. 2020. Televizní snímek *Tulakóna* Příběh filmu, na který se (ne) zapomnělo. *Bulletin MRK* 29: 68–91. Dostupné z: <https://www.rommuz.cz/file/other/Bulletin/BULLETIN-MRK-Dvorska.pdf> [cit. 1. 9. 2024].
- Ferková, I. 2018. *Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny / De mek jekh, Lído! Kaštankuskre vakeribena andal e herňa*. Praha: Kher.
- Gáborová, M. 2019. Kolektiv autorů: O mulo! Povídky o duchách zemřelých. *Romano džaniben* 26 (1): 172–174.
- Jandáková, L., Patočková, R. 2019. Osm let činnosti nakladatelství romské literatury Kher. *Romano džaniben* 26 (1): 153–166.
- Kokyová, I. 2018. Ilona Ferková – Ještě jedno, Lído! Kaštánkovy příběhy z herny. De mek jekh, Lído! Kaštankuskre vakeribena andal e herňa. *Romano džaniben* 25 (1): 203–205.
- Kubaník, P., Sloboda, M., Hajska, M. 2024. Conflicting Interests in Language Management for Romani Speaking Children Entering Czech Primary School. [Dosud nepublikovaná prezentace výzkumu]. Conference Annual Meeting of the Gypsy Lore Society and Conference on Romani Studies, Sofia 26. 9. 2024.
- O mulo! 2020. *O mulo! Povídky o duchách zemřelých*. [Sbírka autorů.] Praha: Kher.
- Ryvolová, K. 2021. *Špačkem tužky na manželě: Příběh literatury Romů*. Praha: Slovo 21.
- Šarközi, M. 1996. Tade jandre (pherasuňi paramisi) / Vejce natvrdo (humorka). *Romano džaniben* 3 (4): 34–35.
- Viková, L. 2023. Garry C. Steele: Čhávata z manéže. S romským rodinným cirkusem Amerikou třicátých let. *Romano džaniben* 30 (1): 185–189.
- Zahova, S. 2017. Dětství v životopisných textech švédských Romů – tendence a proměny. *Romano džaniben* 24 (2): 45–69.

Redakce časopisu Romano džaniben realizuje od října 2024 do září 2026 projekt **Profesionalizace redakce Romano džaniben**. Projekt je podpořený z Operačního programu Zaměstnanost plus, číslo výzvy: 03_24_073 - Budování kapacit a profesionalizace romských a proromských NNO (2)

**Financováno
Evropskou unií**

Cílem projektu je přechod na online redakční systém, zefektivnění redakčního procesu a registrování časopisu relevantními mezinárodními vědeckými databázemi. Souběžným cílem je posílit stávající zaměření časopisu na prezentaci perspektiv Romů a Romek.

Více informací na www.dzaniben.cz

Romano džaniben – 31. ročník – 2/2024

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.
Dále byl financován hlavním městem Praha z Programu v oblasti podpory
aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2024.

MINISTERSTVO
KULTURY

Vydává Romano džaniben, z. s.

Biskupcova 85, 130 00 Praha 3

e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz

bankovní spojení: 161582339/0300

Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková

Redaktoři: Renata Berkyová, Jan Ort, Lada Viková, Eva Zdařilová

Jazykové korektury: Anežka Hejnicová, Arne B. Mann, Ilona Vlčková

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;

Martin Fotta, PhD; PhDr. Jana Horváthová; Mgr. Pavel Kubaník, Ph.D.;

Mgr. Alexander Mušinka, PhD.; doc. Jurina Rusnáková, Ph.D.;

Helena Sadílková, Ph.D.; Mgr. Lada Viková, Ph.D.;

Mgr. Tatiana Zachar Podolinská, PhD.

Sazba: Kateřina Krčíková

Obálka: Daniela Kramerová

Tisk: powerprint s.r.o.

Náklad: 300 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné tištěného časopisu: 320 Kč (včetně poštovného a balného)

ISSN 1210-8545 (Print)

ISSN 2788-3809 (On-line)

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce.